

HOLMI

XXV. évfolyam 9. szám

2013. szeptember

Szerkeszti: Réz Pál (főszerkesztő),
Radnóti Sándor (bírálat), Várady Szabolcs (vers), Závada Pál (széppróza),
Szalai Júlia, Voszka Éva

Szerkesztőbizottság: Bodor Ádám, Dávidházi Péter,
Göncz Árpád, Kocsis Zoltán, Lator László,
Ludassy Mária, Nádasdy Ádám, Rakovszky Zsuzsa.
Tördelőszerkesztő: Környei Anikó. A szöveget gondozta: Zsarnay Erzsébet

TARTALOM

- Kilényi Irma* levelesládájából (I) (*Közreadja és a jegyzeteket írta Valachi Anna*) • 1095
- Rainer Maria Rilke*: Befejezetlen elégia • 1109
Szonettek Orpheuszhoz, II. 8.
(*Suhai Pál fordításai és jegyzetei*) • 1111
- Howard Nemerov*: Talált vers • 1112
- Carl Dennis*: Aforizma • 1113
- Diane Lockward*: A férjem felfedezi a költészetet • 1114
- Billy Collins*: Asztali beszélgetés (*Kőríz Imre fordításai*) • 1115
- Kőríz Imre*: „Lágy, barna lekvár disznóhúsból” • 1116
- Boros Gábor*: Leo Strauss Rousseau-ról • 1118
- Parti Nagy Lajos*: Fejszámoló Szent György • 1128
- Gergely Ágnes*: Rachmaninov Amerikában • 1131
- Vörös István*: Az osztályfőnök • 1132
Egy másik élet • 1133
- Hankó Tóth Ádám*: Sorminta • 1134
Forgóajtó • 1134
- Ferencz Győző*: Kegyetlen mesterség. Kálnoky László:
„Letépett álarcok” • 1135
- Bognár Péter*: „Megrohanják és pusztítják a noricumiakat” • 1151
Férfiúi bajtársiasság • 1152
Á-1929/20160726 • 1153
- Krusovszky Dénes*: Mielőtt apámat kettéfürészelték • 1154
- Forgács Zsuzsa Bruria*: A rock gyermeke, a punk úttörője • 1164

- Kárpáti Péter*: A túlvilágon túl (I) • 1171
Jassó Judit: A rövid prózára fogott mondanivaló • 1190
Az ifjú Puskin kiönti mosdótálját
a líceum ablakán • 1191
Nagy Márta Júlia: Algebra-szakramentum • 1192
Árnyékkapu • 1192
Aczél Géza: (szino)líra. torzósztár • 1193
Miklya Zsolt: Veteránok • 1194

VITA

- Radics Viktória*: A haladék. Körözés Marno új
verseskötetében • 1197
Lakatos András: Fogarassy Miklós (1939–2013) • 1212

Megjelenik havonta. Felelős kiadó: Réz Pál. Vörösmarty Társaság
Levélcím: HOLMI c/o Réz Pál, 1137 Budapest, Jászai Mari tér 4/A
Terjeszti a Nemzeti Hírlapkereskedelmi Rt. és a regionális részvénytársaságok
Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Rt. Hírlap Üzletág
Előfizethető közvetlenül a postai kézbesítőknél, az ország bármely postáján,
Budapesten a Hírlap Ügyfélszolgálati Irodákban és a Központi Hírlap Centrumnál
(Bp. VIII., Orczy tér 1. Tel.: 06 1/477-6300; postacím: Bp. 1900)
További információ: 06 80/444-444; hirlapelofizetes@posta.hu
Előfizethető még postai utalványon Závada Pál címén (1092 Budapest, Ráday u. 11–13.)
Előfizetési díj fél évre 4980, egy évre 9960 forint, külföldön 60, illetve 120 euró
Tördelte: Kardos Gábor. Nyomtatta az ADU PRINT Kft. Vezető: Tóth Béláné

A HOLMI honlapja: www.holmi.org

ISSN 0865-2864

KILÉNYI IRMA LEVELESLÁDÁJÁBÓL (I)

Közreadja és a jegyzeteket írta Valachi Anna

Kilényi Irma (1891–1944) huszonnyolc éves korától haláláig Juhász Gyula (1883–1937) önkéntes titkára és „muzeológusa” volt. Az irodalomrajongó lány, aki zongora- és nyelvtanárként dolgozott Szegeden, elragadtatott hangú levélben¹ mutatkozott be Juhásznak az őszirózsás forradalom idején, mert elbűvölte a közéleti szerepet vállaló költő-hírlapíró lelkesítő szónoklata. Hamarosan följajánlotta „titkári” szolgálatait, mentesítve az önadminisztráció terheitől a hétköznapi élet ügyes-bajos dolgaiban segítségére szoruló költőt.

Az áldozatkész, empatikus, egyszersmind agilis Irma tökéletes munkatársnak bizonyult. Buzgón gyűjtötte a férfi kéziratait, leveleit, cikkeit, fényképeit; maga szervezte szerepléseit, előadásait, publikációit, honoráriumügyeiben is intézkedett, betegsége idején pedig erőt öntött belé, s Juhász családjának is mindenben segítségére volt. Személye nélkülözhetetlenné vált a költő számára.

Számos dedikációt, fényképet, versajánlást, sőt névre szóló költeményt is kapott Juhász Gyulától – ám személyes érintkezésük a kölcsönös tiszteleten alapult, s mindvégig az önzetlen barátság keretein belül maradt. A húszas években Juhász is rendszeres vendég volt Kilényi Irma és barátján-

je² lakásán, a „Vajda-szalomban”, ahol vasárnaponként kellemes, fölszabadult órákat töltött együtt a szegedi művészetkedvelő értelmiség. A rossz levélíró Juhász külföldi vagy vidéki tartózkodásai idején mindig életjelet adott magáról Kilényinek, de a tárgyilagos üzeneteit záró „*homlokcsók és egyéb*” kitétel talán arra vall, hogy – bár szemérmesen titkolt szerelmet érzett a versben is megörökített „*kedves titkár*” iránt³ – szemtől szembe nem merte kinyilvánítani iránta táplált érzelmeit. A Juhásznál nyolc évvel fiatalabb lány pedig – föltehetőleg leküzdhetetlen apakomplexusától vezérelve – nem is gondolt viszonyuk lehetséges átminősítésére, holott maga is számtalanszor utalt rá: nála mélyebben senki sem ismeri és érti a melankóliába menekülő költő lelkét. A kölcsönösen „szublimált” szerelem valóságosságának az a tény sem mond ellent, hogy újabban Juhász Gyula titkárának neve is fölkerült a lesbikus alkotókat, műzsákat számon tartó nőirodalmi lajstromokra.⁴

Kilényi Irma a költő halála után a Juhász-kultusz ápolásának szentelte életét. Eltökélt szándéka volt, hogy összegyűjt minden föllelhető emléket és tárgyi dokumentumot, amely a költő életével, pályájával kapcsolatos, és létrehozza Szegeden a Juhász Gyula-

¹ Az 1918. október 30-án kelt levél szövege teljes terjedelmében olvasható a JUHÁSZ GYULA ÖSSZES MŰVEI (JGYÖM) 9. kötetében, LEVELEZÉS I. 1900–1922. Szerk. Péter László, sajtó alá rendezte és a jegyzeteket írta Belia György. Akadémiai Kiadó, 1981. 313–314. További levélváltásuk ugyanebben a kötetben: Kilényi Irma Juhász Gyulához, 1919. január 10-én, 315.; Juhász Gyula Kilényi Irmához, 1919. szeptember 9-én, 319.

² Barátnője Vajda Béláné szül. Kellner Erika (1882–1952). Kilényi Irma 1915-től az ő leánynevelő intézetében tanított zongorát és francia nyelvet.

³ Juhász Gyula 1929-ben KILÉNYINEK, A KEDVES TITKÁRNAK címmel versben is emléket állított élete legbensőségesebb, plátói magasztalokba emelt emberi-női kapcsolatának. A költeményt a *Homokóra* 1929. június 1-jei száma közölte. Kilényi a másolatra ráírta: „*Schwartzes szanatóriumból, Balla Jenővel küldte.*” (JGYÖM, 3. VERSEK, 1926–1934. Szerk. Ilia Mihály és Péter László. Akadémiai Kiadó, 1963. 312.)

⁴ Lásd: IRMA ÖRÖK... http://cafelezbosz.blog.hu/2011/04/12/ket_ferfi_as_no_a_mult_szazadbol#more2821491.

múzeumot.⁵ Hét év alatt hatalmas anyag gyűlt össze a lakásán, de 1944 nyarán – amikor barátjának és annak családját is deportálták – mély lelki válságba került, s önkéntes véget vetett életének. Tragikus halálával húszéves kutató- és gyűjtőmunkájának eredménye veszett kárba, mert a háborús fosztogatásoknak a Juhász-múzeum anyaga is áldozatul esett: a könyvek, levelek,

kéziratok nagy része eltűnt, szétszóródott. Jelenleg a szegedi Somogyi Károly Könyvtárban, a Kilényiről elnevezett különgyűjteményben őrzik a megmaradt és az időközben előkerült dokumentumokat.

Az alábbi levélválogatás alapján képet alkothatunk a hetvenhat éve elhunyt költő és az irodalmi emléképolást élethivatásának tekintő titkár kapcsolatáról.⁶

Kilényi Irma – Tessitori Nórának

[Szeged,] 1924. július 20.

Kedvesem! Mindkét hosszú leveledre és lapodra J. Gy. [Juhász Gyula] megígérte, hogy végre ő fog válaszolni, én ezért nem írtam. Most a vizsgák előtt rengeteg elfoglaltságom van, igazán nem jutok hosszabb íráshoz. Jövő hónapban már Aradon leszek szüleimnél, onnan majd könnyebben írhatok. J. már két hete Makón van, reggeltől estig dolgozik, első héten egy regényt és 9 verset írt, egyik szebb, mint a másik. Az ősszel a pécsi egyetem díszdoktorává avatják. Terescsényi itthon volt egy hétig, betegen utazott vissza tegnap. Sokat-sokat beszélünk Rólad és vágytunk utánad.

J. nem akar átmenni Erdélybe, azt mondja, hogy idegállapota nem bírja a sok idegen embert és új impressziókat. De meglehet, hogy sikerül rávennünk addig. Előbb két hétig nagyon örült és készült, most megint sehogy sem akar. Ez nála mindenben így van. Aradi címem: Strada Stroesen 14.

Csókol: Irma

Autográf levelezőlap, címzése: Kolozsvár (Cluj), Str. Maniu 40. (Kilényi-gyűjtemény, 4/13.)

Tessitori Nóra (1883–1969): előadóművész, 1920-tól két évtizeden át önálló szavalóesteken népszerűsítette magyarországi és erdélyi költők alkotásait, valamint a székely népballadákat. Juhász Gyula 1924 májusában „örök hálával, szeretettel” neki ajánlotta ERDÉLYI IBOLYÁK című versét. (Vö. Tessitori Nóra: EGY SZONETT TÖRTÉNETE. *Szegedi Új Nemzedék*, 1939. június 15. Az emlékcikk írója fölidézi, hogyan kötött távoli ismeretséget a költővel: egy ibolyacsokor kíséretében elküldte neki Thorma János festőművész által készített portréját, melynek rejtélyes Mona Lisa-mosolya Juhászt is megihlette, s ezzel a versével viszonzta a küldeményt. Ezután még sokáig leveleztek – többnyire Kilényi Irmán keresztül, mert Juhász rossz levélíró volt.)

⁵ Vállalkozását a kortárs írók, szerkesztők nagy becsben tartották, és lelkesen támogatták. (Lásd: Gogolák Lajos: KILÉNYI IRMA, JUHÁSZ GYULA VOLT TITKÁRNŐJE AZ EGÉSZ ORSZÁGRA KITERJEDŐ NYOMOZÁSSAL, LEVELEZÉSSSEL, EMLÉK- ÉS KÉZIRATGYŰJTÉSSEL FELÁLLÍTJA SZEGEDEN A JUHÁSZ GYULA-MÚZEUMOT. (*Film Színház Irodalom*, 1941. július 24. IV. évf. 29. sz. 8.); Szomoró Dezső: LEVELEK. (*Ujság*, 1941. augusztus 2.)

⁶ Köszönettel tartozom a szegedi Somogyi Károly Könyvtár vezetőinek és Kukkonka Juditnak, a Kilényi-gyűjtemény kezelőjének, Apró Ferenc helytörténésznek, Péter László irodalomtörténésznek, valamint Varga Katalinnak, a PIM Kézirattár vezetőjének és Horányi Károlynak, az MTA Kézirattára munkatársának kutatásaimhoz nyújtott önzetlen segítségükért. (V. A.)

„*Most a vizsgák előtt*”: Kilényi tanárnőre talán utoljára várt a vizsgáztatás feladata, mert ugyanabban az esztendőben tönkrement Vajda Béláné leánynevelő intézete. Ekkor a barátnők pályát módosítottak. Mivel Vajdáné apjának, Kellner Mártonnak optikus- és fotográfiai műhelye volt a Kárász u. 14. sz. alatt, Erika és Irma is kitanulta a fényképészmesterséget, amelynek később nagy hasznát vették: Kilényi Irma technikai akadályok nélkül sokszorosíthatta Juhász Gyula fényképeit, kéziratait, leveleit és a róla szóló cikkeket, elsősorban a költő barátainak küldve el dokumentumért dokumentumot vagy személyes emléket kérő leveleit.

„*J. már két hete Makón van*”: Juhász Gyula makói ügyvéd barátja, dr. Espersit János visszatérő vendégeként ezen a nyáron roppant termékeny alkotói időszakot töltött Makón. Ekkor írta – csaknem egy kötetnyi vers mellett – az ORBÁN LELKE című kisregényét. Lásd a költő nyilatkozatát Magyar Lászlónak. JUHÁSZ GYULA MEGÍRTA ELSŐ REGÉNYÉT. *Szeged*, 1924. június 29.

„*Az ősszel a pécsi egyetem díszdoktorává avatják*”: Juhász Gyula és Kosztolányi Dezső 1924. május 29-én írói matinét tartott a pécsi Pannónia Szálló nagytermében. Talán akkor és ott ötlött fel a terv, amelynek megvalósulásáról azonban nincs adatunk. (Köszönöm Bókay Antal irodalomtörténésznek és Lengvári Istvánnak, a Pécsi Tudományegyetem levéltárvezetőjének a segítségét! – V. A.)

„*Terescsényi itthon volt egy hétig*”: Terescsényi György (1890–1965) szegedi születésű költő, író. A 20-as évek elején a *Szegedi Napló* munkatársa volt; NAGYPÉNTÉK című írásáért 1922-ben istengyalázás címen bebörtönözték. 1923-ban Budapestre költözött; az *Új Idők* és a *Napkelet* munkatársa lett, majd 1925-ben franciaországi tanulmányúton vett részt. A *Szegedi Napló* 1921. január 9-i számában ő méltatta Juhász Gyula NEFELEJCS című verseskötetét, a szegedi költőre való kései visszaemlékezése pedig DARVADOZÁSOK címmel jelent meg. (Lásd: JUHÁSZ GYULA 1883–1937. [JGYE.] Szerk. Paku Imre. Magvető, 1962. 394–405.) – Fontos kapcsolattörténeti mozzanatnak tekinthetjük, hogy Terescsényi DÉLIBÁB című verseskötetéről József Attila írt recenziót a *Nyugat* 1928. 9. számában.

„*J. nem akar átmenni Erdélybe*”: valószínűleg Tessitori Nóra egyik előadóestjére kapott meghívást. „...nem bírja a sok idegen embert és új impressziókat”: Juhász Gyula 1917 novemberében óta nem szorult intézményes orvosi kezelésre, de föltételezhető, hogy – titkára minden igyekezete ellenére – az ideggyöngeség, a kedélybetegség bénítóan hatott rá. Dr. Rapaport Samu (1888–1970), a költő egykori ideggyógyosa is úgy emlékezett, hogy Juhász Gyulát „*irritálta a zárt hely (pl. villamos, kocsi), Bécsben is gyalog ment be az állomástól a szállodába*”. (Idézet dr. Rapaport Samu 1941. május 1-jén Kilényi Irmának írt leveléből. [Kilényi-gyűjtemény, 4/85a.]

Kilényi Irma – Eckhardt Sándornak

[Szeged,] 1927. szeptember 26.

Kedves Sanyi!

Nagy szívességre kérlek, ha módodban áll, ne tagadd meg tőlem.

E sorokat viszi igen kedves barátom, Juhász Gyula, ki megrekedt tanári nyugdíja ügyében Klebelsberghez szeretne jutni. Már Zolnai Béla kezdeményezésére társadalmi úton próbálkoztak ezt a nyugdíjügyet nyélbe ütni, de a kérvény valahol elakadt, s hosszú hónapok óta semmi eredmény. – Így most arra kérlek, tedd lehetővé, hogy Juhász Gyula a kultuszminiszter elé jusson, tudva azt, hogy Te mily jó viszonyban vagy vele. Adj kérlek útbaigazítást vagy ajánló sorokat, esetleg személyesen segítsd ezt az audienciát. –

Szívességedért őszinte köszönetem küldöm, mindnyájatokat baráti szeretettel ölel:

Kilényi Irma
Kárász u. 14. II. 8.

Autográf levél. (Kilényi-gyűjtemény, 4/11.)

Eckhardt Sándor (1890–1969): a francia nyelv és irodalom tanára 1923-tól 1958-ig a budapesti tudományegyetem bölcsészkarán. 1936-ban ő adta ki az első nagy magyar–francia szótárt. (A személyes hangvételű levél arra utal, hogy aradi éveikben kötöttek barátságot.)

„*Juhász Gyula... megrekedt tanári nyugdíja*”: Juhász Gyula makói tanársága idején bekövetkezett idegkimerültségének és hosszúra nyúlt gyógykezelésének időszakát – Péter László szerint – valószínűleg fizetés nélküli szabadságolásnak minősítették munkaadói, ezért nem nyugdíjazták, sőt még magasabb fizetési kategóriába is átsorolták, de a kultuszminisztérium 1918 februárjától kezdve már nem folyósította az illetményét. 1923. október 10-én a megélhetési gondokkal küszködő költő kénytelen volt maga kérvényezni nyugdíjaztatását a miniszternél, részletesen dokumentálva pályarajzát – de csak annyit ért el, hogy állását lemondottnak tekintették, nyugdíjaztatásához azonban nem járultak hozzá. Előbb József Attila, majd a szegedi értelmiségi barátok – köztük Kilényi Irma – igyekeztek közbenjárni az ügyben; még a kultuszminiszter és Juhász Gyula találkozását is megszervezték. Az akció eredményesnek bizonyult: 1928 végén valóban elkezdték folyósítani Juhász Gyula csekélyke nyugdíját: havi 44 pengőt. (Lásd: Péter László: ADATOK JUHÁSZ GYULA ÉLETRAJZÁHOZ. *Irodalomtörténeti Közlemények*, 1959. 2. sz. 307–328.)

Gróf Klebelsberg Kunó (1875–1932): vallás- és közoktatásügyi miniszter 1922–1931 között; 1926-tól haláláig a szegedi választókerület parlamenti képviselője.

Zolnai Béla (1890–1969): 1925–1940 között a szegedi Ferenc József Tudományegyetemen a Francia Filológiai Intézet vezetője, egyidejűleg a *Széphalom* című szellemi történeti folyóirat szerkesztője. Szegeden kötött barátságot Juhász Gyulával, akinek költészetét már 1927-ben, lapja legelső számában méltatta, sűrűn közölte verseit, majd a poéta halála után Juhász-szemináriumokat tartott az egyetemistáknak.

Ignotus Pál – Kilényi Irmának

Budapest, 1929. január 5.

Nagyságos Asszonyom,

nagyon köszönöm szíves értesítését. A dokumentumok, melyeket beküldött, igen érdekesek. Mindamellet úgy találok, szükség volna rá, hogy interjú formában jelentessük meg a szóban forgó dolgoknak legalább nagy részét. Kérem ezért Juhász Gyula engedelmét, hogy a riporterek tudósításukat úgy írhasák meg, mintha vele személyesen beszéltek volna, s mintha e beszélgetés közben bukkantak volna rá az [...] tollra, hely cikkére, [?] a régi emlékekre stb. Arra persze külön megkérem magát, az újságírókat, hogy semmi olyan állítást – se reménybelit, se lírait vagy elméletit – ne adjanak Juhász Gyula szájába, ami nem szigorúan a beküldött írásokból következik. Nem volna hajlandó Nagyságos Asszony is néhány interjú elkészítését elvállalni? Juhász Gyula érdekében is ezt tartanám a legmegfelelőbbnek, s magam is nagyon hálás lennék érte.

Kérem végül Nagyságos Asszonyomat, legyen szíves Juhász szerkesztő urat minél gyakrabban és minél nyomatékosabban figyelmeztetni arra, hogy Pesten ne felejtse el engem ittlétéről sürgősen értesíteni; s kérem, legyen szíves mostani levelemre is azzal a lekötelező kedvességgel és gyorsasággal válaszolni, mint az elsőre.

Előre is hálás köszönetekkel szívességéért kezét csókolja

Ignotus Pál

Fekete tintával írt autográf levél, a Genius Könyvkiadó Rt. levélpapírján. (Kilényi-gyűjtemény, 3/32.)

Ignotus Pál (1901–1978): a *Nyugat* alapító főszerkesztőjének, Ignotus Hugónak a fia. 1935 végén együtt alapította meg és szerkesztette József Attilával a *Szép Szó* című folyóiratot.

„*A dokumentumok, melyeket beküldött*”: Ignotus Pál valószínűleg a Juhász Gyulának odaítélendő Baumgarten-díj apropójából készült cikkhez kért adatokat, esetleg korábbi interjúkat Kilényitől. A levél egy közvetett (ál)interjú előkészületeire vonatkozhat. Ádám László riportja az *Esti Kurír* 1929. január 22-i számában jelent meg, EGY KÖLTŐ, AKI MÁR ÉLETÉBEN ÖSSZEGYŰJTÖTTE A NEKROLÓGJA-TT címmel. (Célzás azokra a cikkekre, amelyek 1922-ben Juhász Gyula álhalálhírére reagáltak.)

„*az [...] tollra, hely cikkére, [?]*”: olvashatatlan, értelmezhetetlen szavak a kézzel írt levélben.

„*semmi olyan állítást... ne adjanak Juhász Gyula szájába*”: föltehetően azért, hogy ne mondhasson semmi olyasmit, ami arra utalna, hogy a titkon vágyott Baumgarten-díj odaítélése miatt Juhász önértékelési zavarokkal küszködik.

Lázár Miklós – Kilényi Irmának

[Budapest,] 1929. március 4.

Mélyen tisztelt Kisasszony!

Levele valósággal konsternált. Bármiben rendelkezésükre állhatok, parancsoljanak velem. Én is beteg vagyok, a hét végén el kell utaznom, de a póstámat utánam küldik. A leghelyesebbnek, innen távolról, azt tartanám, ha mégis Pestre hoznák. Itt kitűnő tanárokkal konzultáltatnánk, és az ő tanácsaik után járnánk el. Lehetséges, hogy a környezetváltozás már magában véve kedvezően hatna az ő túlérzékeny kedélyére. Nagyon kérem Önt, küldjön mindenesetre olyan régebbi költeményeket, amelyek még kötetben meg nem jelentek, és nem túl ismertek, hogy ezeket sorra leközzöljük. Mondja meg Juhász Gyulának, ha ezt az ő állapota megengedi, hogy egész szívvel vele érzek, és velem együtt ezren és ezren, akik az ő hasonlíthatatlan művészetének elérékenyült tisztelői vagyunk. Még egyszer kérem Önt, hogy úgy rendelkezék velem, mintha Juhász Gyulának legrégebb barátja vagy éppen testvére volnék.

Kezét csókolja:

Lázár Miklós
főszerkesztő

Gépirásos levél, *A Reggel* c. lap hivatalos levélpapírján, autográf aláírással. (Kilényi-gyűjtemény, 4/33.)

Lázár Miklós (1887–1968): *A Reggel* című hétfői politikai hetilap alapító szerkesztője 1921-től 1948-ig. A Kilényi Irmával való levélváltást követően, 1929. március 18-án LEVÉL EGY ELBUDOSOTT BARÁTOMHOZ címmel vezércikkben próbálta visszatérésre bírni az „eltűnt” Juhász Gyulát. Éveken át közölte az alkotói válságba került költő régebbi verseit.

„*Pestre hoznák*” – mármint Juhász Gyulát.

Kilényi Irma – Juhász Gyulának

[Szeged,] 1929. március 30.

Drága Juhász Gyula!

Húsvétra, a születésnapjára sok-sok, őszinte szívből jövő jókívánságot küldök, s hiszem, hogy a Gondviselés megadja mindazt, amit kérek, könyörgök ez alkalommal a Maga számára.

A napnak minden percében, minden gondolatommal és érzésemmel ott vagyok Maga mellett, hiszen ezt úgyis tudja. Sokat aggódok és gyötrődök, de ezt érdemes elszenvadni azért az örömeért és boldogságért, hogy nagyon rövid idő múlva teljesen gyógyultan láthatom.

A kötetek sikeréhez boldogan gratulálok, tudtam én ezt előre, de Maga nem hitte el sohasem nekem! Ebben a szomorú, sivár húsvétban a leggyönyörűbb ajándék, hogy végre megjelentek. Gyógyuljon meg, drága Juhászkám, s jöjjön mielőbb hozzánk, haza, ezt kéri meleg baráti kézszorítással a Maga hálás,

öreg titkára

Autográf levél, aláírás nélkül. (Kilényi-gyűjtemény, 4/12 a.)

A költő ekkor már a budapesti Schwartzter (Siesta) szanatórium betege volt, ahonnan 1929. június 22-én engedték haza.

Juhász Gyula 1883. április 3-ról 4-re virradó éjszaka született. Ezek az évfordulók az idő múlásával mind érzékenyebben érintették a költőt, aki eltékozoltnak érezte életét, és kedélyzavarai, lelki elborulásai – később öngyilkossági kísérletei – mindig a születésnapjához közeledve következtek be. Halálát is az 54. születésnapját követően bevett, túladagolt altató idézte elő 1937. április 6-án.

„A kötetek sikeréhez... gratulálok”: 1929. március 27-én egyszerre jelent meg a Genius Kiadónál Juhász Gyula HOLMI című prózai, valamint HÁRFA című verseskötete. A szegedi sajtó elismeréssel fogadta Baumgarten-díjas költőjük új műveit, s a *Nyugat* 15. számának *Figyelő* rovatában Illyés Gyula írt elismerő kritikát HÁRFA. JUHÁSZ GYULA VERSEI címmel. (*Nyugat*, 1929. II. 174–178.)

Kilényi Irma – Juhász Gyulának

Szeged, 1929. május 3.

Drága Juhász Gyula!

Kimondhatatlan örömmel hallottam tegnap a színházban Ballától, hogy már teljesen jól érzi magát, s pár nap múlva hazajön. Igaz, hogy ez a pár nap oly mérhetetlen hosszú lesz, hogy nem hiszem, hogy még fogom bírni ideggel, s így egy vasárnap felszaladok, s meglátogatom, ha „fogad”. Ez így is illik, hogy egyszer már én legyek a Maga vasárnapi vendége, s visszaadjam a sok drága vasárnap délutáni vizitet! Legalább a sok elmulasztott titkári fizetést is behajthatom Magán, mert én bizony ez alatt a nyolc hét alatt is végeztem vállalt titkári teendőimet, de az ellenszolgáltatást elmulasztotta a „főnököm” megadni. Pedig én ezt követelni fogom erélyesen! –

Igazság szerint maga tartozik nekem még négy kiló hússal is, ennyivel könnyítettem magamon az utóbbi hetek izgalmai, aggodásai, gyötrődései alatt (Riki szerint csupa „gírh” vagyok már, a „gírhés”-ből szabadon képezve, s még csak zsokénak is sovány volnék), de mivel ezt nem akarom ama bizonyos Shylock módjára behajtani – nagylelkűen elengedem.

Jöjjön már haza, drága fiam, minden úgy várja magát, itt Tomiban olyan ősz van azóta; majd meglátja, Juhász néni milyen új berendezéssel várja magát, új a szőnyege, új a hamutartója a szobájában, új paplan az ágyában, valami csodálatosan megható, hogy hogyan rendezget, rakosgat mindent, mert minden nap hazavárja magát...! És minden és mindenki.

Rendkívül el vagyok foglalva az utóbbi időben, s ez bizony jó is, mert másképp talán megőrültem volna. Ugyan közös orvosunk szerint már régen nem vagyok normális, de úgy gondolom, ezzel még nagyon jól élélhet pár évig az ember, úgy-e?

Üzenje meg valakivel, hogy meglátogathatom-e, úgy tudom, Bandi öccse 5-én felmegy, s hogy mikor jön haza pontosan, mert ha megengedné, szeretném az elsők között látni, akik várják.

Az új verseket égek a vágtyól olvasni, ha így haladunk, új kötetre keresünk kiadót! – Istenem, hogy ez is eljött, hogy megint dolgozik; oly boldog vagyok, higgye el, olyan nagy ajándék ez az élettől nekem.

Sok szerető reagondolással, őszinte baráti szívvel üdvözli hálásan

titkára:
Kilényi

Autográf levél. (Kilényi-gyűjtemény, 4/12.)

„Balla”: Balla Jenő (1869–1935): a *Délmagyarország* színikritikusa. Ő kísérte föl Szegedről Juhász Gyulát 1929. február 6-án a budai Siesta szanatóriumba.

„*pár nap múlva hazajön*”: a *Szegedi Friss Újság* ugyanezen a napon adta hírül: „*Hatheti gondos szanatóriumi kezelés után örvendetesen javult Juhász Gyula állapota. Egy-két hét még és a kiváló költő meggyógyultan hazaérkezik. Már ő maga is bizakodik, és reméli, hogy a nyár elején elindulhat olaszországi tanulmányújtára. Barátai, író- és költőtársai gyakran látogatják, akikkel vidámodó hangulatban beszélget jövendő terveiről. A munkakedve is visszatért, aminek legbeszédesebb bizonyítéka az a remekbe készült tíz vers, amely ott keletkezett a szanatórium csöndes magányában. Május első vasárnapján a szanatóriumból kísértél a városba, és egyik látogatójával bejárta a Vérmező környékét és a Tabán zezugos utcáit.*” – Látogatója Szabó Lőrinc volt, aki később TALÁLKOZÁSOK JUHÁSZ GYULÁVAL című nekrológiájában idézte föl a kapcsolatokról őrzött emlékeit a *Válasz* 1937. májusi számában. (Újraközölve: JGYE, 500–506.)

„*Shylock módjára behajtani*”: célzás Shakespeare A VELENCEI KALMÁR című drámájában a megkezeredett zsidó uzorás figurájára, aki adósának a szívét kívánja kihásítani.

„*Juhász néni*”: Juhász Illésné szül. Kálló Matild (1862–1953): a költő édesanyja és gondviselője fia haláláig.

„*közös orvosunk*”: minden bizonnyal dr. Rapaport Samu belgyógyász-ideggyógyorvos. Kilényi baráti kapcsolatban állt vele és a feleségével, Étsy Emília (1864–1964) színésznővel, aki Juhász Gyulát még váradi korszakából ismerte: ő szavalta leggyakrabban a költő verseit, ezért „névre szóló” költeményeket is kapott tőle. (ÉTSY EMÍLIÁNAK. *Szegedi Napló*, 1921. január 1.; NÉVJEGY. EGY LÁTOGATÁS VISZONZÁSÁKÉPPEN, ÉTSY EMÍLIÁNAK. *Délmagyarország*, 1929. december 29.) Rapaporték sokáig ugyanabban a Kárász utcai házban laktak, mint Kilényi, és gyakran összejártak. Juhász Gyula és József Attila halála után is leveleztek, és Rapaport egyedül a „titkárnak” volt hajlandó röviden leírni, milyenek látta két tragikus sorsú költő páciensét. (Lásd: Lengyel András: RAPAPORT SAMU JUHÁSZ GYULÁRÓL ÉS JÓZSEF ATTILÁRÓL. In: L. A.: JÓZSEF ATTILÁRÓL. ÉLETRAJAI „APRÓLÉK”. Bába Kiadó, Szeged, 2008. 236–239.)

„*Bandi öccse*”: Juhász Endre (1897–1966), a költő fiatalabb testvére; az újszegedi kenderszövőgyár tisztviselője és a szegedi sakkszövetség elnöke.

Kilényi Irma – Juhász Gyulának

[Szeged,] 1929 [?]

Drága jó Juhász Gyula!

Leírhatatlan, megható hálával szorítom meg a kezét azért a kedves figyelméért, jóságos rámgondolásáért, hogy Kisjenői-Klein Jenő festette portréját hozzám küldette. – A kép oly döbbenetesen adja vissza azt a fájdalmas hangulatot, amiben a modellje él, hogy aki csak látja, mindenki el van ragadtatva tőle. S külön, meleg szeretettel köszönöm az üdvözlétét, amit a festővel küldött. Hiába, már úgy látszik, én soha nem fogom visszafizethetni Magának sok jóságát, örömet adó bőkezűségét! Alig várom, hogy már egyszer eljőjjön megint hozzánk, hogy megmutathassam a képet, szomorú életem szomorú kincsét. Kedves jó Barátom, én is küldök Magának valamit, amivel talán egy kis örömet

küldhetek; születésnapomra öreg barátunk, Weisel bácsi meglepett a „Holnap” egy kötetével, amire oly nagyon vágytam mindig, mert nem volt nekem. Most, hogy még a Magáé is elveszett, vigasztalan voltam. S képzelje, egy öreg pesti hölgy eladogatja a régi könyveit, s Weisel bácsi véletlenül rátalál a „Holnapra”! Én bevallom Magának, hogy már egy hónap óta őrzöm, de most, könyveimet rendezgetve, láttam, hogy mily tömredék szép könyvemben ragyog a Maga neve, hogy Maga hány értékes írástól vált meg, hogy nekem adja őket – így beláttam, hogy az a legcsekélyebb áldozat, ha én a Holnapot visszaadom legjobb, legdrágább Barátomnak, aki Maga volt és lesz mindig. – Kaptam egy másik könyvet, a legújabb tanulmányt „A lelki betegségekről”, s abban a melankóliáról szóló fejezetben találok írva ezt: „addig nem kell féltetni a beteget sem öngyilkosságtól, sem más veszélytől, amíg szeretetben van része. Vigyázni kell reá, hogy mindig legyen valaki, aki nagyon szereti, s ezzel szinte odaköti az élethez”. – Van most sejtelve róla, drága Juhász Gyula, hogy mily nagyon, milyen erősen kell Magát szeretni, hogy ennek erejével legyőzzük a rémet, az iszonyatot, hogy Maga megmaradjon győzelmesnek, egészségesnek, újraéledtnek, nekünk? –

Annyi minden „titkári” hatáskörű dolgot szeretnék Magával beszélni, nem akarom zavarni önkéntes száműzetésében. Krúdy Gyula sok szeretettel érdeklődött Maga iránt, és mindenütt, mindenki ugyanezt teszi. Képzelje el, a Színházi Élet közli a „Vorrei morir” fordítását, s fizet érte! És Zolnai minden Széphalomban közöl valamit, ő is Juhász Gyulát tartja az élő legnagyobbak; most ezért nagyon szeretem őt is. – S Lázár Miklós milyen nemes szívű barátként áll mellettünk, az igazán megható. Lássá, ezek a Maga barátai segítenek szeretni, bár Maga is segítene ebben!

Szeretném, ha volna valami óhajtása, ha valamit kívánna, amit teljesíthetnék, ha könyvet küldhetnék, amit olvasna – szeretném, ha végre már mindez elmúlna, ahogyan most van, s a régi Juhász Gyula élne, egészségesen, boldogan. Ezért imádkozom szüntelenül, s ebben hittel hiszek.

Ha már elfelejtett volna, most egy kicsit gondoljon rám, s engedje, hogy forró hálával emlékezzék jóságára,

titkára:
Kilényi

Autográf levél, hónap és nap jelölése nélkül. (Kilényi-gyűjtemény, 4/12.)

Kisjenői-Klein Jenő neve valószínűleg elírás. Juhász Gyula portréját Kisjenői-Klein Ernő szegedi rajztanár készítette, aki később a deportálás során hunyt el. A művésztanár kiállításairól Lengyel Vilma írt kritikát a *Szeged* 1924. december 19-i, majd a *Délmagyarország* 1925. november 24-i számában.

„*meglepett a »Holnap« egy kötetével*”: a Holnap irodalmi társaság antológiájának első száma 1908 őszén jelent meg Nagyváradon, Ady Endre, Babits Mihály, Balázs Béla, Dutka Ákos, Emőd Tamás, Juhász Gyula és Miklós Jutka verseivel. Ady ezután tette közzé az *Új Idők*ben A DUK-DUK AFFÉR című, barátait epigonnak nevező cikkét, mellyel átmenetileg mindnyájukat magára haragította. Juhász Gyula válaszára Ady újabb cikkel reagált a *Független Magyarország* 1908. november 26-i számában. (Később az indulatos-veszekedős Ady minden „sértettel” kibékült.) 1909. április 1-jén jelent meg az antológia második (utolsó) száma. A húszas években már nagy kincsnek számított egy-egy példány birtoklása.

„*legyőzzük a rémet*”: Juhász Gyula ekkoriban írhatta A RÉM című versét, mely a *Széphalom* című folyóirat 1930. május–júniusi számában jelent meg, *Szabó Lőrincnek* ajánlva. Később a *Pesti Napló*hoz is elküldte a verset – ennek megjelenését firtatta később Kilényi Irma 1930. január 17-én kelt, *Szabó Lőrincnek* írt levelében.

„nem akarom zavarni önkéntes száműzetésében”: Juhász Gyula a harmincas évek közepéig önként jelentkezett a budapesti, majd a szegedi idegklinikára, és maga döntött arról is, mikor kíván hazamenni. Csak akkor változott meg ez a szokása, amikor elvesztette a gyógyulásához fűzött reményét, és nem bízott többé az orvosokban. Öngyilkossági kísérletei után természetesen igyekeztek megmenteni az életét – ő maga azonban már nem érzett magában elég erőt és hitet, hogy tovább éljen.

„Kriúdy Gyula sok szeretettel érdeklődött Maga iránt”: Juhász Gyula KRÚDY GYULÁNAK című versét a *Délmagyarország* 1925. július 1-jei számában közölte. A lap egy korábbi közleménye szerint „1925. június 29-én neves budapesti hírlapírókat látott vendégül Szeged, köztük Kriúdy Gyulát, Feleky Gézát, Hegedűs Gyulát, Lázár Miklóst, Róna Lajost stb. A város polgármestere ebédet adott a tiszteletükre a Kassaban, a Délmagyarország pedig vacsorát. Ezen olvasta föl Juhász Gyula e versét.” (Lásd: JGYÖM, 2. 578–579.) A Kass Szállót, kávéházzal és étteremmel, Kass János szegedi vendéglős építtette 1898-ban.

„a Színházi Élet közli a »Vorrei morir« fordítását”: a „Vorrei morir” szó szerinti fordításban: „szeretnék meghalni”. L. M. Cagnetti TOSTI-DAL című verse kezdődik így, Juhász Gyula fordításában: „Akkor szeretnék én meghalni szépen, / Mikor derűs az ég és lágy a szellő, / Mikor a fecske rak dalolva fészket, / Mikor a föld virága újra termő.” A vers címét Francesco Paolo Tosti (1846–1916) olasz zeneszerző sajátos műfaja ihlette, aki népies jellegű olasz dalokat komponált. Péter László adatai szerint Juhász Gyula 1925. október 17-én fordította le olaszról a verset Weisz Emilio (Vén Emil [1902–1984]: anyai ágon olasz származású, Rudnay-tanítvány festőművész) segítségével, egy szegedi úrilány kérésére, „aki gitározni tanult, és nagyon meg akart halni”. (JGYÖM, 3. 402.)

G. Hajdú Lilly – Kilényi Irmának

[Budapest,] 1929. július 30.

Kedves Kisasszony, sok a dolgom, levelem azért késett, noha szeretném magát nagyon megnyugtadni. Juhász a Schwartzerberben van, a Lipótmezőn ½ órát töltött csak, elhoztuk onnan. Állapota súlyos, de nem reménytelen. 11 évvel ezelőtt ugyanezen a betegségen átment és meggyógyult. Hetenként két-háromszor megyek be hozzá, néha gyakrabban is. Szabályos, rendes analysisist nem tudok nála véghezvinni, de beszélgetéseink is jó hatással vannak rá. Magát melegen és sokszor üdvözlö. Írni nem akar. Máskor is szívesen állok rendelkezésére.

Sokszor üdvözlöm:

Dr. Hajdú Lilly

Dr. Hajdú Gyógypedagógiai Intézete és Gyermekeküldő-telepe feliratú céges levélpapíron autográf levél. (Kilényi-gyűjtemény, 3/18.)

Gimes Miklósné dr. Hajdú Lilly (1891–1960) az első női pszichoanalitikusok egyike. Moravcsik Ernő professzor tanársegédjeként Juhász Gyula kezelőorvosa volt a budapesti Ideg-Elmekórtani Klinikán. Elsősorban a pszichózisok, a skizofrénia terápiás lehetőségei foglalkoztatták. Már medikakora óta érdekelte az irodalom; Adyt személyesen ismerte, Juhász pedig RÉGI VERSEIM ELÉ című költeményét ajánlotta neki. Sorsa tragikusra fordult a háború alatt és után: férje munkaszolgálatban pusztult el, s noha 1953-tól 1957-ig a lipótmezei elmeorvosintézet igazgatója volt, kényszernyugdíjazták, amint fiát, Gimes Miklóst a Nagy Imre-perben halálra ítélték, majd kivégezték. Útlevelért hiába folyamodott: nem látogathatta meg Svájcban élő családját. Magányosan, betegen, öngyilkossággal fejezte be életét. Utolsó éveiben egy Juhász-monográfián dolgozott. (Erről leánya, Magos Gáborné szül. Gimes Judit levélben értesítette Svájcból Péter László szegedi irodalomtörténész. Lásd: Somogyi-könyvtár, Kilényi-gyűjtemény, MS 16/1390 b.)

„*Juhász a Schwartzterben van*”: a kis-svábhegyi Ráth György utcában – a mai Onkológiai Intézet területén – található az egykori Siesta szanatórium, mely 1921-ben kezdte meg működését a református egyház kezelésében. Elődje az 1852-ben Schwartzter Ferenc által alapított Budai Magán Elme- és Ideggyógyintézet volt. Ezért nevezték később is fölváltva hol „Schwartzter”, hol Siesta néven a nyugtató természeti környezetben berendezett „magántéboldját”, melynek orvosai a szelíd és céltudatos gyógyítás mellett kötelezték el magukat.

„*a Lipótmezőn 1/2 órát töltött csak*”: az eredetileg ötszáz beteg ellátására alkalmas Lipótmezei Országos Tébolyda 1868. december 6-án nyílt meg Budán. Hollós István (1872–1957) ideg orvos, aki 1919–1927 között vezette az intézményt, a „nyitott kapuk” rendszerét szorgalmazta, amint azt fő művében (BÚCSÚM A SÁRGA HÁZTÓL, 1927) kifejtette, s igyekezett eloszlatni az elmebetegekkel szemben tanúsított társadalmi előítéleteket.

„*11 évvel ezelőtt ugyanezen a betegségen átment és meggyógyult*”: Juhász Gyula 1917-ben nyolc hónapot töltött a pesti Moravcsik-klinikán, ahol Hajdú Lilly kezelte. Elképzelhető, hogy a tünetek tudatosítását és „szublimálását” elősegítő betegnapló vezetését is ő ajánlotta Juhász Gyulának, elősegítve, hogy gondolatainak kivetítésével maga is szemügyre vehesse mindazt, amitől belül szenved. (Az 1917-ben keletkezett PATOLÓGIKA SZÖVEGÉT lásd: JGYÖM, 5. PRÓZAI ÍRÁSOK, 1898–1922. Szerk. Péter László. Akadémiai Kiadó. 555–564.; 692–695.)

Kilényi Irma – Juhász Gyulának

[Szeged,] 1929. augusztus 24.

Drága Juhász Gyula!

Szeretném megköszönni Magának azt a nagy örömet, hogy láthattam, hogy beszélhettem Magával; oly jó volt ott lenni Maga mellett, s annyi hitet, reményt hoztam onnan, hogy azt hiszem, így talán könnyebb lesz elviselni az idő végtelen lassú múlását, ami a Maga mindennél drágább egészségét hozza vissza nekünk. – Hajdú Lili utolsó délután magához hívatott, s Ő is úgy megnyugtató, oly biztató kedvességgel engedett el, pedig Ő csak az igazat látja és mondja, s én hiszek neki.

Ma megküldte az „Utolsó verset” Lázár Miklós, csodálatosan szép vers ez bizony, bár már láthatnám, olvashatnám az utána következőket!

Juhász kám, a Nagyváradi Naplóban gyönyörű cikk jelent meg a „Hárfáról”, azt hiszem, Gulácsy Irén írta.

Végtelen nagy jószág volt Magától, hogy engedte látnom Magát, ezerszer forrón köszönöm ezt; úgy szeretnék nagyon jó lenni, hálás lenni, hogy méltó és érdemes legyenek a Maga barátságára.

S oly önző vagyok, már készülök ismét a közeli hetekben meglátogatni, addig remélhetőleg még sok jó hírt hallok drága szenvedő Barátom felől, s ha másként nem, úgy a „Reggelben” vágyva várok új verseket, új szépségeket.

Meleg készszořitást küld

őszinte baráti szívvél:
Kilényi

Autográf levél. (Kilényi-gyűjtemény, 4/12.)

„*oly jó volt ott lenni Maga mellett*”: Juhász Gyula 1929. július 6-án visszatért a budai Schwartzter szanatóriumba, ahonnan több mint négy hónap múltán, november 13-án tért haza. „Önkéntes száműzetésében” nem szívesen fogadott látogatókat, mert mások aktivitása, életerejé, sikere saját értéktelenségét tudatosította benne. Néhány újságíró – köztük Kellér Andor, Dénes Zsófia, Vér György – azért bejutott a gyógyintézet „Bizalom-emeletére”, megszólaltatva a sikerhez nem szokott, betegségbe menekült költőt.

Juhász Gyula UTOLSÓ VERS című költeménye *A Reggel* 1929. augusztus 29-i számában jelent meg.

Nagyváradai Napló: liberális szellemiségű politikai napilap 1898. október 1. és 1934. január 4. között, a haladó romániai magyar szellemi élet fóruma. Alapítója s élete végéig főszerkesztője Fehér Dezső (1869–1935), aki maga mellé vette segédszerkesztőnek Ady Endrét.

Gulácsy Irén (1894–1945): író, 1914-től 1925-ig – férje, erdődi Pálffy Jenő mérnök haláláig – Nagyváradon élt. Juhász Gyulával a váradi évek óta ápolta a barátságot, többször írt is róla.

Kilényi Irma – Juhász Gyulának

[Szeged,] 1929. szeptember 2.

Drága Juhász Gyula!

Boldog örömmel olvastam a *Reggelben* csodálatos versét, melyhez fogható szépet, mélyet és döbbenetesen szomorút még soha senki nem írt. Különös álommal teli éjszaka utáni reggel (álmaim mostanában Magát hozzák vissza egészségesen, derűsen, vidáman), mikor oly nagyon vágytam a Maga közellétét, hogy elviselhetetlen fájdalomban sírtam már – találok az Epitáfiumot. Drága Juhászkám, milyen jó tud lenni, hogy ezt adta nekem, hogy dolgozik, hogy betegen, ennyi szenvedés, ennyi gyötorem között ilyen kincseket küld szét a világba, hogy lássák az emberek: íme, ezzé vált a szenvedés a legnagyobb lelkeben! Hogy legnagyobb, ezt nem csak én mondom, ezt vallják ma a kritikusok is, egyik a másik után ismeri el, még Ady Endrét is ledöntik trónjáról, s Juhász Gyulát ültetik helyébe.

Én is küldök Magának valamit: sikerült kinyomoznom egy azóta vérmérgezésben meghalt drága gyerekkori pajtásom, dr. Török Frigyes noteszában az „Ovidius levele Juliához” c. versét, 1911. február 3-i kelettel, amikor a „Hétben” megjelent. Úgy-e, megengedi, hogy elküldjem Lázár Miklósnak; kérem, kísérje figyelemmel a *Reggelt*, talán már hétfőn közli is. A vers olyan új, mintha ma írta volna, s talán ma is ilyennek írná meg, azt hiszem.

Ma kaptam értesítést Tamás Annától, férjhez ment New Yorkban egy ügyvédhez.

Elképzelteti, mennyire szeretnék hírt hallani, kedves Juhászkánk, Magáról, úgy-e, jobban érzi Magát, nem szenved oly nagyon? Sokat és mindig gondolok Magára, áldja meg a jó Isten!

Meleg baráti szívvel köszönti:

Kilényi

Autográf levél. (Kilényi-gyűjtemény, 4/12.)

„*olvastam a Reggelben csodálatos versét*”: Juhász Gyula 1929. augusztus 31-én írt EPITÁFIUM című versét *A Reggel* című hetilap 1929. szeptember 2-i számában közölte Lázár Miklós.

„*Hogy legnagyobb... ezt vallják ma a kritikusok is*”: a HÁRFA és a HOLMI című kötetekről 1929 tavaszán írt recenziók szerzőire utalhat Kilényi Irma. Az *Ujság Vasárnapjában* Pünkösti Andor, a *Napkeletben* Juhász Géza, a *Délmagyarországban* Dettre János írt Juhász új kötetéről, Ady és Babits költői életművének tükrében is méltatva teljesítményét

„*Ovidius levele Juliához*”: a vers címe: OVID JÚLIÁHOZ. Péter László szerint hibás adat szerepel a levélben: eredetileg nem *A Hétben*, hanem az *Új Idők* 1910. január 30-i számában jelent meg ez a vers. (JGYÖM, I. 487.) *A Reggel* 1929. szeptember 30-án, majd pár nap múlva, október 2-án a *Nagyváradai Napló* is közölte.

Tamás Anna kezdő drámai színésznőként került 1920-ban Szegedre a színiakadémiáról, gyakran lépett föl a költő Shakespeare, Ady és Baudelaire művészetét bemutató irodalmi estjeim.

Juhász Gyula neki ajánlotta a *FIATAL SZÍNÉSZNŐ...* című szonettjét (megjelent a szegedi *Színházi Ujság* 1920. október 16-i számában), és névre szóló verssel búcsúzott tőle, amikor a művész nő Miskolcra szerződött: TAMÁS ANNÁNAK (*Szeged*, 1921. május 8.)

Kilényi Irma – Juhász Gyulának

[Szeged,] 1929. október 14.

Drága Juhász Gyula!

Nagyon elhanyagoltam Magát az utóbbi időben, de azt hiszem, megbocsájtja ezt nekem, ha tudja, hogy szegény jó Apámat temettük el szeptember közepén. Nem szenvedett sokat, mindössze két napig feküdt, s a hétévi súlyos asztmától elgyötört szervezete már fuldoklási rohamot sem volt képes produkálni, s így szépen, békésen elszenderült, az utolsó percben felvéve az utolsó kenetet. Arcán valami olyan földöntúli boldogság kifejezése maradt, olyan leírhatatlan harmónia áradt róla, a halál eltörölte a rettenetes szenvedések s a 76 év minden nyomát. Nagy lélek volt Ő, csak a szenvedőknek, az el-esetteknek élt, akit mindig, mindenben a krisztusi szeretet vezetett a legszentebb értelemben.

Végrendelete is valóságos hitvallása az igaz embernek, a jónak, a tökéletesnek. Nagyon nagy úrt hagyott mindnyájunk lelkében, de talán mégis én érzem legjobban, akihez legközelebb állott szegény. Nagy szomorúságomban végtelen örömmel olvastam tegnap a főorvosnak Juhász nénihez intézett sorait, mely szerint drága Betegünk állapotában lényeges javulást konstatálnak. Édes kicsi fiam, drága Juhász kám, hát végre elértünk ide is, hogy ilyen biztató híreket kapunk, hogy nem csak az idegtépő aggodalom tölti be a napnak minden percét, de áldásos, meleg remény érzése simogatja a lelkünket. Hát végre, végre, hosszú, hosszú hónapok gyötrelme után jön a boldogító hír: egészséges lesz, akiért rettegtünk, akiért szünet nélkül remegő izgalomban teltek a napok, akiért imádkoztunk, aki elvitte az életünk fényét, melegét, tartalmát, értelmét. S most jön Riki barátom is haza, s hozza a drága küldeményt, versét, amely tökéletes, s ma reggel meg kapom az újabb kincset, az „Élő halottak”-at! Gyuluskám drága, aki ilyet tud írni, aki ezt tudja, az nem veszhet el, az nem lehet beteg, az nem kapcsolódhat ki az emberi közösségből. Vágyva vágyom mindezt megköszönni Magának, s minden mást, minden gondolatát, ami hazavezeti, s ezt nagyon hamar meg is teszem, s amint dolgaimat úgy tudom intézni, hogy mehetek, felmegyek pár napra, hogy megszoríthassam a kezét.

Utolsó ottlétemkor Hajdu Lilly közlései végtelenül megdöbbenettek, s valahogy e döbbenetből még azóta sem tudtam felocsúdni. Drága kis fiam, miért vezeti félre az orvosait, így aztán nem szabad csodálkoznunk, hogy ilyen nehezen találjanak utat, módot, ahogyan beteg lelkét megközelítsék.

Remélem, nem haragudott az „Ovidius” vers közléséért? Juhász néni nagy örömmel újságolta, hogy milyen csodaszép verset írt Gyula, s mutatta a lapot, nem volt szívem elrontani örömét, s nem mondtam meg, hogy én küldtem be, de ne mondja meg Neki majd Maga sem. Ugy-e, megígéri? Kis Mancikának fáj a torka, lázas, de csak egy kis hűlés, semmi komoly baja nincs. Megígérte, hogy fog írni Gyula bácsinak, amint egészséges lesz.

Vigyázzon nagyon Magára, drága Juhász kám, szeretnék nagyon-nagyon örülni Magával, ha meglátom.

Sok meleg baráti szeretettel: Kilényi

Autográf levél. (Kilényi-gyűjtemény, 4/12.)

Kilényi Irma édesapja, Kilényi János (1852–1929) városi fővámszedő volt Aradon, ahol az Össze-
tartás nevű szabadkőműves páholy egyik vezető egyéniségeként tartották számon.

„*Riki barátom*”: Vajda Béláné (Kellner Erika), aki a szöveg utalása alapján meglátogatta Juhász Gyulát a budai szanatóriumban.

Juhász Gyula ÉLŐ HALOTTAK című verse *A Reggel* 1929. október 14-i számában jelent meg. (Keltetése a kézíraton: 1929. október 8. Lázár Miklós főszerkesztő tehát tartotta a szavát: a költőtől érkező verseket azonnal nyomdába adta.)

„*miért vezeti félre az orvosait*”: Juhász Gyula, miután rögeszmésen ragaszkodott az áhított beteg-szerephez, színlelésre kényszerült: „...*átkéredzkedett az »elmére«, a nyugtalanok osztályára. Megjátszotta magát. Könyvekből megtanult tüneteket mutatott az orvosoknak. Dühöngött. Magára gyűjtotta a hálóingét.*” (Magyar László: MILYEN VOLT SZÓKESÉGE. JUHÁSZ GYULA REMETEÉVEI. Erdélyi Egyetemes Könyvtár, 1942. 33.)

„*kis Mancika*”: Vajda Marianna (szül. 1909), Vajda Béláné leánya, aki későbbi emlékezése szerint több, névre szóló verset kapott a költőtől. (MARIANNÁNAK ***IK SZÜLETÉSNAPJÁRA; JAPÁNOSAN – KÖSZÖNTŐ MARIANNA SZÜLETÉSNAPJÁRA [1926]), s a 12 szonettből álló FORRADALMI NAPTÁR-t így dedikálta neki: „*Ezt a szonettkoszorút legkedvesebb barátnőmnek, Vajda Mariannának homlokára tűzöm.*” A „múzsza” később megvallotta: „...*ezeket a szonetteket azért kaptam, mert a költő nagy tetszésére szavaltam el [a] »MAILLARD KISASSZONY« című verset.*” (JGYÖM, 2. 581.)

Szabó Lőrincné – Kilényi Irmának

[Budapest,] 1930. január 12.

Kedves Kilényi Irma,

nagyon megörültünk az üzenetnek és azoknak a híreknek, amelyeket volt szíves közve-
títeni. Magához küldjük a mellékelt levelet, legyen kedves átadni Juhász Gyulának, akit
mind a ketten nagyon szeretünk. Örülnék, ha időnkint értesíthetne bennünket pár
sorban Juhász Gyula állapotáról, még abban az esetben is, ha ő – isten őrizz – esetleg
rosszabbul lenne, és elzárkózni igyekeznék minden híradás elől. Jelezze, ha a közlés
esetleg bizalmas természetű lenne. A férjem, mint tudja, egész intim kapcsolatban volt
itt Juhász Gyulával, s éppen ezért szeretné, ha egészen a gyógyulásig figyelemmel kí-
sérhetné az eseményeket valamennyire innen, messziről is.

Szívésséget köszönjük, s mindketten őszintén üdvözljük.

Szabó Lőrincné

Gépírásos levél, autográf aláírással. (Kilényi-gyűjtemény, 5/14 a.)

Szabó Lőrincné szül. Mikes Klára (1896–1978), Mikes Lajosnak, *Az Est* irodalmi szerkesztőjének
leánya.

„*nagyon megörültünk az üzenetnek*”: Kilényi Irma Juhász Gyula üzenetét továbbította Szabó
Lőrincéknek: jól érezte magát náluk a családi ebédmeghívás alkalmával.

„*A férjem... egész intim kapcsolatban volt itt Juhász Gyulával*”: Szabó Lőrinc több alkalommal is föl-
kereste Juhász Gyulát a budai idegszanatóriumban, s igyekezett fölrázni, aktivitásra késztetni a
búskomor költőt. Izgalmas szerepjátékáról s bizalomkeltő fortélyairól Juhász-nekrológiájában szá-
molt be. Megjelent a *Válasz* 1937. májusi számában, majd a Paku Imre szerkesztette emlékkönyv-
ben TALÁLKOZÁSOK címmel. (JGYE, 500–506.)

Szabó Lőrincné és Szabó Lőrinc – Juhász Gyulának

[Budapest,] 1930. január 12.

Kedves Juhász Gyula,

igazán nagy örömet szerzett, hogy elküldte a fényképét és megüzente, hogy nem érezte [magát] rosszul minálunk. Ha ezt akkor mondja meg, akkor föltétlenül forszíroztam volna, hogy többször átjőjön hozzánk, hiszen közel voltunk egymáshoz. Remélem, most már állandóan jobban érzi magát, s nemsokára friss és erős lesz.

Tudja, hogyan értesültünk hirtelen elutazásáról? Mikes Margit, a húgom – talán ismeri a verseit – sokszor akart Lőrincsel vagy nélküle bemenni magához. Egy nap vett egy cserép virágot, s bement, egymagában. A portástól tudta meg, hogy maga két nappal előbb hazament Szegedre. Ezután íratta meg Lőrinc a maga hazamenetele hírét a Magyarországon. Vegye tehát tudomásul, hogy egy fiatal költőnőnek nem sikerült megismerkednie – egyelőre – magával, és hogy egy cserép virág idegenben hervadt el, s nem a maga szobájában.

Remélem, látni fogjuk Pesten most már akkor is, ha nem szanatóriumba jön. Szeretettel gondol magára, gyors gyógyulást és jókedvet kíván,

Szabó Lőrincné

Kedves Gyulám – végtelenül jólesett megemlékezésed. A te képed az első írói fénykép, amelynek csakugyan örülni tudtam. Én is meg vagyok róla győződve, hogyne! hogy amit egymásnak a szanatóriumban panaszolgattunk, megmaradt bennem. Sőt azt hiszem, nemcsak abban a karácsonyi versben, amelyről írsz, hanem talán másutt is megmarad a nyoma, bár egy kis kétségbeesésért és sötétségért igazán nem kell a szomszédba mennem. Közben nálunk nagy újság lett: december közepén megszületett a kisfiam. Mindnyájan megvagyunk, legjobban a kicsikék. A minap *csörögés* ebédnél eszébe jutottál a kis Klárának is! Szeretnék időnkint biztosat és sokat tudni rólad. Kívánom és remélem a legjobbakat. Van még néhány jó könyvem, gyere fel értük. A viszontlátásig sok-sok szeretettel ölel igaz barátod és *vetélytársad*,

Szabó Lőrinc

Géppel írt, autográf aláírású levél. (Kilényi-gyűjtemény, 5/14 b.) – A házaspár egyazon levélben felváltva írt Juhász Gyulának: előbb az asszony, aztán a férj.

Szabó Lőrinc 1923 óta ismerte személyesen Juhász Gyulát, amikor a szegedi költő 25 éves írói jubileumáról tudósította *Az Est* olvasóit.

„*elküldte a fényképét*”: a fotót Kilényi Irma postázhatta, s föltehetően ő készítette a Kárász utcai műteremben Juhász Gyuláról azokat a portrékat, amelyek könyvlapozgatás közben ábrázolják a költőt. (Lásd: FEKETE ALBUM SZÜRKE ERDEJÉBEN. JUHÁSZ GYULA ÖSSZES FÉNYKÉPE [*Ikonográfia*]. Szerk. Tasi József. Magyar Irodalmi Múzeum, 1998. 162–168.) Paku Imre viszont ugyanezeket a felvételeket Beck Mancsi (dr. Szekerle Lajosné Beck Margit) művének tartotta. (Lásd: JGYE, 724.)

Mikes Margit (1897–1976): költő, Mikes Lajos kisebbik leánya, Kemény László festőművész felesége. 1927-től jelentek meg versei *Az Est*-lapokban, az *Új Időkben*, és 1932-től a *Nyugat* is közölte néhány versét. 1968-tól az USA-ban élt, s a müncheni *Új Látóhatárban* publikálta verseit, valamint apjának irodalmi kapcsolatairól szóló emlékezéseit.

A *Magyarország* 1929. november 21-i számában tudósítást közölt JUHÁSZ GYULA, A RIVÁLÓ KÖLTŐ HAZAUTAZOTT SZEGEDRE A SZANATÓRIUMBÓL. (LELKES ÖRÖMMEL KÉSZÜLT HAZA A CSALÁDI KÖRNYEZETBE) címmel.

„*nemcsak abban a karácsonyi versben*”: A RÉM című Juhász-versre utal itt Szabó Lőrinc.

„megszületett a kisfiam”: ifj. Szabó Lőrinc (Lajos), a versek „Lócija”, 1929. december 14-én született.

„kis Klára”: Gáborjáni (Szabó) Klára (1923–1972): Mikes Klára és Szabó Lőrinc első gyermeke. Énekesnőnek készült, majd a Zeneakadémia drámai tagozatának elvégzése után színésznő, versmondó lett. A Magyar Rádió színtársulatának alapító tagja.

(Folytatása következik.)

Rainer Maria Rilke

BEFEJEZETLEN ELÉGIA

Hagyd meg magadnak: *volt* a gyerekkor, e néma gondja a mennyeieknek – a sors soha vissza ne vonja; őt is még, aki börtön mélyén pusztul, a foglyot, mindvégig táplálta titokban. Minthogy öröknek őrzi meg ő a szívünket. Még a betegnek is, ha mered csak s érzi, cserbenhagyja szobája, e lassan lábadozó már – lábadozóban a tárgyai szintén, lázbetegen még, körben, még baj-társaiként, de már javulóban, az Elhagyatott mellett –: *neki* is szól, hozza gyümölcsét még a gyerekkor. Édeni kertjét a romlandóban őrzi mocsoktalanul. Nem makulátlan, nem; hiba volt őt felcicomázni, fodra, köténye mulékony hitetés lehetett csak. Nem bizonyosabb, mint mi, és sohasem kíméltebb; isten az ő súlyával nem mér. Védtelenebb ő, mint mi s télben az állat, védtelenebb ő. Védtelenebb: mert rejteke nincsen. Védtelenebb ő, mintha a vészjósló maga volna. Védtelenebb, mint tűz, mint méreg, mint a hatalmas s mint ami éjjel bent motoz egyre a házban, zárt ajtóí mögött.

Mert ki ne értse, hogy éppen a kéz, az oltalomé, mely véd: hazudik – bajban maga is: hát így ki *merészel?* „...Én!” – Milyen Én? – „Anya: én merek. Ős-Anyag, én, aki voltam. Titkát énám bízta a Föld, hogy a csíra, ha sarjad, ép legyen. Esték, bízó esték, én meg a Föld, halk-májusian mindketten, ó, az ölünkbe lehulltunk. Férfierő! ó, mondja-e néked e vemhes összhang azt, amit éltünk. *Néked* nem tanúsítja a kozmosz csöndjét – körbe miként veszi már a növekvőt...”

Anyák türelme, tejjel telt melle – azért is!
És amit itt most megnevezel, a póre kitettség,
ez a világ veszedelme –, s úgy lesz majd menedékké,
hogyha valódban megráz. Ott, közepében a benső
gyermek s rettenet nélkül *rettegi ő ki* magából.

Ó, de a félelem! Egyszerre derül az ki, a végén:
ember műve teremti, lazulva. Szívja a résen,
réseken át a huzat be. Itt van. Orozva hussan
rá a gyerekre, a játszadozóra. A vérbe
széthúzást sziszeg – könnyü gyanút, hogy a Lét egy
része örökké későn lesz a miénk csak, mindig
rész csak, egy rész, öt rész, még csak
össze sem illik – minden része törékeny.
S már a gerincben a félsz, behasítva a Szándék
vesszeje, hogy majd szétágazva a döntés Júdas-
fáján, ingó gallyként, fásulva növekedjék.

Épp csak vesztegeti a babát, az imént még bájos
játékszert, hogy karban, már idegenként fázzék.
Nem, nem, mit se *magával*, ó, e szegény idegennel,
nem: hanem azzal csak, mit a gyermek hajlama átvett.
Átvett bízást hosszú napjaiban, míg játszott
számtalan órán, és irigység nélkül mérte magát a
Másikon, szemközt, és már rúgta is őt le magáról,
így ocsudott magára, erőit kétféle osztva,
ennyire új neki is még egyre növekvő kincse.

Játék távlata! Kedvvel adódott át, ami termő,
sokkal ötletesebben, mint maiakban, messze
túl unokákon – a Természet, a nyugodt.
Ő a halál társnéja: könnyen változik át és ebben
százszorosán több... Ő, baba legmesszibb figurája –
csillagból a világ amiként csak távolságai által
nőhet, általad úgy lesz csillag a gyermek.
Túl kicsi ő a világ-térnek még, érzés-tereket hát
iktattok be közétek, teret, a felfokozottat.

Mégiscsak megesisik... Mi? Mikor? – Neve nincs, de szakítás –
Mi? – az árulás... telve Lét-felezéssel akarni
többé nem tud, megtagad, észre se vesz már.
Kényszeredetten bámul, fekszik, ostoba, többé
még csak tárgy se, miatta, nézd, mint
szégyenkeznek a dolgok...

SZONETTEK ORPHEUSZHOZ, II. 8.

In memoriam Egon von Rilke

Ó, kevesek, ti gyerekkori játszótársak
szerte a városi kertek alatt:
félve is hogy megörültünk ott egymásnak
és, bárány szövegével a lap,

hangtalanul, de beszéltünk. Hogyha örültünk,
senki se kérte. Kié lett volna vajon?
S hogy szétfolyt ez, felnőttek, körülöttünk:
hosszú év, sok aggodalom.

Körben hány idegen kocsi el, dübörögve,
házak, erős mind, mégis művi, mulandó –
s nem ismert egy se. Valódi *mi* volt a világon?

Semmi. A labdák csak. Labdák remek íve.
Még gyerekek se... De néha kilépett, ó, a halandó,
egy, hogy a hulló labda alá odaálljon.

Suhai Pál fordításai

Jegyzetek

BEFEJEZETLEN ELÉGIA: A DUINÓI ELÉGIÁK nagy részét Rilke a ciklus címadásával ellentétben nem Duinóban, hanem a svájci Muzotban írta. S jóllehet az első elégia és az utolsó keletkezési ideje között tíz év telt el, a versek egyes csoportjai mind Duinóban, mind Muzotban néhány elképesztően intenzív nap alatt születtek (1912 január–februárjában, illetve 1922 februárjában). Közben persze ismételt kísérletekkel, a műveket (töredékeket, tervezeteket, vázlatokat) továbbírva, kisebb-nagyobb sikerrel, időnként megszakításokkal és várakozásokkal. Néha egész műveket is sikerült a költőnek létrehoznia, mint pl. A NEGYEDIK ELÉGIA-t, legkésőbb 1915 novemberében, vagy mint ezt a „*Lass dir, daß Kindheit war*” kezdetű 1920 decemberében. Rilke mindvégig hangoztatta azt a felfogását, hogy a költőt a gyermekkorhoz való viszonya teszi (költővé). A BEFEJEZETLEN ELÉGIA az egyik legjelentősebb műve e témában. A gyermekkorról alkotott versbeli felfogása nem jöhetett volna létre a romantikus gyermekkép átértelmezése nélkül. Előbbi a gyermeket természetközelségében, spontán, öntudatlan, egész személyiségével a létezéshez kapcsolt lényként mutatja. Rilke azonban azt is látja (tapasztalta!), hogy a gyermek léte a felnőttek világának van kiszolgáltatva. Ebből következően áll elő a „szakadás” és „idegenség” az ő életében is, ezért a sok fenyegető és elretentő mozzanat benne (vö. 12–20. sor). A gyermek ráadásul kétszeresen is veszélyeztetett lény: egyfelől tapasztalatainak bizonytalansága, másfelől szülei és tanítói amaz igyekezete miatt, hogy a megkülönböztetésen és elfojtáson alapuló világba kényszerítsék. Ez a valóság, ezért kell a gyermekort még egyszer teljesíteni, azért, hogy az elfojtott újra feldolgozhatóvá váljék.

„Ó, baba legmesszibb figurája”: a vers különös szerkezeti megoldása, hogy az eredeti természeti egység e megjelenítőjét a szubjektum elidegenedésének és hasadásának folyamatát érzékeltető korábbi s a végső, visszavonhatatlan árulást megjelenítő versbefejező képek-szimbólumok közlékelve, a kontraszthatást ezzel is fokozva mutatja.

SZONETTEK ORPHEUSZHOZ, II. 8.: Muzot, 1922. február 15. és 17. között.

Egon von Rilke (1873–1880): a költő nagybátyjának, Jaroslav Rilkének a legkisebb fia. Rilke erről a korán elhunyt rokonról a következőket írta anyjának 1924. január 24-i levelében: „Gyakran gondolkodom rá, és egyre mélyebben térek az ő alakjához vissza, amely számomra szinte leírhatatlanul megkapó maradt. [...] a gyermeki lét szomorúsága és kiszolgáltatottsága számomra az ő alakjában testesül meg, a nyakfodorban, amelyet viselt, a nyakacskaiban, szép és kancsalsága miatt eltorzult szemében. Így hívtam elő ezután ama VIII. szonettben, amely a mulandóságról szól, miután ő már egyszer, a Malte Lauridge Brigge feljegyzéseiben a korán meghalt kis Erik Brahe előképéül szolgált.”

„és, bárány szövegével a lap”: e sor talányát Rilke maga világítja meg a szonetthez írt kommentárjában: „A bárány (képeken), ez csak felirat útján beszél.”

„A labdák csak. Labdák remek íve”: Magda von Hattingennek erről a következőket írta (1912. február 12-i levelében) a költő: „Játszó társnők, titeket én nem szerettelek, hogy rontottam közétek –; aztán eltávolodtunk egymástól, de keztekből a labda íve hozzátok vonzott, szerelem volt ez, testetek és lelketek felizzása.”

„De néha kilépett, ó, a halandó, egy...”: racionálisan nehezen feloldható képe a halálnak (háttérben a halott rokonnal). A gyermekhez mint a Rilke-művek ideálképehez lásd a BEFEJEZETLEN ELÉGIÁ-t is.

S. P.

Howard Nemerov

TALÁLT VERS

A St. Louis Post-Dispatch
(IV. évfolyam, 86. sz.)
egyik közlése nyomán.

Az USA népességének centruma
átkerült a Missouri állambeli Potosiba.

Ez az elmozdulásra mutató,
Hatóságilag elvégzett számítás abból indul ki,

Hogy az ország tökéletesen lapos
Síkidom, és hogy minden polgár súlya,

Beleértve az alaskaiakat, a hawaiiakat
És a washingtoniakat is, egyforma.

Ezekből az egyszerű premisszákból az következik,
Hogy ezt a tömeget, ezt az embertakarót

Elméletileg ki lehetne egyensúlyozni
Egy Potosi alatt elhelyezett tű hegyén.

Ahol is, mióta a cég fogta magát és elköltözött,
manapság nem lakik senki,

csak az őr egy elhagyatott bánya fölött.
„Éjszaka – mondja – az élet itt elég magányos.”

Carl Dennis

AFORIZMA

Élj úgy, mintha minden napod az utolsó lenne –
Ezt a parancsot jegyezte fel Marcus Aurelius
A naplójába, nehogy elfelejtse,
Hogy ő is – hiába a szerencse fia – halandó,
És hogy bármilyen adományt is szánt neki a sors,
Már megkapta, mégpedig sokszorosan.
De ha túlságosan szó szerint veszed ezt az aforizmat,
És a reggeleidet az akaratoddal való vacakolásnak szenteled,
A délutánjaidat és az estéidet pedig annak, hogy elbúcsúzz
A barátaidtól és a családotól – meg fogod bánni.
Az ügyvéded hamarosan nem fog időpontot adni.
A szeretteid hamarosan elbújnak előled a vécébe,
Amikor meghallják súlyos lépteidet a verandán.
Aztán szép lassan a házad is lepusztul.
Ha ez az utolsó napom – mondd majd magadban –,
Minek pocsékoljam az időt az ablakok szigetelésére,
Ároktisztításra vagy a kocsifelhajtó javítására?
Ha nem akarod, hogy örökösöd elátkozzák a napot is,
Amikor először nyitottad ki Marcus naplóját,
Vedd úgy, hogy csak így értette: mindennap találj egy órát
Arra, hogy megadj valami tartozást vagy megbocsáss,
Hogy bocsánatkérő vagy köszönőlevelet írj.
Ne szégyellj néhány nyomot hátrahagyni arról,
Hogy azt remélted, élsz is a pillanat mögött.
Ne szégyellj egy hét hónappal későbbre szóló koncertjegyet,
Sőt, két jegyet, mintha abban reménykednél,
Hogy addig találkozol valakivel, aki szívesen elmegy majd veled,
Két jegyet az első sor környékére, hogy ne maradj le egyetlen
hangról sem.

Diane Lockward

A FÉRJEM FELFEDEZI A KÖLTÉSZETET

Minthogy a férjem nem akarta elolvasni a verseimet,
Írtam egyet arról, hogy mennyire nem szeretem.
Hibátlan ötös jambusokban részleteztem
A ridegségét, a humortalanságát.
Jó érzés volt.

A vakmerőségem versszakról versszakra nőtt.
A vége felé annyira megszállt az ihlet,
Hogy beleírtam a régi pasimat,
Egy fiút, akit nem szerettem annyira, hogy hozzámenjek,
De aki mindig, de mindig megnevetetett.
Beleírtam egy éjszakát, amikor a férjem ridegsége
Kikergetett a házból, egészen a régi szeretőm karjaiba,
Évekkel a szakításunk után.
Megadtam a lepattant motel nevét is,
Amelyet a gyors numerákra beugró éhes párok tettek híressé.
Van tehetségem a valóságossághoz.

Érzéki képekben írtam le,
Hogyan hámoztuk le egymásról a ruhát,
Hogyan feküdtünk le, és hogyan csókolóztunk,
És hogy aztán fél éjszakán át
Meséltünk vicces történeteket,
Például a férjemről.
A végét szándékosan bizonytalanra hagytam,
És aztán eldugtam a verset
Egy régi bőröndbe, a pincében.

Jól tudják, hogy ér véget ez a történet:
A férjem egy nap nem talál valamit,
Lemegy a pincébe, hátha ott lesz,
A régi bőröndbe is beletúr,
Megtalálja az eldugott verset,
És leül elolvasni.

De hallják-e azt a furcsa hangot is,
Amely azon a napon felfelé szívárogo a lépcsőn:
Egy állat hangját, amelynek a mancsa
Beszorult egy olyan acélfogazatú csapdába?
Látják-e a sebesült teremtményt
A lépcső alján,

A behúzott, meg-megremegő vállával,
Öklével a szájában, a sírását visszafojtva?

Férjem ezzel adózott művészetemnek.

Billy Collins

ASZTALI BESZÉLGETÉS

Valamivel azután, hogy leültünk ebédelni
egy hosszú asztalhoz egy chicagói étteremben,
és beletemetkeztünk a súlyos étlapokba,
egyikünk – egy szakállas, színes nyakkendős férfi –
azt kérdezte, hogy felmerült-e már valamelyikünkben,
hogy Zénón apóriáit Szent Sebestyén mártíriumára alkalmazzuk.

A két személy közötti különbség
sokkal frappánsabb volt,
mint a cornwalli tyúk és a mandulás pizstráng közti –
addig e kettő közt vacilláltam –, úgyhogy felnéztem, és becsuktam
az étlapomat.

Ha – folytatta a nyakkendős –
egy tárgy, amely átszeli a levegőt,
sosem éri el a célját,
mert előbb mindig kénytelen megtenni az éppen előtte álló út felét,

abból az következik, hogy Szent Sebestyén nem halhatott meg
nyilak okozta sebek következtében.
Nem, a halál oka az a rettegés volt,
amit a nyilak véget sosem érő közeledése váltott ki belőle.
Szent Sebestyén, Zénón szerint, szívrohamban halhatott meg.

Azt hiszem, a pizstrángot választom – mondtam a pincérnek,
mert épp rajtam volt a sor,
de ez alatt az elegáns ebéd alatt végig
a nyilakon járt az eszem, amelyek örökösen közelednek

Szent Sebestyén sápadt, remegő húsához:
a nyílveszők flottája folyamatosan megfelel a kis távolságokat,
amelyek az oszlophoz kötözött testig tartanak,
még azután is, hogy az íjászok összepakoltak, és hazamentek.

Aztán a golyóra gondoltam, amely sosem éri el
William Borroughs feleségét, akinek a fején egy alma inog,
a ráöntött sav sose jut el annak a lánynak az arcáig,
és az Oldsmobil sose löki a kutyámat az árokba.

Zénón elmélete ott lebegett az asztal fölött,
mint holmi gondolatléggömbök a Krisztus előtti ötödik századból,
de a villa mégiscsak elérte a számat,
falatokban szállítva a spárgát és a rántott halat,

és miután társalogtunk, ettünk, és emelgettük a poharainkat,
kiléptünk az étteremből, és jó éjszakát kívántunk egymásnak az utcán,
aztán pedig, a magunk külön útjain, elsétáltunk a világba, ahol a dolgok
megérkeznek,

ahol az emberek eljutnak oda, ahova elindultak –
ahol a vonat a gőz felhőiben beér az állomásra,
ahol a vadlibák nagy loccsanással leszállnak a tó felszínére,
és ahol az, akit szeretsz, átszalad a szobán, és a karodba ugrik –

és igen, ahol hegyes nyilak döfnek át egy testet,
összevérezve a szent lágyékát és csupasz lábfejét,
az európai vallásos festészetnek ezt a népszerű témáját.
Volt egy életrajzíró, aki tolltűkés sündisznóhoz hasonlította.

Kőríz Imre fordításai

Kőríz Imre

„LÁGY, BARNA LEKVÁR DISZNÓHÚSBÓL”

Gondolat nélkül nincs költészet, különösen, ha gondolatnak vesszük a képzelet és a tapasztalat megnyilvánulásait, vagy odaszámítjuk az olvasók gondolatait is. A fenti versekben a megszokottnál jobban érzékelhető az egyébként többnyire mindenféle poétikai és verstani eszköz révén, közvetettebben megnyilvánuló gondolat: épp ez az, ami, túl a fogalmi közlendőkön, valamiféle sajátos mintázattal ruházza fel őket. De inkább szerkezetet kellene mondani, vagy ha maradunk a mintánál, akkor az anyag mintázataról van szó, mint mondjuk a tweedszövetek esetében, nem pedig valamiféle textilnyomásról. Más szóval olyanok ezek a versek, mint a Pompidou-központ, a külső szemlélő számára láthatóvá tett közművezetékek csőrendszerével. Vagy olyanok, mint a rillette, amely úgy készül, hogy a zsírban párolt hús szálkáira szedve ismét a tűzre kerül, és folyamatosan kevergetve lassan teszik hozzá a pecsenyelevet, majd a zsiradékot,

mégpedig annyit, amennyit a húskrém éppen felvesz. Azt mondják, a túl száraz rilette unalmas és nyögvenyelős, de az se jó, ha végül túl sok zsír válik ki a tetején. Ennek a műfajnak egyébként az egyik legkiválóbb képviselője nem amerikai volt, hanem lengyel: a Nobel-díjas Wisława Szymborska.

„Tudja, mikor legyen világos, és mikor titokzatos. Tudja, melyik kártyát mutassa meg, és melyiket tartsa színevel lefelé fordítva. A maga egyszerű és nyugodt nyelvén meri pontosan azt közölni, amit épp gondol, és eleven, messzire ható – valósággal akrobatikus – képzelete segítségével szinte észrevétlenül vezet el a beszéd határain túl fekvő, nyugtalanító és lefordíthatatlan tartományokba” – írta Szymborska amerikai fordításkötetének előszavában Billy Collins. Világosság, egyszerűség, nyugodtság – bizonyára ezek azok a jellemzők, amiért a *New Yorker* Collinst is így jellemezte: „teljesség, ironia és Augustus kori báj”. Másrészt ugyanezek miatt írhatta annak a YouTube-videónak az egyik kommentelője, amelyen a költő felolvas a Strand nevű – szlogenje szerint tizennyolc mérföldnyi könyvet polcain tartó – New York-i könyvesboltban, hogy „unalmas, nyájas és lapos”. A rilette-et – ami Rabelais szerint: „lágy, barna lekvár disznóhúsból” – nem mindenki szereti.

Collins – a fentebb olvasható másik három vers szerzőjéhez hasonlóan – gyakran indul ki konkrét helyzetből: éttermi beszélgetésből, a szomszéd kutyájának a nem szűnő ugatásából vagy abból, hogy egy kamasz lány nem szeret segíteni a házimunkában. Ha például egy bárban siet az óra, arról az jut az eszébe, hogy a vendégek az ismeretlen jövőben isznak, és közömbösek a jelen gondjai iránt. Ha horoszkópot olvas az újságban, akkor így gondol a neki kedves halottra: „most már bízd rám, / hogy körültekintő terveket készítek a sikerhez és a vele járó vagyonhoz, / hogy szívből jövő tanácsot adjak a szereteteimnek, / és örömmel fogadjak minden szellemi ösztönzést, ami csak rám talál, / még ha ez egy kicsit soknak is tűnik egyetlen keddre”. A versei egyfajta gondolatkísérletek.

A fenti versek a kortárs amerikai költészet úgynevezett megközelíthető irányzatába tartoznak, és a költők abban is osztoznak, hogy Magyarországon tudomásom szerint alig vagy egyáltalán nem ismerik, fordítják őket. (Mind a négyük nevét a tokaji borász és debreceni amerikanisztika szakos doktorandusz Prácser Hajnától hallottam először: ha majd megírja a disszertációját, kérem ezt a védésen jegyzőkönyvezni.) Azon túl, hogy tetszettek a verseik, és lefordítottam őket, én sem érzem hivatva magam arra, hogy részletesen taglaljam a költészetüket: amit tudok róluk, azt a netről tudom.

Howard Nemerov (1920–1991) – aki idősebb korában egyre jobban hasonlított Tony Curtisre – huszonöt év különbséggel kétszer is birtokolta az USA Kongresszusi Könyvtára által adományozott „Poet laureate” címet, és a nevét szonett pályázat is viseli, amelynek nyertes darabjai minden évben egész mások, és mindig nagyon jók.* Hazájában Carl Dennis (1939) sem ismeretlen: egyik kötetére – egyébként Nemerovhoz hasonlóan – Pulitzer-díjat kapott (ez furcsán hangzik költőkkel kapcsolatban, de hát Grammyt sem

* Bob McKenty (de róla már igazán semmit sem tudok) 1999-es győztes, LÁNCZONETT című versét a következőképpen fordítanám:

*Nem szabad, hogy kidobd ezt a kis verset:
másold le hússzor, kapják meg barátok!
Ha nem teszed meg ezt, megtöredeznek
a hajvégeid. A fejedet átók.
A gép nem adja ki a bankkártyádat,
bárányműlős lézen elsősülötted.
El fog enyészni minden zoknid párja,*

*s gyomok gyalázzák a gyepet előtted.
A házad falát széteszi a természet.
Szennyvízátemelő pumpád lerobban.
Benyomod a tévét, és hitvesed lesz
a fővendég a kibeszélő show-kban.
S ha majd emléke végre megkopott,
új másolatban megint megkapod.*

csak Madonna és Beyonce nyert, hanem mondjuk Schiff András is), Collins (1941) pedig a *New York Times* szerint egyenesen a legnépszerűbb amerikai kortárs költő, akinek mintegy tucatnyi verse magyarul is olvasható. A férfiaknak Wikipedia-szócikkük is van, de már Diane Lockwardról azt is csak gyanítom, hogy idén hetvenéves, mert New Jerseynek abban a megyéjében, ahol él, és ahol *Girl Talk* című költészeti rendezvényeit szervezi – jó néven veszi, ha a közönség házi süteményt visz a felolvasásokra –, lakik egy ilyen nevű nyugdíjas tanárnő. (Egy füst alatt azt is megtudtam, hogy a nyugdíja 53,5%-kal magasabb az állam átlagánál.) Sokszor ír női vagy annak tekintett témákról, egy verseskötetének címe egyenesen WHAT FEEDS US – Ami táplál minket –, de más verseiben is gyakran fordulnak elő ételek, a linguini nevű olasz tészttől a New Jerseyben valószínűleg elsőként termelt articsókáig. Nem volna meglepő, ha rille-et is tudna készíteni.

Boros Gábor

LEO STRAUSS ROUSSEAU-RÓL

A filozófia történetének kutatói nem annyira az amerikai konzervativizmus egyik jeles gondolkodójaként tartják számon Leo Strausst, aki ifjú kutatóként nem másoktól kapott ajánlást Rockefeller-ösztöndíjához, mint E. Cassirertől és C. Schmitt-től, hanem inkább a sorok között olvasás hermeneutikájának kidolgozójaként, amelyet az üldöztetés korszakaiban írt etikai, de főképp politikai művekben felbukkanó ellentmondások kezelésére gondolt ki s alkalmazott elsősorban Spinoza és Hobbes műveinek elemzésekor. Ez a módszere még ma is hatékony, Edwin Curley manapság is így érvel Aloysius Martinich ellen Hobbes valláshoz való viszonyát értelmezve. Spinozának Strauss külön könyvet is szentelt, s éppen annak a TEOLÓGIAI-POLITIKAI TANULMÁNY-nak, amelyben már a kortársakat is meglehetősen irritálta a természetjog nagyon nem hagyományos felfogása. Innen nézve voltaképp meglepő, hogy a TERMÉSZETJOG ÉS TÖRTÉNELEM című kötetében nincs külön Spinoza-fejezet. Ugyanakkor Rousseau-t nem elemezte külön műben, viszont természetesen van Rousseau-fejezet a TERMÉSZETJOG-könyvben, s mint ez remélhetőleg rövidesen ki fog derülni, Rousseau mögött fölsejlik Spinoza képe is.

Magát a könyvet Strauss a második világháborút követő években írta, s figyelemre méltó szerkezete van. Szembehelyezkedik azzal, amit a természetjog-fogalom átalakulásának, tartalomvesztésének következményeként tekint, nevezetesen a varázstalanítás eszméjével és az értékmentesség elvével a társadalomtudományokban, melyeket köztudomásúan Max Weber vezetett be. Ugyanakkor Strauss komoly empátiával követi nyomon s elemzi a természetjog eredeti eszméjének átalakulását, majd eltűnését a szekularizációnak nevezett folyamat során. A természetjog klasszikus fogalmának vizsgálata után bevezeti az újkori természetjog fogalmát, melynek első két nagy képviselőjeként Hobbest és Locke-ot elemzi. Noha nagyon is várhatnánk, nem szentel külön fejezetet Spinozának, Pufendorfnak s még másoknak sem, miközben Rousseau-t a neki

szentelt fejezetben a természetjog és az ember hagyományos fogalma olyannyira eltökélt kritikusként jeleníti meg, hogy szerinte Nietzsche az egyetlen, aki hozzá fogható lesz majd ebben a tekintetben. De nemcsak a Spinoza-fejezet hiánya teszi különössé a könyv felépítését, hisz Rousseau után már csak Burke-öt tárgyalja, s például Kant és Hegel szintén nem kapott saját fejezetet.

A következőkben e különös könyv Rousseau-fejezetével foglalkozom. Rousseau megfogalmazásai elég világosnak és evidensnek tűnnek Strauss számára, s így szükségtelen a „sorok közötti olvasás” módszerének alkalmazása. Ugyanakkor Strauss egyfajta amalgámot képez az egyes művekből: megkülönböztetett figyelmet szentel az emberek közötti egyenlőtlenségről szóló MÁSODIK ÉRTEKEZÉS-nek, amelyet Rousseau legfilozofikusabb és legmerészebb művének tart. Az innen vett megállapításokat egészíti ki aztán számos hivatkozással más írásokra, legfőképp a tudományok s művészetek fejlődéséről szóló ELSŐ ÉRTEKEZÉS-re, a társadalmi szerződést tárgyaló írásra, valamint az EMIL-re.

Strauss Rousseau-elemzésének két aspektusát szeretném kiemelni és közelebbről megvizsgálni. Legelőször is arról a történeti bevezetőről szeretnék szólni, amely a Rousseau-fejezet első részét képezi. Strauss itt kifejti, hogy Spinoza és Lucretius alkotja Rousseau kiindulópontját, ahonnan elindulva dolgozta ki saját fogalmát az emberről és a természeti állapotról, azt a fogalmat, amelynek feladata volt, hogy következetesebbé tegye a természeti állapotban élő emberről alkotott elméletet annál, ahogyan az Hobbesnál olvasható. Ezt követően még azokról az ajánlásokról szeretnék majd beszélni, melyeket Strauss ad Rousseau nyomán a politikusoknak és elsősorban azoknak, akik megalapítják egy nemzet jogrendjét, s amelyek végül is tömören összefoglalhatók a „vissza Rousseau-hoz!” formulával. Ahogy én látom, ezeknek az ajánlásoknak meglepő következményei vannak a közelmúlt politikai történései felől nézve.

E két aspektus voltaképp össze is kapcsolódik abban a „nyilvánvaló feszültségben”, amelyet Strauss Rousseau gondolkodásának lényegeként ragad meg. Mert egyfelől Rousseau azt ajánlja számunkra, hogy forduljunk vissza a természethez, miközben másfelől viszont éppen ennyire kívánatosnak tűnik fel számára, hogy visszatérjünk a „községhez” – ahogyan Kis János fordítja a *cité* kifejezést –, ahhoz a községhez, amely valójában nem más, mint maga az ókori Róma. A feszültség nem csupán abból a nyilvánvaló tényből fakad, hogy minden természetjogi szerző megkülönböztette – s nyilvánvalóan meg is kellett különböztetnie – az ember természeti állapotát a rómaiak példaszerűen megszervezett községi-polgári állapotától. Legalább ennyire fakad e feszültség abból a tényből, hogy Rousseau úgy igyekezett eljutni saját természeti állapot koncepciójához, hogy eközben ki akarta iktatni a természeti állapot hobbesi koncepciójából a természetjog klasszikus elméletének minden nyomát, miközben a római politikai szervezet pontosan a Cicero klasszikus munkáiban kifejtett természetjogi elmélet alapján alakult ki s működött. Tanulmányom felépítése tehát a következő lesz: először azt elemzem majd, hogyan értelmezi Strauss azt, ahogyan Rousseau gondolkodott az ember valódi természeti állapotáról, majd pedig az államszervezet ennek a természeti állapotnak megfelelő fundamentumával foglalkozom, egyrészt a múlt elemzésének, másrészt a jövő államok számára kidolgozott ajánlásoknak a fényében.

Strauss értelmezésében Hobbes elmélete két részre esik szét, mivel az eredeti állapot emberét egyszerre két világ tagjává teszi. Mert egyrészt kétségkívül megvan a hobbesi embernek az a *természeti* jellemzője, amely előidézi, hogy cselekvésre az igen erős szenvedélyek motiválják, éspedig elsősorban az erőszakos haláltól való félelem. Ám másfelől az ember mégiscsak részesül valamiképp az egyetemes ész tétéleiben – *dictamina rationis*

a klasszikus terminussal –, amelyek felmutatják számára a társas élet alapelveit, vagyis *mind* a szerződés alapjait, *mind* a polgári állapot alapvető törvényeit. Strauss Rousseau-olvasata felől nézve Hobbes ezen a ponton következtelen, mivel az egyik oldalon *naturalista*, aki filozófiáját a mozgásra és az anyagra építi, míg a másik oldalon ennek ellenére is elfogad és felhasznál egy olyan fogalmat, amely teljesen hagyományos módon a természetfeletti, egyetemes észből származik. Érdeemes felidézni Strauss egyedülálló megfogalmazását: „Hobbesnál az ész – tekintélye erejével – fölszabadította a szenvedélyt; a szenvedély a fölszabadított nő státuszát nyerte el; az ész – ha csak távolról is – tovább uralkodott.” (182.)

Másként ezt úgy is meg lehet fogalmazni, hogy Hobbes egy bizonyos dualista típusú metafizika irányában indul el, s ezt Rousseau mindenáron el akarja kerülni – legalábbis Strauss így látja a helyzetet. Ez az oka annak is, hogy nem hajlandó átvenni a racionalitásnak mint az ember *differentia specificájának* hagyományos fogalmát. Éppen ennek a szerepnek eljátszására alkalmazza következményekkel igencsak terhes módon a *szabad akarat* fogalmát. Másfelől annak is ez az oka, hogy a racionalitást az ember fiziológiájára igyekszik redukálni, követve a metafizikai monista Spinoza példáját, valamint szintén, sőt alapvetőbben követve Lucretius példáját mint olyan gondolkodót, aki az emberi létezés társas aspektusát anélkül bontakoztatta ki, hogy segítségül hívta volna a természetjogot mint az örök ész parancsolatát.

„Ha az ember humanitása szerzett, akkor ezt a szerzést meg kell magyarázni. A »fizikai vizsgálódások« követelményeivel összhangban esetleges okság eredményeként kell értelmeznünk. [...] [Hobbes] különbséget tett a természeti létezők természetes avagy mechanikus úton való létrejövése és az emberi konstrukciók akaratlagos avagy döntéseken alapuló létrehozása között. Úgy fogta föl az ember világot, mint egyfajta univerzumot az univerzumon belül. [...] Az egészről alkotott fogalma azonban megkövetelte, ahogy ezt Spinoza példája jól mutatja, hogy a természeti állapotnak és a polgári társadalom állapotának dualizmusa avagy a természeti világnak és az ember világának a dualizmusa visszavezetődjék a természeti világ monizmusára, vagyis hogy az átmenet a természeti állapotból a polgári társadalomhoz [...] természeti folyamatként értelmeződjék.” (192. – erősen átdolgozott fordítás.)

Mint már jeleztem, voltaképp meglepő, hogy csupán ezt az egy explicit utalást találjuk Spinozára Strauss Rousseau-ról szóló fejezetében. Különösen azért meglepő ez, mert olyan kontextusról van itt szó, amelynek a megfogalmazása egyértelműen az ETIKA 3. előszavát idézi („...állam az államban...”), egyébként pedig az olvasóban óhatatlanul felmerül legalább a TEOLÓGIAI-POLITIKAI TANULMÁNY 16. fejezete, de akár még maga a POLITIKAI TANULMÁNY egésze is. Anélkül, hogy magyarázatot próbálnék adni erre a sajátosságára, annyit mindenképp szeretnék rögzíteni, hogy noha egyetlen hivatkozást kap Spinoza, az legalább döntő jelentőségű, mert Rousseau gondolkodásának metafizikai és módszertani alapjait érinti. A szakítás a racionális természetjogi hagyománnyal, amely a Strauss-idézetben meglehetősen radikális formában kap hangot, mindjárt magával vonja az elköteleződést az általában vett racionalitás *genealogikus* elmélete mellett, vagyis egy olyan elmélet mellett, amely az értelem eleve, esetleg természet- és történelemfeletti módon adottsága helyett történeti kialakulását állítja. A racionalitás, az „*ésszel rendelkezés*”, „*nem jelent mást, mint hogy vannak általános ideáink*”, amelyeket, a Strausstól felerősített rousseau-i nézet szerint, nem szabad úgy tekinteni, mint amelyek örökkévalóan és természetfeletti módon *adottak*, hanem sokkal inkább úgy kell őket értelmezni, hogy egy olyan, teljességgel *természeti* folyamaton belül *jönnek létre*, mint amilyen a mentális, illetve emlékezeti képek megszerzése és összehasonlítása az individuális lélekben, de ugyanígy e képek, emlékképek kölcsönös cseréje is a *természetes* emberek közötti nyelvi

kommunikáció során. Így aztán nincs valamifajta különálló birodalma az ideáknak, nincs örökkévaló és változhatatlan ész, amely elkülönül azoknak a mentális fenoméneknek a sokféle formálódásától, amelyek *szereztek* az emberben a szó szoros és hagyományos értelmében. Rousseau szerint, s ezt nagyon aláhúzza Strauss, a voltaképpeni emberi feladat nem az volt, hogy egyszerűen csak szert tegyünk, mintegy *lehozzuk* az égből a földre az általános ideákat, az észet, hanem sokkal inkább az, hogy történelmileg *létrehozzuk* őket.

Úgy látom, ezzel Strauss implicit módon megalkotja a radikálisan genealogikus filozófia paradigmáját. Ez a filozófia Epikurosszal s Lucretiusszal kezdődik, és Spinozán s Rousseau-n keresztül tart Nietzsche felé. Ebben az értelemben írja Strauss a következőket: „[Rousseau] *szenvedélyes és erőteljes támadását a modernitás ellen a klasszikus ókor s egyszersmind a még előbbre jutott modernitás nevében – nem kisebb szenvedéllyel és erővel – Nietzsche ismételte meg, aki ily módon bevezette a modernitás második válságát – korunk válságát.*” (182. – a fordítást módosítottam.)

Rousseau tehát egy radikálisan genealogikus filozófiára tett javaslatot, ami a „*még előbbre jutott modernitás*” nevében végrehajtott támadást jelenti a Hobbesnál – s vélhetőleg Locke-nál – diagnosztizált „*modernség*” ellen, amelyet kiegészít a Strauss által említett másik támadás, amelyet a „*klasszikus ókor*” nevében indított. Manapság persze érdekes lehetne meghosszabbítani a genealogikus filozófia paradigmatiszonalát Nietzschén túl is, Max Weberen át egészen a kortárs fenomenológiáig, amely ugyancsak komoly erőket mozgósít az értelemképződés rekonstrukciójának érdekében.

Visszont most inkább azt javaslom, hogy ne kronológiailag, hanem inkább szisztematikusan próbáljuk kiegészíteni a straussi gondolatmenetet. Így elméletileg három szintet különíthetünk el az értelemgenealógia globális feladatán belül: az első szint egy bármilyen jellegű individuális létező mint konstans értelemegység képződése, a második egy nép vagy társadalom értelemegységének képződése *saját partikuláris* történelmén keresztül, míg a harmadik egy globális történelmi értelem képződése a partikuláris népek történelmein keresztül. Strauss a harmadik szintet, a globális feladatot éppenséggel Spinoza, a metafizikai monista által példázza, míg a feladat elméletileg első szintje gyakorlatilag üresen marad – talán túlságosan teoretikus-metafizikai feladat ez mind Rousseau, mind Strauss számára. Hisz Rousseau meglehetősen távolságtartással beszél a természeti törvények metafizikai elvek általi megalapozásának gondolatáról: „[Az újabb filozófusok... a természeti törvényt] *valamennyien metafizikai elvekre alapozzák; így aztán még köztünk is igen kevés ember van, aki legalább arra képes volna, hogy megértse ezeket az elveket, nemhogy maga föl tudná lelni őket.*” Vagy talán még egyértelműbb az állásfoglalása a szavojai káplán hitvallásában: „*Az általános és elvont eszmék a forrásai az emberek legnagyobb tévedéseinek. A metafizika zagya beszéde sohasem vezetett még egyetlen igazság felfedezéséhez sem, sőt olyan képtelenségekkel töltötte meg a filozófiát, melyeket szégyellünk, míhelyt lehántjuk róluk a nagy szavakat.*” Ami pedig magát Strausst illeti, semmiképp sem véletlen, hogy ennyire hangsúlyozza a haszontalanságát annak, ha túl sokat foglalkozunk olyan tudományokkal, melyek nem szolgálják a társadalom javát. (Lásd még a *MI A POLITIKAI FILOZÓFIA?* című esszéjének vehemens támadását a political science ellen.)

De hogyan rekonstruálható a genealógia mint globális feladat második és harmadik szintje Rousseau–Strauss értelmezésében? Kezdjük a harmadikkal: az értelemgenealógia globális feladata előírja, hogy ha a történelemnek mint egésznek van egyáltalán értelme, akkor az nem állhat egyszerű adottságként vele szemben, hanem saját kifejlése során kell kibontakozzék belőle. „[Rousseau] *megmutatta, hogy ami jellegzetesen emberi, az nem a*

természet ajándéka, hanem annak a kimenetele, amit az ember tett vagy kényszerítve volt tenni azért, hogy legyőzze vagy megváltoztassa a természetet: az ember humanitása a történelmi folyamat terméke. [...] Ez a megoldás előfeltételezte, hogy a történelmi folyamat [...] »értelemmel bír«.

Tehát, ha hihetünk Straussnak, akkor még a történelem értelme sem lehet adva egyszerűen, vagyis anélkül, hogy a cselekvők és a véletlenszerű események a történelem folyamatán belül – vagyis az egyedül valóságos létezők – ne járulnának valóságosan hozzá az értelmképződéshez. „[Rousseau] felismerte, hogy amennyiben a történelmi folyamat esetleges, annyiban nem képes mércével látni el az embert, valamint hogy ha van ennek a folyamatnak rejtett célja, akkor a folyamat célszerűsége csak akkor ismerhető fel, ha vannak történelmen túli mércék.” (237.)

Vagyis két lehetőség kínálkozik: vagy egyáltalán nincs értelme a történelemnek, ha ugyan értelmén azt értjük, amit a Másik ad, nem pedig azoktól ered végső soron, akik a történelem cselekvői és elszenvedői; vagy a *progresszió pro*-karakterének ténylegesen a történelemben kell *produkálódnia*, a történelemben vagy talán még inkább a véges cselekvők kis léptékű „történelmeiben”. Ha jól értem azt, amit Strauss sugall, a megoldást a következő mondat tartalmazza: „Ahhoz, hogy értelmes legyen, a történelmi folyamatnak az igazi közjog (public right) tökéletes ismeretében kell betetőződnie; az ember nem lehet vagy nem vállalhatott sorsának látó urává, ha nincs meg ez az ismerete. Tehát nem a történelmi folyamat ismerete, hanem az igazi közjog ismerete az, ami ellátja az embert az igaz mércével.” (194.)

A megoldás tehát egyfajta „szókratikus tudás”, amely a történelem folyamán *akkumulálódik*, ám semmiképp sem kerülhet hozzánk egyszer s mindenkorra attól a Másiktól, aki úgyszólván fölülnézetből lát rá a történelemre. Olyan politikai bölcsességről van szó, amely nem adott, hanem *adódik* azok számára, akik elmélyülten tanulmányozzák a politikai rendszereket és folyamatos változásait a történelem folyamán, noha nem maga a történelmi folyamat alapszintű ismerete. Ez a bölcsesség arról szól, hogyan lehet megalapítani és kialakítani a társadalmat, hogy a lehető legjobban megközelítse a római modellt anélkül, hogy szigorúan másolni próbálná. Mert ez a bölcsesség nem *történelemfeletti* tudás, nem történettudományi tudás, hanem sokkal inkább gyakorlati bölcsesség, melynek állandóan képesnek kell lennie a módosulásra, a verifikációra, a korrekcióra azoknak az esetleges körülményeknek függvényében, amelyek között az adott társadalomnak megalapozódnia adatott.

Strauss tehát úgy látja, hogy Rousseau társadalomkoncepcióját a római állam elemzésére alapozza, de megfosztván azt a racionalista-metafizikus természetjog-fogalommal dolgozó cicerói megalapozástól. Rousseau-nál a politikai bölcsessége az emberiség politikai történelmére – „*a kormányzatok hipotetikus történetére*” (ÉRTEKEZÉS AZ EMBEREK KÖZÖTTI EGYENLŐTLENSÉG EREDETÉRŐL) – való reflexióból fakad, amely a maga részéről attól a kölcsönös hatásösszefüggéstől függ, amely az ember – sőt kezdetben a tisztán fizikai-fiziológiai értelemben vett „emberalatti ember” természeti állapota és azok között az esetleges körülmények között zajlik, amelyek egyszerre határozzák meg mind *magának az emberiségnek*, mind pedig *az államoknak* a politikai fejlődését, amelyek kezdetben létrehozzák a valódi emberi létezőket, majd kifejlesztik változatos képességeiket, a nyelvet s legfőképp az észnek rájuk jellemző partikuláris alakját, amely lényegileg függ a nyelvtől. Így hát az észnek Rousseau-nál – legalábbis Strauss szerint – nincsenek veleszületett, a kozmoszsal és az istenséggel egy eredetű struktúrái.

Fontos tanulságokkal szolgálhat azonban az értelmképződés második szintje. Úgy látom, ezen a ponton sejlik föl Spinoza különleges jelentősége a Rousseau-t interpretáló Strauss szempontjából.

Mert egyrészt, mint láttuk, a Rousseau-t interpretáló Straussnál kirajzolódik azoknak a gondolkodóknak a paradigmaticus vonala, akik a racionalitás történelmen belüli kialakulása mellett foglalnak állást, ahelyett, hogy örök adottságként oktrojálnák az emberiségre: Lucretius, Spinoza, Rousseau, Nietzsche, Weber s még nyilván mások is alkotják ezt a vonalat. Másfelől azonban az is nyilvánvaló, hogy általában véve a filozófiai *organon* is változik korszakról korszakra, úgyhogy hiába a közös paradigma, kétségtelen, hogy e paradigmán belül nem Lucretius magyarázati modellje áll a legközelebb Rousseau-hoz, hanem sokkal inkább Spinozáé. Persze a félreértések elkerülése végett sietek leszögezni, hogy nem Spinozára, az ETIKA első és ötödik könyvét író metafizikai szerzőre gondolok, aki az elme örökkévalóságáról ír, s nem is arra a filozófusra, aki a tudományokról s művészetekről szóló értekezést író Rousseau szerint éppoly „veszélyes álmódó” volt, mint Hobbes. Épp ellenkezőleg, a monista Spinoza az, akinek jelentőségére Strauss felhívja a figyelmet, tudniillik az a Spinoza, aki bírálja azokat, akik „*az embert a természetben úgy fogják föl, mint államot az államban*”, vagy másként fogalmazva azokat, akik az emberi racionalitást örök adottságként fogják fel, függetlenül mindattól, ami létrejön, amit az ember megszerez esetleges történelme során. A Hobbesszal ellentétben álló Spinoza tűnik fel tehát ezen a ponton, aki monista az emberről és a társadalomról szóló elmélet szempontjából, miközben talán nem úgy vagy nem egészen az a metafizika szempontjából. A TEOLÓGIAI-POLITIKAI TANULMÁNY törvényről szóló fejezetében látványosan fejeződik ki ez a monizmus, amennyiben a „törvény” kifejezés kiindulópontul vett jelentése a „természet tudomány” szerinti törvény, amely *leírja* bármely faj valamenynyí egyedének viselkedését, nem pedig *előírja* a helyes magatartást úgy, ahogyan a jogtudósok, a teológusok és a moralisták alkalmazzák a „törvény” kifejezést, akik a törvény érvényességét az ésszel rendelkező létezőkre korlátozzák. (Maga Rousseau ezt így fejezi ki: „[az újabb filozófusok] *ennélfogva az egyedüli ésszel felruházott élőlényre, vagyis az emberre korlátozzák a természeti törvény érvényességi körét*”). Ugyanígy helyezi a hangsúlyt Spinoza 50. levelének első paragrafusa a természeti és a polgári állapot közötti folyamatosságra: „*Ami az államelméletet illeti, köztem és Hobbes között [...] az a különbség, hogy én a természetjogot mindig sértetlenül fenntartom [...]*” (255.), és pedig nyilvánvaló módon azt a természetjogot, amely nem a racionalista jogtudósoké, hanem a TEOLÓGIAI-POLITIKAI TANULMÁNY 16. fejezetéé, amely Pufendorf szerint teljesen jogosulatlanul használja a természetjog kifejezést. Spinoza ugyanis az örökkévalóan adott ész által megalapozott jogi norma helyett az élőlények természeti-fizikai képességéről beszél mint természeti jogról. Pufendorf egy jellegzetes megfogalmazása szerint: „*Az eddig mondottakból kitűnik, hogy az ember természetes szabadságát – azt tudniillik, amely valóban megilleti őt, s nem elvont módon fogják fel – mindig valamilyen kötöttséggel együtt, nevezetesen az egészséges észével és a természeti törvényével együtt kell értelmezni.*”

Ha ezen a ponton újra felvesszük Strauss gondolatmenetének a fonalát, s visszagondolunk arra, hogy ő nem beszél a racionalitás kialakulásának általam kategorizált első szintjéről, azt látjuk, hogy könnyen pótolható e hiány annak nyomán, ahogyan a monista Spinoza fejt ki az individuumok kialakulását az individuális létezés alapvető értelmének képződése útján, amely minden individuumot arra készítet, hogy megkísérelje megőrizni a létezés *egyedül* rá jellemző módozatát. A létezésnek egyedül az adott individuumra jellemző módozata mint az ő létének értelme csak és kizárólag az individuum élettörténete alapján állapítható meg: Spinoza olyan radikálisan képviseli e tézist, hogy azt állítja, egy hirtelen megvakult ember természetéhez éppoly kevésbé tartozik hozzá a látás, mint egy kőéhez. Az eleve adott természetek feltevésére építő *priváció*

teljességgel visszavezetődik a folyamatosan képződő, radikálisan individuális természetre épülő *negáció*ra. Alapjában véve ez a kifejtés nagyon is kapóra jöhetett volna Rousseau–Strauss számára, mert ha így nézzük, akkor Spinoza okfejtése úgy is értelmezhető, hogy megmutatja, a racionalitás kifejllesztésének képessége anélkül foglaltatik benne az emberi létezésben, hogy tételezni kellene a racionalitás független szféráját.

Ezt azonban csak jelezni akartam mint elvi lehetőséget, hiszen, mint említettem, ez a spinozai gondolatmenet mind Rousseau, mind Strauss számára túlságosan metafizikusnak tűnhetett. Ennek a lehetőségnek a megfontolása ugyanakkor elvezet bennünket ahhoz a kérdéshez, hogy vajon van-e jelentősége Spinozának – Strauss interpretációja szerint – a racionalitás kialakulásának második szintjén: felfedezhető-e Rousseau-nál valamilyen Spinoza-hatás a „genealogikus” politikai elméletre? Választ keresve erre a kérdésre gondoljuk meg, hogy amit Spinoza az 50. levélben mond a polgári állapotról, miszerint az a természeti állapot folytatása, az lényegileg annyit jelent, hogy adekvátabb eljárás, ha a polgári állapot keletkezését fokozatos fejlődés révén magyarázzuk, egyfajta *evolúció* révén, nem pedig ama hirtelen *törés* révén, amelyet a társadalmi szerződés jelenít meg, ha a szó szigorú értelmében vesszük. A 37. jegyzetben Strauss Lucretius *A TERMÉSZET* című költeményének V. könyvét, „*Rousseau modelljének*” nevezi. A társadalom kialakulásának ebben a műben adott leírása is akkor válik igazán érthetővé, ha fokozatos fejlődés leírásaként interpretáljuk, még akkor is, ha találkozunk benne a „szerződés” latin megfelelőjével, a *foedus* kifejezéssel is. S másfelől nyilvánvaló, hogy a társadalom kialakulásáról a POLITIKAI TANULMÁNY-ban adott spinozai elmélet – legalábbis A. Matheron interpretációja szerint – szintén tekinthető protorousseau-i elméletnek, hiszen a társadalomformálódás fundamentumaként Spinoza ott éppenséggel – a rousseau-i számonhoz közel álló – „*méltatlankodást*”, „*felháborodást*” alkalmazza mint „*természetes szenvedélyt*”, amely akkor ébred bennünk, ha látjuk a hozzánk hasonlók szenvedését.

Ami pedig az esetleges körülmények szerepét illeti a partikuláris népek partikuláris történelmeiben, Spinoza nagyon is úgy tűnik, előkészítette Rousseau elméletét, ráadásul a legérzékenyebb kontextusban s igen látványosan. Csakúgy, mint a törvény értelmezésének esetében – ahol Spinoza figyelmen kívül hagyta a törvény hagyományos értelmét, akár a zsidó *tórát*, akár a keresztény *lex mosaicát/vetust* értjük ezen –, amikor a héberek kiválasztottságában való hagyományos hitet elemzi, egyáltalán nem beszél a személyes Isten szándékáról. Ehelyett éppenséggel azt emeli ki, hogy milyen hatással voltak a belső és külső, esetleges körülmények a nép fejlődésére; olyan értelmezés ez, amely felér a szó szoros és hagyományos értelmében vett kiválasztottságban való hit leépítésével, redukciójával tisztán természeti jelenségekre. Egy másik jele a spinozai s a rousseau-i elmélet rokonságának, hogy – Hobbesszal ellentétben, akinél a társadalom kifejlődése annak a triádnak a keretei között zajlik, melynek elemei a halál*félelem*, az ész alapelveire építő *szerződés* s a keresztény *üdvösséggondolat* – Spinozánál *evolúció*t találunk a *méltatlankodás* alapján, az *üdvösséget* pedig a megismerés tökéletesedése révén lehet elérni.

Vagyis még ha Spinoza csak igen ritkán bukkan is fel Strauss szövegében, mégis jól látható, hogy elég komoly szerepe van Strauss intenciójának megvalósításában, ami nem kevesebb, mint jelzésszerűen felmutatni a genealogikus filozófiának azt a paradigmáját, amelyen belül kitüntetett hely illeti meg Rousseau-t. Ennek fényében különösen érdekes volna utánajárni annak a kérdésnek, hogy miért nem jutott igazán szóhoz Spinoza sem a *TERMÉSZETJOG ÉS TÖRTÉNELEM* lapjain, sem a Strauss és tanítványai által kiadott politikafilozófia-történeti kötetben. De ez már túl messzire vezetne, ezért a

korábban kilátásba helyezett másik kérdést teszem még fel: milyen tanácsokat ad Strauss Rousseau nyomán a politikai olvasóknak. Úgy vélem, vannak olyan elemei a politikusi gyakorlatnak, amelyek érthetőbbé válnak, ha a Rousseau–Strauss-féle paradigma felől próbáljuk értelmezni őket.

A Strauss számára döntő jelentőségű tézis az egyenlőtlenségről szóló értekezés előszavában található, s a következőképp hangzik: „*Mindössze annyit fogunk igen világosan látni e törvénnyel kapcsolatban, hogy csak az esetben lehet törvény, ha annak az akarata, akit kötelez, tudatosan veti alá neki magát, továbbá hogy csak abban az esetben lehet természeti törvény, ha közvetlenül a természet hangján szól az emberhez.*” (Kis János fordítása.)

Ez a tézis bizonyos értelemben végzetesnek bizonyult. Ugyanis amit követel, az két emberi fakultásnak, az akaratnak és az érzületnek uralkodó pozícióba emelése – mert-hogy az érzület az, ami Rousseau-nál a természet hangját jelenti –, két olyan tehetségé, amelyek korábban hagyományosan alá voltak rendelve az ember *valódi* természeteként értelmezett észnek. Azonban ha egyszer eltűnik a *természettől való*, az akaratnak *természettől fogva parancsoló* ész gondolata, amely konstrukcióban az akarat az észnek való természetes alárendeltsége révén *nem* a minden korlátot nélkülöző szabadság fakultása volt, hanem a *természetes ész által korlátozott és megformált* szabadság fakultása (emlékezzünk vissza arra, amit Pufendorf-tól idéztem az imént), ha egyszer e természetes ész eltűnt, akkor ami megmaradt, az már nem volt, nem lehetett más, mint a teljességgel korlátozatlan szabadság fakultásaként értett akarat. „*Korlátozatlan*”: ez a terminus ebben a kontextusban két dolgot jelent; egyfelől azt, hogy az akarat nem ismer el semmilyen adott törvényt (*exlex* – mondja Pufendorf), másfelől azt, hogy semmiképp sem vonatkozatható a legáltalánosabb, vagyis az eleve adott ész által definiált, az összes emberi létező által alkotott közösségre. Így aztán az akarat egyetemességét újra kellett alapozni a politika elméletében, immár nem az *adott, sui generis* egyetemes ész előfeltételezett „materiális” egyetemessége alapján, hanem egyfajta „formális” konstrukció alapján. Ez pedig egy olyan ész jelent, amely egyrészt a történelem lefolyása során *produkálódik, termelődik ki fokozódó ütemben*, másrészt példaszerűen okos vagy inkább talán agyafúrt politikusok alakjában testesül meg. Ez a *szerezett és testet öltött* ész fogja szolgáltatni ama közösség „materiális” elemét, amely többé már nem az összes emberi létező közössége, hanem mindig individuumok egy partikuláris csoportjának közössége, melyet nem az egyetemes, hanem *tulajdon* történelme, *tulajdon* nyelve, *tulajdon* irodalma, *tulajdon* erkölcsi definiálnak – vagyis az összes esetleges körülmény a Strauss–Rousseau-féle értelemben; mindazok a körülmények, amelyek lefordíthatók az érzület, a *sentiments* nyelvére, amelyek tehát – az iménti természet-törvény-meghatározás értelmében – kifejezhetők a természet hangján. Így aztán a szabadság végső soron ugyan ismét elhagyja eredeti negativitását, ám pozitivitása immár nem a racionális természeti törvényben benne foglalt egyetemességtől kapja korlátját, hanem egy olyan pozitivitástól, amelyet egy *partikuláris* nemzet *partikuláris* történelme alapoz meg. Következésképp most már az elérendő ideális cél sem az egyetemes emberiségnek mint olyannak a tökéletesedése lesz. Egyáltalában véve: a tökéletesedés képessége már nem a legfontosabb, az emberi létezőt mint olyat kitüntető jegy. Az általános akarat elmélete Strauss megfogalmazásában „realista” abban az értelemben, hogy búcsút mond a természetjogi ész valódi egyetemességének. Az általános akarat realista abban az értelemben, hogy mindig csupán valamelyik partikuláris társadalomnak, vagyis az egyedül *reális* dolgok – *res* – egyikének általános akarata. Ez az általános akarat, mint Strauss fogalmaz, „*realisztikus*” *pótlék* a hagyományos természetjog helyébe. E tanítás szerint az emberi vágyak korlátozása

nem az ember tökéletesedésének intellektuális követelményei révén érhető el, hanem azáltal, hogy elismerjük mindenki másban is ugyanazt a jogot, amelyet ki-ki önmaga számára igényel; mindenki más hatékonyan érdekeltté válik jogaik elismerésében, miközben egyetlen ember sem – vagy csak igen kevés – válik hatékonyan érdekeltté a többi ember emberi tökéletességében. Mivel ez az eset áll fenn, az én vágyam racionális vágygá alakítja át magát azáltal, hogy »általánosodik«, vagyis azáltal, hogy olyan törvény tartalmaként fogják fel, amely a társadalom valamennyi tagját egyenlő mértékben köti; az a vágy, amely túléli az »általánosodás« tesztjét, épp e tény következtében racionálisnak és ezért igazságosnak is bizonyult”.

Az általános akarat oly mértékben rögzítődik egy partikuláris társadalomhoz, hogy célja már messze nem a tökéletesedett egyetemes emberiség felé nyitott haladás, hanem sokkal inkább az adott partikuláris nemzet erkölcsének megőrzése, melynek érdekében, amennyire lehetséges, igyekszik elkerülni minden találkozást más erkölcsök, más esetleges történelmek által meghatározott népekkel.

„*A természeti törvény helyét az általános akarat foglalja el*” – így fogalmaz Strauss, mielőtt még idézné magát Rousseau-t: „*A főhatalom, pusztán azáltal, hogy van, mindig az, aminek lennie kell.*” A mostani kontextusba helyezve ennek az emblematisz mondatnak a jelentése a következő lesz: ami fontos, az nem a főhatalomnak valamilyen – egyetemes-morális – minősége, hanem pusztán létezése.

Az eddigiekben az akarat általánosításának elméleti aspektusáról volt szó, amelynek révén felváltja a természetes ész egyetemességét. Strauss azonban a Rousseau-nak szentelt fejezetet azzal zárja, hogy meglehetősen figyelemre méltó gyakorlati ajánlásokat fogalmaz meg politikusok számára, ajánlásokat, melyek összefoglalják és kiegészítik a Rousseau egyes műveiben található elgondolásokat. A kiindulópont az eddig elemzett előfeltevés: az egyetemes ész hiánya mind a nép egyes tagjainál, mind pedig – következőképp – a népnél mint egésznél is. Így aztán az elsőként adódó feladat, hogy a népet – ha egyszer magamagától nem képes látni – szükségképp meg kell világosítani, s aki erre a feladatra a legalkalmasabb, az nem lehet más, mint egy politikai értelemben éles eszű „főember”. Az ő hivatása kettős: egyrészt megvilágítani az egész népet mint általános akaratot, másrészt látóvá tenni a nép minden egyes tagját is abban az értelemben, hogy el kell érje átalakulásukat a *bourgeois* értelmében vett, csakis saját magánérdekekkel foglalkozó polgárokból a „község” polgáraivá (*citoyens*), akik bármiféle kétely és ellentmondás nélkül részesítik előnyben a főhatalom által elébük tárt közjót a partikuláris érdekekkel szemben. „*E kettős probléma megoldását a törvényhozó vagy a nemzet atyja szolgáltatja, vagyis egy kiemelkedő intelligenciájú férfiú, aki azáltal, hogy isteni eredetet tulajdonít a maga alkotta törvénykönyvnek, vagyis azáltal, hogy megtiszteli az isteneket saját bölcsességével, egyszerre győzi meg a népet a [...] törvények jóságáról, és alakítja át az egyént természeti lény mivoltából a község polgárává.*”

Az érvek, amelyekkel alátámasztják a törvények isteni eredetét, e straussi–rousseau-i ajánlások szerint, a dolog természeténél fogva „*kétes szilárdságúak*”. Ennélfogva szükségképp komoly erőfeszítéseket kell tenni a törvények isteni eredetében való hit fenntartására – még akkor is, ha (sőt végül is éppen azért, mert) ez az eredet meglehetősen homályos. Az erőfeszítések iránya pedig kettős: egyfelől csakugyan megállás nélkül kell folytatni az emberek átalakítását a község polgáraivá, másfelől el kell utasítani, sőt akár még támadni is kell a filozófiát, amely nem hajlandó arra, hogy megfelelő módon nemzetivé váljék. „*Ez azt jelenti, hogy a társadalomnak minden lehető meg kell tennie azért, hogy a község polgárai megfeledekezzenek még magukról azokról a tényekről is, amelyekre a politikai filozófia mint a társadalom fundamentumaira irányítja rá figyelmüket. A szabad társadalom*

azon a speciális ködösítésen áll vagy bukik, amely ellen a filozófia szükségszerűen lázad. Ki kell törölni az emlékezetből a politikai filozófia által tételezett problémát, ha azt akarjuk, hogy működjön az a megoldás, amelyhez a politikai filozófia vezet el.”

Már magával a politikai filozófia pusztja létevel adott probléma az, hogy a község életét természetjogilag megalapozni kívánó filozófia kényszerűen kozmopolita. Ezt a tendenciát kivételesen Ervin Gábor egy megfogalmazásával szeretném illusztrálni, aki zsidó származású katolikus papként halt mártírhalált 1944-ben. Ez a szövegrész jól illusztrálja azt a Strauss–Rousseau által kiemelt tényt, hogy a mégoly halványan is természetjogi alapozású filozófia olyan fontos összefüggésekre hívja fel a figyelmet, amelyeket egy hangsúlyosan nemzeti orientáltságú politikának „*ki kell törölnie az emlékezetből*”. Ervin Gábor megfogalmazása – amely egyébként nagyjából tíz esztendővel Strauss írása előtt keletkezett – azt is jól illusztrálja, hogy mennyire igaza van Strauss–Rousseau-nak, ami a kényszerűen ellenséges viszonyt illeti az általános akaratra épülő politika és a filozófia között.

„A bölcsélet feltételezi a természeti és szellemi tudományokat. De viszont ezek meg csak a bölcsellettől nyernek értelmet és indokoltságot. Teljesen értelmetlen dolog a természettudomány segítségével nagy fizikai erőket mozgósítanom, ha nem tudom, milyen közösség számára teszem. De értelmetlen dolog egy közösség számára célokat kitűznom szellemtudományi alapon, amíg nem tanultam meg a közösség helyét és érdekeit az egész emberiség szempontjából megítélni.

A zsarnok nem kedveli a bölcselést. A természettudomány igen kedves előtte, mert törekvő hatalmának növelését ígéri. A szellemtudomány sincs ellenére mindaddig, amíg bölcselletté nem lesz. Addig ugyanis alkalmas arra, hogy a zsarnok hatalma alatt álló embercsoportot szilárd egységgé tömörítse, tekintet nélkül a többi emberekre. De a bölcsélet tendenciája mindig az egész emberiség egységesítése, ez pedig a zsarnoknak ellenére van. Az »intellektuelek« gyűlölete a mindenkori zsarnokok legbiztosabb ismertetőjele.” (Ervin Gábor: KULTÚRA ÉS EMBERISÉG. In: Frenyó Zoltán [szerk.]: ERVIN GÁBOR EMLÉKEZETE. L'Harmattan, 2012. 185.)

Ennek a gondolatmenetnek a nyomán semmiképp sem tűnik esetlegesnek, hogy Rousseau – Strauss interpretációjában – mindenáron el akarja kerülni a természetjogi alapú politikai filozófia kínálta megoldásokat. De semmiképp sem kívánom azt sugallni, hogy akár maga Rousseau *tout court* totalitárius-zsarnoki rendszert propagált, akár Strauss egyértelműen ilyen értelemben interpretálta. Annyit azonban mindenképp érdemes rögzíteni, hogy akár 1943-ban Ervin Gábor számára, akár a negyvenes évek végén, ötvenes évek elején Leo Strauss számára kézenfekvőnek, sőt kényszerűnek tűnhetett, hogy nyomatékosan figyelmeztessenek az egyértelműen partikuláris általános akarat politikai rendszere által felidézett totalitárius veszélyre. Magában Strauss TERMÉSZETJOG-könyvében persze kevésbé nyomatékos ez a figyelmeztetés, ám annál egyértelműbb a nem sokkal később írott MI A POLITIKAI FILOZÓFIA? című tanulmányban. A TERMÉSZETJOG-könyv zárata végül is háromféle rousseau-i konklúziót különböztet meg, amelyeket valamilyen mértékben egymás fölé is rendel. Az első szint a már említett törvényhozó alakja, aki éles eszű politikus, a törvényeket isteni eredetűeknek igyekszik feltüntetni, harcol a nem (kellően) nemzeti filozófia ellen, s mindezt valamiképp homályba burkolja. Strauss az első szint fölé helyezi a polgári vallást, amely az ő értelmezésében hatékonyabb eszköz a nép érzületének átalakítására, mint a törvényhozó tekintélye. Ez a polgári vallás elválaszthatatlanul kapcsolódik az ország szokásaihoz, amelyek az esetleges történelmi események során alakultak át egészen az adott nemzet törzsi eredetének korától kezdődően, s ennyiben hatékonyabb eszköz, mint a törvényhozó szabta törvények. A Strauss által zárlatként megemlített harmadik szint a létezés

érzése. Ez ugyan csak igen kisszámú individuum számára elérhető, mert a természeti állapotnak az önfenntartási törekvést és a szánsalmat is megelőző elemi kellemességérzetet jelenti, ám olyan szofisztikus formában, amely csak a kifejlett társadalmi állapotban, annak margóján élő *gondolkodó* számára érhető el. A természeti állapot és a római állam mint kettős ideál kezdetben konstatált feszültsége tehát végső soron nem annyira feloldódik Strauss Rousseau-elemzése során, hanem inkább a létezés érzésének társiatlan társiasság és gondolkodás nélküli gondolatszerű paradoxonává szublimálódik.

Parti Nagy Lajos

FEJSZÁMOLÓ SZENT GYÖRGY

Tudom-e, kérdi közeli adatközlőm, s mintegy bizonyítékként egy G. S. monogrammal ellátott nagyméretű bőrretikült szorongat a kezében, szóval tudom-e, hogy az 1911-es év második felében a budapesti Angolpark egyik kétes szenzációja volt bizonyos Szent Georg, a fejszámoló prágai sárkány, aki mondott év december 30-án kiszáradásbetegségben hunyt el. Ezt követően baromlelke a szörnyemények mennyországába haladéktalanul felszállott, elhasznált teste pedig Apollónia Heizmann-nak, a szíves tulajdonosnak és bérbeadónak elföldelés céljából visszaadatott.

Ebből pedig mi következik?

Az, hogy a méltán világhírű Franz Kafka tévedett, mikor a külvilág számára hihetlenebb, de a Samsa család szempontjából szalonképeőbb változatot jegyezte le és dolgozta ki igen részletesen a „Die Verwandlung” című elbeszélésében. Nem elképzelhetetlen, hogy a bankszolgává lett apa kérésére, sőt intenciójára tette ezt, aki, ha már magát felkötni nem volt képes, végképp nem tehetett mást, mint hogy görcsösen bízott egyetlen leánya férjhezmenetelében s a vele járható társadalmi és anyagi felemelkedésben.

Esténként ült otthon a partvisdíszes egyenruhájában, és bizakodott, bár maga is tudta, hogy a történetek e bizalmat úgyszólván a vágyak birodalmába utasították, hisz ép ésszel s érett férfiúi előrelátással számítani nem lehetett rá, hogy az alig tizenhét éves, egyébként csinosnak mondott leányt bárki is oltárhoz vezeti egy ilyen zabilénnyel a nyakában.

Még csak falura se lehetett kiadni a kis Gyurikát, akit féregnek, svábbogárnak, sőt ganajtúrónak szólítani is merő eufemizmus volt, hisz, egyetlen feje dacára, összetéveszthetetlenül komói sárkánygyíknak született. Ez korántsem volt akkora ritkaság a Monarchiában, mint gondolnánk, a kis szörnyszülöttnek inkább gyors és agresszív növekedése, majd e növekedés végleges megtorpanása volt a különös vonása, s még az, hogy csehül, németül, sőt magyarul egyaránt jól értett, noha beszélni természetszerűen nem tudott, és Apollónia Heizmann feltűnésekor, tehát történetünk utolsó hónapjaiban a cirpeléssel, e sajátos távirópózna-beszéddel is felhagyott.

A megsemmisült és önnön sötét szeméaljaként közlekedő leányra, aki soha, a gyónatófülkében sem tágitott a saját verziójától (hogy tudniillik a szülöttnek nincs apja, s

hogy ezt az opciót legalább az isten házában nem kéne ingerült férficinizmussal negligálni), többé nem lehetett ráismerni. Kétkedő szüleinek több ízben a szemébe vágta, hogyha őt a szülés szennyes explóziója előtt orvos megvizsgálta volna, a legérintetlenebb hymenről győződhetett volna meg, amit a föld csak a hátán hordott.

Az apa, ki többé össze nem illeszthette hitét és reményeit a tapasztalatával, utóbbira hallgatva, a legnagyobb csendben, de minden eredmény nélkül, hetekig kerestetett egy körszakállas, már nem egészen fiatal albérlőt, ki a végzetes nap hajnalán tűnt el a hónapos szobájából cipő-, haj- és bajuszkeféivel egyetemben.

Apollónia Heizmann, adatközlőm komáromi születésű dédnagynénje, aki nem rövid életében a legsúlyosabb hányattatásokat is átvészelte, bejárónőként került a családhoz. A posztóügynökként elég jól kereső fiú eltűnése – mint kiderült, Amerikába távozása – után Samsáék anyagi helyzete végzetesen megrendült, a háztartás annyira összezsugorodott, hogy az utolsó cselédlányt, e fénytelen gyertyácskát is jobbnak látták elbocsátani.

Egy ideig az asztmás anya és előbb lobos büntudatban, majd gyermekágyi melankóliában szenvedő leánya küzdöttek a mindennapi teendőkkal, de hamarosan fel kellett venniük ezt a hatalmas, csontos termetű, lobogó ősz hajú asszonyt, aki reggelenként és esténként jött, hogy elvégezze a legnehezebb munkát.

A szülés napján, Apollónia Heizmann belépése előtt két hónappal, Grete váratlanul lett rosszul. Termete és öltözködése harmincöt héten át sikeresen eltakarta terhét, melyet, úgyszólván a vasárnapi ebéd fölött, hamarébb a világra hozott, mint hogy a rémült és elképedt apa orvosért küldtetett volna, bár ez a körülmény később kifejezett szerencsének bizonyult.

A legszükségesebb női teendőket az anya elvégezte, majd légszomjra hivatkozva kiment a szobájából, ahol zavarában és kétségbeesett kapkodásában leányának a gyermekágyat megvetette. Az „ungeheueres Ungeziefer”, vagyis „szörnyű féreg” kifejezést ő használta először, aznap este, mikor az apának beszámolt róla, hogy igenis, az apa jól hallotta, Grete annak rendje és módja szerint életet adott egy élőlénynek, majd e lény körülírásába belesülve, pókszerű mozdulatokkal, fonálynyi levegője után kapkodva elhagyta a tágas, hajdan oly barátságos nappalit.

Hetek múlva, egy vasárnap délután, mikor Grete magára hagyta ezt a Gyurikát, s a konyhában ennivalót készített neki, az apa végre belopakodott a résnyire nyitott ajtón, megzemlélte, amit meg kellett, látta, amit látott, de többet a küszöböt át nem lépte. Még lámpagyújtás előtt egyenruhát öltött, behívta a nappaliba feleségét és leányát, kezüket az ebédlőasztalon szorosán összefogta a magáéval, s arra reáborulva hosszan és hangosan zokogott. A két nő véle sírt, míg csak ájulásos légszomjuk engedte.

Apollónia Heizmann azt mesélte, hogy a Samsa család, a titkolódzásban halálosan elfáradva, nem tudott titkot tartani, úgyhogy előbb a nők elejtett szavaiból, majd többé-kevésbé őszinte elbeszélésükből ő mindent megtudott, minek révén a bizalmukba férközött olyannyira, hogy pár hónap elteltével maga etette az időközben nagyobb fászlada-, de lényegében koporsóméretűre növekedett Gyurikát. Tulajdonképpen nem undorodott tőle, hosszú járatú hajókon szolgált szakácsnéként, jól tudta, mi a rosszabb a sárkánygyíknál is.

Reggel és este, mikor a szegényes ételmaradékot bevitte, majd többnyire érintetlenül ki is hozta a hűtlen posztóügynök báty szobájából, és a maga egyszerű módján beszélt hozzá, észrevette, hogy ez a Gyurika egyenesen rápillant. Hé, te, te érted, amit mondok, kérdezte németül, az meg, isten bizony, hevesen bólogatni kezdett a kicsi, horpatag

fejével. Apollónia Heizmann, bármilyen sokat látott, ettől őszintén elképedt. Műveletlen, de nem buta teremtés volt, megkérdezte hát, ezúttal csehül, hogy hányat mutat az ujjával, s ötöt mutatott. Gyurika meg készségesen ötöt koppintott a fejével a koszos, hajdan gondosan beeresztett hajópadlón.

Az anyád picsáját, mondta a bejárónő magyarul, és zavartan, erőltetetten nevetett. Úgy látszik, Gyurikának ez rosszul esett. Annyira elkeseredett, hogy lassan és gyámoltalanul szembefordult a nővel, mintha rá akarna támadni. Szeméből diónyi, szürke könnyek peregtek. Apollónia Heizmann azonban nem ijedt meg, fölemelt egy széket az ajtó mellől, és terpeszben, kitátott szájjal megállt, világossá téve azt a szándékát, hogy csak akkor fogja becsukni a száját, amikor a kezében tartott székkal lesújt a sárkányfajzat hátára. Na, mi van, nem jössz, te kis szaros Szent György, kérdezte. Amikor Gyurika lassan elfordult, s beoldalazott a vaságy alá, nyugodtan letette a széket a sarokba.

Mióta egy előző vétlen, de zajos kitérősekor a szegény apa megbombázta almával, s egy kemény héjú olomuci starking a háta húzában ragadva ott begyulladt, Gyurika állapotja egyre romlott. Ekkor már szinte semmit sem evett, ha csak lépesmézviasz, melasz vagy krumplicukor-maradék nem került az újságlapra, mert azt papírostul azonnal befalta, és a szeme minden alkalommal megkönnyesedett.

Ilyesmí csemege persze ritkán adódott, noha a család anyagi helyzete szolidan, de jobbra fordult. Mivel *ővele*, ahogy maguk között titulálták, lényegében nem kellett törődni, Grete munkát vállalt egy divatárüzletben, az anyja naphosszat finom fehérneműket varrt idegen emberek számára. Mindehhez ismét albérlőket fogadtak, három halszemű, citromszagú fiatalembert, akik az apa határozott kívánságára kijelentették, hogy Samsa úr nyugodt lehet, amúgy sem állt szándékukban körszakállt növeszteni.

Egy kora tavaszi estén Grete kis hegedűkoncertet adott a vacsorájukat a nappaliban elköltő szobauraknak. Gyurika a zene bűvöletében kilopódzott nyitva felejtett ajtaján, s megállt a fényárban úszó nappaliban. Az unatkozó fiatalemberek észrevették, és rettentő botrányt captak, egyikük, állítása szerint, kisebb szívrohamot is kapott. Noha az apa rögtön visszakergette a veszélytelen, egyre kizsigereltebb teremtményt, a szobaurak közölték, felmondanak anélkül, hogy a megkezdett hónapot kifizetni szándékukban állna.

Alighogy bevonultak a szobájukba, Gretére szabályos hisztériás roham jött rá. Földhöz vágta a hegedűt, megtaposta, s azt sikította, vége, slussz, ez a dög, ez a segglyuk nem maradhat itt, s igenis, az apuka hívja el azt a libeni sintéert, akit álmában annyit emleget.

Apollónia Heizmann mindezt természetesen hallotta, s rögtön tudta, még az éjjel cselekednie kell.

Távozása előtt a rég magával hordott erős hüllőaltatót sűrű, mézes tejbe keverte, s a tányért a partvis nyelével betolta a fiúszoba sötét büdösébe. Még hallotta a lassú, csoszogásszerű surranást, a zörgést s a nyúlós hörbölést, azzal hazament a Moldva-partra, az uszályra, ahol laktak az urával, a mohácsi illetőségű, könnyebben börtönviselt Heizmann Józseffel.

Kora hajnalban aztán targoncával és a rádrótozott nagyobb fászládjával kettesben tértek vissza a sötét és kihalt belvárosi utcára, ahol már a szemben lévő szürke kórház ablakaiból sem szűrődött ki fény, aki élt, aludt, aki haldokolt, meghalt.

A bejárónő bement a lakásba, az eltűnt posztőgynök hajdani szobájában ott hevert az élettelen, lapos sárkánygyík. Apollónia Heizmann nem sokáig késlekedett, felrántotta a hálószoba ajtaját, és harsányan bekiáltott: „Jöjjenek csak, nézzék meg a naccságáék, megdöglött, ott fekszik tisztára dögölnen.”

A házaspár nagy sietve kiszállt az ágyából, és sebesen megindult Gyurika szobája felé. Grete, aki az éjszakát a nappaliban virrasztotta végig, csatlakozott hozzájuk. Meghalt?, kérdezte. Meghiszem azt, mondta a bejárónő, és bizonyosságul jó darabon arrébb lökte Gregor tetemét a seprűvel.

Nos, mondta az apa, hálát adhatunk istennek. Keresztet vetett, és a három nő követte példáját. Gyere be, Grete, egy kicsit hozzánk, mondta az anya fájdalmas mosollyal, és Grete, vissza-visszanézve a holttestre, bement szülei után a hálószobába. A bejárónő becsukta az ajtót, és óvatosan kitérte az ablakot. Erős asszony volt, tulajdonképpen könnyedén odahúzta Gyurikát, feltámasztotta, és átbillentette a párkányon. Az utca felől az ura megfogta, és óvatosan beleeresztette a fásládába, a két riglijével lecsukta. Egyikük se pisszent, a fejüket se mozdították. Bár kora reggel volt, már némi langyosság vegyült a csípős levegőbe. Elvégre március vége volt. A kormányos matróz tolni kezdte a targoncát a Moldva felé.

Apollónia Heizmann elvégezte azt, amit minden reggel, aztán búcsúzóul bekopogott a nappaliba. Lazán ingott kalapján a csaknem egyenesen fölmeredő strucc toll, amellyel már eddig is annyi bosszúságot okozott az apának. Mosolygott, hunyorított, és azt mondta: „abból, hogy hogyan tüntessék el azt az izét onnét, ne csináljanak gondot maguknak. Már el van intézve”. Azok hárman mintha partecédulákat, valami leveleket írkáltak. Fölpillantva hosszan bámulták a bejárónőt. Lehet mondani, hogy kinézték a szobából. Aggó mindenkinek, mondta gúnyosan és harsányan Apollónia Heizmann, aztán megfordult, és elviharzott a lakásból.

Még ő van megsértve, mondta az anya.

Este elküldjük, mondta az apa, de erre már nem került sor, közeli adatközlőm délnagynénje soha többet nem jelent meg, sőt, napok múlva Heizmann József uszályán Prágát is elhagyta.

Gergely Ágnes

RACHMANINOV AMERIKÁBAN

Mért égnek úgy az őszi éjszakák?
Az észrevétlen vágózó napok?
A rozsdaszínű nyírfasor, melyet
a nappal fejszeéle megcsapott?

Mért fáj, ahogy az utolsó levél
lassan a balkon legszélére ül?
Mi lesz az ablak: gát vagy védelem,
ha a zene marad meg egyedül?

Ó, Mozart, nem látom a sírodat,
Beethoven, nem tudom a kedvesed,
Chopin, egy körvonal csak a hazád,
Schubert, a Rémkirály van teveled –

s velem ki van? úgy érzem itt magam,
mint hegygerincre tévedt álruhás,
lentről s föntről is ugyanaz a szó
visszhangzik folyton: hazaárulás.

Mit kértek számon? egy körvonalat?
milyen legitim hatóság perel?
Az éjszakában ég a Rémkirály.
A zenét soha nem árultam el.

Vörös István

AZ OSZTÁLYFŐNÖK

Április elseje volt. Matekóra
előtt az osztályfőnök bejött
körülnézni, mi van a teremben.
A padok széttologatva, a kilincs
fogkrémmel bekenve. Hetedikesek
voltunk, és elszántak, hogy
egyenletből, képletből, szorzásból,
osztásból aznap semmiképp
ne részesüljünk. Ma semmi
ne legyen egyenlő semmivel.
Nyolc alma különben sem
egyenlő nyolc körtével. De
még csak nyolc másik almával
sem. Hát akkor? Minek ez
az egész? Az ötösért? De az
én ötösöm se egyenlő a
Legezéével vagy a Csheiével.

Az osztályfőnök bólogatott,
igen, igen, így sokkal jobb
a terem. A rohadt narancs
a tanári széken jó tréfa. De
Lukácsnak, Sztanónak ez az
utolsó alkalom, hogy javítsanak.
Az ő kettesük sokkal fontosabb
bármelyikünk magatartásjegyénel.
Most kivételesen tehát,
a következő 45 percben
játsszuk azt, hogy még sincs
április 1.

Letöröltük a kilincset,
a rajzsögeket összeszedtük,
a hetes lemosta a táblát.
Alkalmi forradalmunkról
lebeszéltek. Öreg tanárnőnk
már ott állt az ajtóban,
hána alatt óriás, táblai
közző. Keze az alumíniumkilincsen.
Nem emlékszem, sikerült-e
javítaniuk a bukásra állóknak.
Még két hónap volt hátra a tanévből.

EGY MÁSIK ÉLET

A vonatról Hatvannál
leszálltam. Két nő, anya
és lánya, hívott, vacsorázzak
náluk. Tíz percre laktak
az állomástól, kertes
kockaházban. A kutyájuk
engem üdvözölt legszívesebben.

Csirkepörkölt a hűtőből.
Friss nokedli.
Hogy én mivel foglalkozom,
kérdéztették, hogy ők
mik, látni való volt.
Özvegy nő, még vonzó,
napbarnította vállát
a konyhában óvatosan
megharaptam.
Apró kis pofont adott,
de rögtön meg is
ijedt. – Inkább a
lányom illene hozzád.
– mondta. – Főiskolára jár.

A szobában a lány terített.
Gyorsan kitöltött két
tojáslikőrt, és intett,
mint aki titokba avat be.
Édesen ragadó szájjal
csókolt meg. A sliccem
gombolgatta.

Megszólalt a mobilom.
Nem maradhatok tovább
– hazudtam. Kint a nyári
éjszakában egy csepp
eső az arcomra hullt.

Hankó Tóth Ádám

SORMINTA

Aztán egy tükör meg egy kettőspont, aztán valamennyi narancs, aztán még egy kis tükör, majd a semmi és a semmi után még több semmi, aztán, hogy úgylis feladjuk, mint egy pufogó bogár, a testünk felszívja mind a vizet, felszívja mind a tükröt, felszívja mind az írásjeleket, és hermetikusan elzárt kamráiból nem enged vissza semmit, aztán marad a villamos, meg még egy villamos, és annyi villamos, amennyivel soha nem jártunk, mikor még jártunk, és annyi tükör, amennyi soha nem nyelt el arcunkból, mikor, még, aztán egy vessző, meg egy vessző, meg egy vessző, szobák és kamrák, átjárók és valahovák, meg az a pufogás, az a kettőspont, de ez már nem a mi, nem a ti, nem.

FORGÓAJTÓ

Átment a forgóajtón, mintha erősebbnek érezné magát, egy kombi hátsó ülésén sztrájkol, szájából üvegszilánk meg olívaolaj csorog, de úgylis tudja, hogy abbahagyja, majd, hogy ráklépésben jön vissza azon a forgóajtón, mint a lámpagyújtogatók, akik elfelejtették megugatni a holdat, mint azok a nadrágtartós lámpagyújtogatók, pontosan tudja ő is, hogy vereségre ítéltetett, hogy várja már egy transzporter, talán egy kényelmes volkswagen, egy napszemüveg és egy körömvirág illatú arckrém, elfedni a megaláztatás macskaszagát, és akkor már szó sem lesz arról a forgóajtóról, ami akkora, mint egy ország.

Ferencz Győző

KEGYETLEN MESTERSÉG

Kálnoky László: „Letépett álarcok”

Kegyetlen mesterség

„A költészet kegyetlen mesterség – mondta Kálnoky László –, mert a közepes majdnem annyira fölösleges, mint a gyöngye, míg egy közepes mérnök vagy orvos hasznos munkát végezhet a maga területén, ha tisztában van képességeinek határával, s nem vállalkozik erejét meghaladó feladatokra.” (Alföldy, 2000. 170.) Ez az idézet pontosan jelzi azt a megvesztegethetetlen, ha tetszik, kegyetlen ítélőerőt, amely kezdettől fogva jellemezte, és amely költészetének olyan sajátos helyet és rangot ad a magyar líra történetében. Talán azért is tudott ebben a kegyetlen szakmában maradandót alkotni, mert minden sorát abban a tudatban vette papírra, hogy közepes teljesítménnyel nem érdemes vesződni.

Kálnoky jelentős poétikai és szemléleti fordulatot hajtott végre a hatvanas évek második felében. Költészete ekkor ívelt fel korábban ismeretlen magasságokba. Ennek az időszaknak egyik kiemelkedő teljesítménye a LETÉPETT ÁLARCOK című verse, amely néhány más művével együtt sajátos, lazán összefüggő ciklust alkot. A LETÉPETT ÁLARCOK nemcsak életművének egyik legösszetettebb és legmerészebb darabja, hanem könyörtelen tisztánlátásának is fényes bizonyítéka.

Kálnoky szerepversei

Kálnoky László a LÁNGOK ÁRNYÉKÁBAN és a FARSANG UTÓJÁN című köteteinek nagyszabású, összegző verseihez drámai monológformát választott. A HÉROSZTRATOSZ, a HAMLET ELKAL-LÓDOTT MONOLÓGJA, a LETÉPETT ÁLARCOK és a SZVIDRIGAJLOV UTOLSÓ ÉJSZAKÁJA kiemelkedik az életműből, ezek a versek tematikailag és műfajilag is összefüggenek, szinte ciklust alkotnak.

A drámai monológnak szigorú értelemben nincsenek előzményei Kálnoky költészetében. De a műfajt belülről ismerte, hiszen 1948-ban lefordította nagy modernista alapversét, T. S. Eliottól a J. ALFRED PRUFROCK SZERELMES ÉNEKÉ-T. A drámai monológ modern pályafutása a viktoriánus Angliában kezdődött: Robert Browning hozta újra divatba. A szerepverset eltávolító eszközként használta, hogy túllépjen a romantikus énkultuszon, így hívta fel a figyelmet a versben megnyilatkozó szubjektum és az életrajzi személy tendenciózus összemosásának veszélyeire, amely rendkívül leegyszerűsített sablonba szorította a kritikai-olvasói elvárásokat és persze a költői eszközöket is. Amikor Kálnoky elkezdte pályáját, a költők már évtizedek óta a tárgyias líra különféle irányzataival kísérleteztek világszerte. Akár ismerte ezeket, akár nem, számára ez volt a közvetlen előzmény: T. S. Eliot és Ezra Pound, Konsztantinosz Kavafisz, Fernando Pessoa, Rainer Maria Rilke, Guillaume Apollinaire, Babits Mihály és mások – egyébként korántsem egynemű – poétikája. Az eltávolítás eszközei értelemszerűen megváltoztatják a beszélő nézőpontját, méghozzá oly módon, hogy a költői megszólalás új kontextusba kerül: a költő kívül kerül önmagán, a választott szerep és a hozzáigazított nyelv megalakítása során magára a beszédtevékenységre is reflektál. A tudatnak ez az önreflexív

működése lényegéből fakadóan ironikus, az irónia filozófiai értelmében: azaz a drámai monológ műfaji iróniája nem feltétlenül humoros, szatirikus, groteszk. Eliot Prufrockja történetesen mulatságos figura, Kálnoky viszont négy nagy monológjában nem él a humor eszközével. Azonban a versek közvetlen környezetében, a LÁNGOK ÁRNYÉKÁBAN KANCSAL VILÁG című ciklusában van két humoros drámai vers is: az EGY MORALISTA INTELMEI szatirikus drámai monológ arról, hogy a gyakorlati élet hogyan teszi az erkölcsi kategóriákat viszonylagossá. A SHAKESPEARE: XIX. HENRIK című műfordítás-paródia is drámai szerepvers, ha nem is monológ. Párbeszédekből épül fel, de a költő Shakespeare magyar nyelvén szólal meg, ha tetszik, Shakespeare, ha tetszik, Shakespeare nyelve a *persona*, és a nyelvhasználat viszonylagosságáról beszél.

Ha a drámai monológnak közvetlen előzményei nincsenek is az életműben, közvetett azért akad, amennyiben a tárgyias líra néhány alakzatát annak lehet tekinteni.

Lírai beszédmódok

Kálnoky költészetében a drámai monológ előtt kétféle beszédmód uralkodott. Az egyiket nevezhetjük vallomásos-személyes megszólalásnak, a másikat tárgyias-leírónak. Ez egészült ki a hatvanas évek végén bekövetkezett költői fordulata (vagy kiteljesedése) során harmadikként a szerepverssel. A szerepvers megjelenése után is megőrizte a másik két típust.

(1) A vallomásos-személyes verstípusban a költő a romantika óta hagyományos lírai alaphelyzetben, egyes szám első személyben, vallomásszerűen beszél. Kálnoky lírája ebben a megszólalási formában hatalmas ívet írt le: első kötetéből, az ÁRNYAK KERTJÉBŐL olyan versek tartoznak ide, mint az ELÉGIA és az EGY NYÁRÉJ EMLÉKE; a LÁZAS CSILLAGONBÓL a TALÁLKA, az ÉPILÓGUS, a BAKA UTCA, az IDŐSZERŰTLEN VALLOMÁS, a JEGYZETEK A POKOLBAN, az ÖT NAP és mindenekelőtt Kálnoky korai költészetének csúcsa, a SZANATÓRIUMI ELÉGIA. A LÁNGOK ÁRNYÉKÁBAN versei közül például A MEGALÁZOTT és a DE PROFUNDIS, azaz jelentős versek egész sora. Később is megtartotta ezt a megszólalási formát, de a FARSANG UTÓJÁN-TÓL kezdődően ezt a fajta személyességet inkább csak az életében fontos szerepet játszó ismerősöknek szentelt emlékversekben használta. Ilyen a T. P. emlékére írt ÉVFORDULÓRA, majd későbbi köteteiben a Rónay Györgyre emlékező ELTÁVOZÓK NYOMÁBAN, a Zelk Zoltán halálára írt KÉPEK A PLAFONON, a JÉKELY ZOLTÁN ELSIRATÁSA.

Ezt a hagyományos lírai személyességet (amely persze nagyszerű eredményekhez vezetett) újította meg látványosan az EGY MAGÁNZÓ EMLÉKIRATAIBÓL című ciklussal kezdődően. Az ELSŐ OLVASÓTERMEM, OROSLÁNKÖRMEK SZÁRNYPRÓBÁLGATÁSA, EGY (VAGY KÉT?) LETÖRT LILI-OMSZÁL, TÖBB DOLGOK VANNAK FÖLDÖN ÉS EGEN, majd az EGY HIÉNA UTÓÉLETE ÉS MÁS TÖRTÉNE-TEK hasonló versei, az EGY HÁZASSÁGKÖTÉS ELŐZMÉNYEI, az ELMÉM ÉLÉT KOSZORÚKON KÖSZÖRÜ-LÖM, a KÖLTŐI LEVÉL TANDORI DEZSŐHÖZ, majd a folytatás AZ ÜVEGALAPBÓL, A TUBÁKOLÓK és társai azáltal újították meg a vallomásos beszédmódot, hogy egy ironikus csavarral az antilírai, szándékoltan prózai, körülményeskedően elbeszélő nyelvhasználattal ön-reflexív többlet került a versekbe. Kálnoky így a lírai vallomásosságot mintegy idézőjelbe tette, megszüntette vagy legalábbis felfüggesztette azáltal, hogy a költő életrajzi szemé-lye önparodisztikusan jelenik meg a versekben.

Az életmű záródarabjai, búcsú- és halálversei, a HÍVATLAN LÁTOGATÓK, az IN MEMORIAM, a SÖTÉT SZONÁTA és a HA ARRA GONDOLOK már ennek a technikának a fénytörésében szólnak emelkedett, megrendítő és mélyről felszakadó személyességgel.

(2) Kálnoky a tárgyias-leíró verstípust folyamatosan használta. A korai ELSŐ SZERELEM, ŐSZI KÉPEK KISVÁROSBÓL már nyíltan ironikus eszközökkel jelzi a beszélő távolságát tár-

gyától. Később a JEGYZETEK A POKOLBAN, az EMBERSZABÁSÚ PANASZ, a VEZEKLÉS KÁROMLÁSÉRT, A LÉTEZÉS RÉMSÉGEI és más versek a tárgyiasságnak más módját képviseli. Ezekben elvont kérdéseket vizsgál céljának megfelelően objektív lírai eszközökkel. Érett költészetében, a LÁNGOK ÁRNYÉKÁBAN második ciklusától kezdve azonban a filozófiai tartalom nem jelenik meg többé tételes megfogalmazásban. A MEGLEPETÉSEK, A SZEMTANÚ, KALANDOZÁS EGY ÉGITESTEN, AZ ELSODORTAK, A LABIRINTUS, A LEHETSÉGES VÁLTOZATOK, AZ ÁRAMLÓ IDŐBEN, a HANGOK SZÓLÍTANAK, hogy csak néhányat említsék az életműnek ebből a gazdag és nagyszerű vonulatából, már egy másfajta tárgyiasságot valósított meg. Ezekben a gondolati tartalom hordozója magának a versnek nyelvi-képi megvalósulása. Ez a verstípus áll a legközelebb az objektív lírának ahhoz a válfajához, amelyet kortársai közül Weöres Sándor, Nemes Nagy Agnes, Pilinszky János költészete képvisel, természetesen más-más hangfekvésben, verstechnikával és tematikai fókusszal. Ismét másfajta tárgyiasság mutatkozik meg az olyan kései ciklusokban, mint a STRÓFÁK FERENCZY NOÉMI GOBELINJEIHEZ és a VERSEK KMETTY JÁNOS KÉPEIHEZ, ezekben a vizuális művészeti alkotásokat afféle tárgyi megfelelőként alkalmazta.

Az EGY MÍTOSZ SZÜLETÉSE című kötet különösen alcímének fényében – TÉLI NAPLÓ (1982–1983) – mintha a vallomásos vonulathoz tartozna. Valójában azonban az életrajzi személyesség egyik legfőbb kellékével ellátott versek naplószerűsége ellenpontozza és kiemeli a költemények tárgyiasságát, igaz, egyúttal mégiscsak jelzi elidegeníthetetlen személyességüket is. Ráadásul újabb ironikus csavarral a ciklus sok versének a („H. Sz. JELENÉSEI”-BÓL), illetve („H. Sz. FOHÁSAI”-BÓL) alcímet adta, azaz a naplóbejegyzések egy részét a nevének kezdőbetűivel jelölt, tehát az életrajziség és fikció határát elmosó Homálynoky Szaniszló szerepjátékával distanciózza.

(3) Szerepversre az 1955-ben írt Shakespeare-fordításparódián kívül nincs példa a HÉROSZTRATOSZ előttről (Kálnoky, 2000. 41.). A műfajhoz legközelebb a korai ÓDA CHARLES BAUDELAIRE SZELLEMÉHEZ áll első kötetéből, hiszen a Baudelaire-t megszólító vers egyben stílus-, azaz szerepgyakorlat is. A szereplírának a négy nagy drámai monológig nincs más előzménye. A nagy monológok kivételes helyzetét az is mutatja, hogy hozzájuk hasonlót nem írt többé. Igaz, műfajilag melléjük sorolható még a FARSANG UTÓJÁN című kötetből az EGY MUTATVÁNYOS FELJEGYZÉSEIBŐL és AZ ÜGYELŐ INTELME, ez a két vers is jól kidolgozott szerepvers, csak éppen nem törekednek olyan komplex szintézisre, mint terjedelmileg is nagyobb szabású társaik.

A monológformához Kálnoky utolsó pályaszakaszában visszatért: 1979-ben alkotta meg a „dunántúli születésű költőtárs”, Homálynoky Szaniszló alakját, amelyet hallatlan kedvvel és invencióval dolgozott ki az EGY HIÉNA UTÓÉLETE, majd a BÁLNÁK A PARTON című kötetének Homálynoky-ciklusaiban és AZ ELNÖK BEIKTATÁSA című hosszabb, önironikus műfajmegjelölése szerint költői beszélyében. Kálnoky a retorikai defláció radikális alkalmazásával a drámai monológba a szerepjáték mellett a paródia-önparódia révén egy második eltávolító hatástényezőt is beépített.

Végül utolsó, posztumusz köteté, a HÓSTETTEK AZ ÜLŐKÁDDBAN egy ciklusnyi verset tartalmaz A FAGYLALTÁRUS ZSOLTÁRAI címmel. Ezek a versek a cikluscím szerint egy fagyaltárus zsoltárai, vagy akár azok is lehetnek, de a szövegek státusza nem egyértelmű, a versek mögött nem jelenik meg egy plasztikusan kidolgozott *persona*. A ciklus alcíme azonban – ÁLOM A MAGYAR AVANTGARDE-RÓL – mintha a versek szoros összetartozását jelezné. A tucatnyi vers Kálnoky utolsó formai kísérlete volt a központozás nélküli, szabad áramlású vagy ahogyan az egyik vers címe mondja, AUTOMATIKUS VERS írására. Ez a ciklus, úgy vélem, középen van a szerepvers és a tárgyiasság-leíró, helyenként pedig a személyes-vallomásos típusok között.

A tárgyias szereplőre és személyességre persze nem szakítható élesen ketté. A műfaji szabályok és poétikai eljárások mindig képlékenyek, és ahol a műfaji határvonal éles, ott a hangvétel átlépheti a választóvonalat, és viszont. Ezt maga Kálnoky is jelezte, amikor Lator László kérdésére, hogy miért írt drámai monológot, mennyire tekinti szerepjátéknak és mennyire vallomásnak, azt válaszolta, hogy bár súlyos bűnök nem terhelik a lelkiismeretét, de mulasztások feltétlenül, ezért választott ki olyan történelmi vagy világirodalmi alakokat, akik gaztetteket követtek el, és akiknek monológformában ad lehetőséget védőbeszédre. Lator azonnal le is vonta a következtetést: ezek a versek félig szerepjátékok, félig vallomások (Lator, 1982. 377–378.).

A LETÉPETT ÁLARCOK a monológok sorában

A HÉROSZTRATOSZ, a HAMLET ELKALLÓDOTT MONOLÓGJA, a LETÉPETT ÁLARCOK és a SZVIDRIGAJLOV UTOLSÓ ÉJSZAKÁJA tehát nemcsak minőségileg, hanem műfajilag is kivételes helyet foglal el Kálnoky költészetében. A kritika is kiemelten foglalkozott velük. Lator László a HAMLET ELKALLÓDOTT MONOLÓGJÁ-ról beszélgetést közölt Kálnokyval (Lator, 1982), a SZVIDRIGAJLOV UTOLSÓ ÉJSZAKÁJÁ-t külön esszében elemezte (Lator, 2000). Alföldy Jenő kisonográfia-jában részletesen értelmezte a verseket (Alföldy, 1977. 78–80.; 89–97.; 146–150.; 153–157.), a HÉROSZTRATOSZ-nak pedig külön tanulmányt szentelt (Alföldy, 1999). Csűrös Miklós is részletesen foglalkozott a versekkel tanulmánykötetében (Csűrös, 1988. 131–136.; 147–150.).

A versek bármennyire összetartozóak hangvételükben is, igen nagy időtávot fognak át. A HÉROSZTRATOSZ-t 1959-ben írta, a HAMLET ELKALLÓDOTT MONOLÓGJÁ-t 1969-ben, a SZVIDRIGAJLOV UTOLSÓ ÉJSZAKÁJÁ-t 1970-ben (Csűrös, 1988. 131.; Lator, 1982. 377.). A LETÉPETT ÁLARCOK pontos keletkezési évszámát nem sikerült kiderítenem, de megjelent Kálnoky 1972-es válogatott kötetében, amelynek címadó verse volt, és amelynek utolsó, 1970–1971-es évszámokkal jelölt ciklusában kapott helyet. A korábban említett két rövidebb kompozíció, az EGY MUTATVÁNYOS FELJEGYZÉSEIBŐL és AZ ÜGYELŐ INTELME nem szerepel a kötetben, ezeket tehát a következő években, 1977 előtt írta.

A LETÉPETT ÁLARCOK némileg eltér a másik három nagymonológtól. Egyébként Lator is, joggal, a HÉROSZTRATOSZ-t, a HAMLET ELKALLÓDOTT MONOLÓGJÁ-t és a SZVIDRIGAJLOV UTOLSÓ ÉJSZAKÁJÁ-t tekinti elsősorban összetartozónak (Lator, 1982. 377.). Ez a három vers már a címében is jól azonosítható, konkrét szereplőt szólaltat meg. Egy történelmi személyt, az epheszoszi görög Hérosztratoszt, aki i. e. 356-ban felgyújtotta Artemisz istennő templomát, hogy ezzel a tettevel örökítse meg nevét az utókor számára. A versben azonban nem az értelmetlen, őrült pusztítás emblemmája lesz, hanem a lét értelmetlenségéért az isteneket hibáztató, ellenük lázadó, a máglyahalálban Prométheusszal azonosuló hős. Shakespeare drámai hőse Kálnokynál is a bosszúgyilkosság elkövetésén töpreng, de a hangsúly mintha áttolódna a gonosz hatalommal való együttműködés kérdésére (amit Kálnoky Hamletje indulatosan elutasít, szenvedéseinek vállalásakor pedig Prométheuszra hivatkozik). Szvidrigajlov Dosztojevszkij BŰN ÉS BŰNHŐDÉS című regényének negatív szereplője, aki számos gaztett után a hatodik rész hatodik fejezetében egy félig ébren töltött éjszaka után életének hiábavalóságára döbbenve öngyilkos lesz. Mindhárom szereplő erőszakos tetteket követett el, életük egy kiemelt pontján mindhárman a lét ürességének kérdésével néznek szembe. Hamlet morális lény, értelmes választ ad, Szvidrigajlov értelmetlen halálában is immorális marad, Hérosztratosz rombolása céltalanságában paradox értelmet nyer.

A LETÉPETT ÁLARCOK több szempontból is különbözik ezektől a versektől. Mindenekelőtt, címében nem nevezi meg a versben megszólaló *personát*, és a vers szövegéből nem is lehet azonosítani konkrét, valóságos vagy fiktív beszélőt. Nem tisztán szerepvers tehát. Első tizenkét sora a költő narrációja, amelyben ábrázolja a vershelyzetet, és bemutatja szereplőjét, aki a kettősponttal záruló bevezető után mondja el idézőjelek közé tett monológját. És ami talán a legfontosabb különbség: a hang tulajdonosának lelkiismeretét nem terhelik bűnök, nem kell elszámolnia sem önmaga, sem mások előtt pusztító, erkölcstelen tettekkel. Azaz egyetlen vétket mégiscsak fel lehet róni neki, a káromlást. Csakhogy ezt ő maga már nem tekinti bűnnek.

A narrátor bevezetője

A lény, akinek hangját halljuk

*„Szélben lengő mécs láng alatt
halovány fénykörben kuporgó,
idomtalan fejű, reszketeg árnyék.
A véletlen szülte.
Karmok széttéphetik,
szétloccsanthatja koponyáját
egy kódarab.
Es mégis eleven hit
lakja a szívét! Hiszi, hogy trón illeti őt,
a gyengét és veszendőt.”**

Lator ebben az esendően gyenge lényben is a „beletörődést nem ismerő fausti szellem”-et látja (Lator, 1982. 384.), és valóban, a monológ szövegét közvetlenül megelőző sorok szerint „a mindenséget ostromolni készen” kiált, modálisan is, emelkedő ívvel, hiszen a három szakaszra tagolt szövegből két rész, a második és a harmadik felkiáltójellel zárul. A prométheuszi, fausti szellem ironikus ellentétben áll az emberi testtel, ahogyan Alföldy Jenő megjegyezte, Kálnoky itt nem stilizálja fel titánikussá az embert (Alföldy, 1995. 46.). Sőt, hozzáteszem, hogy erősen alustilizálja, swifti satírával ábrázolja testének sérülékenységét, az idomtalan fej mintha elmebeli képességeit illetően is kétségeket ébresztene: vízfejű, retardált lény, valóságos torzszülött, aki azonban hite és szíve szerint nagyra hivatott, trón illeti, a mindenséget ostromolja. És aki, nem mellékesen, ambíciói ellenére is csak „árnyék”. Olyan gyenge, hogy csak árnyéka önmagának. Esetleg létezése csak másodlagos, valaminek a vetülete, ami azonban, mint a versből majd kiderül, szintén nem létezik.

Feltűnő ebből a szempontból a származására utaló negyedik sor: „A véletlen szülte.” Ennek legalább akkora a jelentősége, mint veszendőségének. Ha a véletlen szülte, akkor nem teremtő szándék hozta létre, nem isten teremtménye, aki ugyanis elfogadja isten létét, nem hiheti, hogy főműve, a teremtés véletlenszerű eseményeken múltott. A véletlen mint paradox rendezőelv kapcsán nem lehet kikerülni Arthur Schopenhauer filozófiáját, amelyhez a pesszimizmus kategóriája tapadt. Tagadta ugyanis a világszellem létezését, az emberi megismerés számára mindössze a körülvevő világ képzeteti állnak rendelkezésre, a megismerő tudatnak önmagát kell vizsgálnia. Ebből ágazik el T. H.

* A versek forrása: Kálnoky, 2006.

Huxley, Herbert Spencer és más egykor igen népszerű gondolkodók agnosztikus filozófiája, amely szerint a világ lényegét tekintve megismerhetetlen. Az episztemológiai kétely egyik legnagyobb költőjének, Thomas Hardynak egyik kulcsszava volt a véletlen (*chance*). Kálnoky hatalmas fordítói életművében valami okból alig jelenik meg ez a hozzá alkatilag oly közel álló költő, mindössze egyetlen verset fordított tőle, TÁVOZÁS ÉS MARADÁS címmel, ez viszont a természet értelmetlen, sőt ellenséges körforgásáról szól.

A LETÉPETT ÁLARCOK szerzői bevezető szakaszában tehát olyan mindentudó narrátor szólal meg, aki tisztában van vele, hogy hőse, akinek monológját hamarosan idézni fogja, nemcsak testileg törekeny, hanem egész létezése egy teremtő nélküli, véletlenszerű, kiszámíthatatlan világnak van kiszolgáltatva. Az omnipotens narrátornak azonban ezek szerint valahonnan mégiscsak vannak ismeretei a világról, legalábbis van véleménye a világ megismerhetetlenségéről, fölötte áll minden „sárból gyúrt” istenképnek, ahogy Kálnoky korábban egy másik versében írta (OLYAN VILÁGBAN ÉLTEM). Maga a monológ ebben a kontextusban, a bevezető szakaszhoz való viszonyában értelmezhető. Az életmű megelőző szakaszának tükrében pedig a LÁZAS CSILLAGON három, az 1950-es évek elején írt versére válaszol: A TEREMTÉS KUDARCA, az EMBERSZABÁSÚ PANASZ és a VEZEKLÉS KÁROMLÁSÉRT ugyanazokat a lét értelmét kutató kérdéseket teszi fel, mint a LETÉPETT ÁLARCOK, csak azok még feltételezik a teremtő erő aktusát, amely azonban kudarcot vallott. Ezért hangzik fel olyan vádlón a félresikerült világba vetett ember panasza, amely a maradványhit számára káromlasként hangzik, amiért vezekelni kell.

A LETÉPETT ÁLARCOK ezt a három versen átívelő vitát folytatja le újra, közel két évtized múltán. Belső dráma helyett drámai monológ formájában és teljesen megváltozott kiindulóponttal. Az érvek egy isten nélküli világban, az értelmetlen létezés feltételei között hangzanak el az ember lehetőségeiről. A felvezetés és az azt követő monológ kettőssége, a kétféle perspektíva, a kétféle versbeli megszólalás között súlyos feszültség van.

Kardal

Maga a monológ három szakaszból áll, az első és második huszonhárom, a harmadik tizenkilenc sor. Ez, talán nem túlzás, távolról még akkor is az i. e. 7–5. századi ógörög kardalok strófa–antistrófa–epódosz hármasszerkezetét idézi, ha a szöveg metrikailag eltér attól a szigorú szabálytól, hogy a strófa és az antistrófa metrikailag teljesen azonos, az epódosz viszont más képletet kövessen. A LETÉPETT ÁLARCOK formailag abba a félkötött vagy félszabad verstípusba tartozik, amelyet Kálnoky a hatvanas évek második felében kísérletezett ki. A rímtelen sorok alapképlete az ötös-hatodfeles jambus, ez zsugorodik vagy tágul héttől tizenhét szótagú sorokká. Kálnoky egyébként félkötetnyi kardalt fordított az ötvenes évek végén Szimónidészről, Pindarosztól és másoktól (SZÉPHAJÚ, 1960). Természetesen nem tételezek fel közvetlen kapcsolatot a LETÉPETT ÁLARCOK és a kardalok strófaszerkezete között, sőt, nyilvánvaló, hogy a szabálytalan metrikájú és közel azonos hosszúságú szakaszok sorszámanak véletlenszerű alakulása nem észrevehető olvasás közben, ugyanis a szakaszok túl hosszúak, változatosságukban is egyneműek, és minden kiadásban oldaltörés vág ketté legalább egy strófát. De a monológ tematikai szerkezetében nem nehéz kimutatni a strófa–antistrófa szembenállását, amelyre szintézis következik.

Amúgy is figyelemre méltó az ógörög kardalok emelkedett hangütésével való hasonlóság. Alkman LEÁNYKAR ARTEMISZ ORTHIA ÜNNEPÉRE című kardalában az ember lázadásának hiábavalóságáról ilyen sorok olvashatók Kálnoky fordításában:

„Mit sem ér el emberi
szándék, egyedül a daimón
dönt, ajándékhoz csak ő
juttatja az ég kegyeltjét
– mint csupán föld ad vizet –
ellenfeleit kiirtva.
Lázadók törtek Zeusz
trónjára, dühöt lihegvén
elvakult göggel, de ezt nyílhegy találta,
míg amazt fénylő malomkő zúzta széjjel;
mind Hádész zsákmánya lettek,
mert a Kéreket bolondul
sürgették, iszonyú kínok ezreit
vonva fejükre merényletükért.”*

Szimónidész „Szóbeszéd szerint...” kezdetű kardalából származnak az alábbi sorok:

„Szóbeszéd szerint
legmagasabb sziklák hegyén van otthon a virtus,
szent e táj és nyaktörő felé az út.
Más halandó szeme meg sem látja, csak kit
mar lélekölő verejték,
míg nem áll a vitézség hegyorma
legcsúcsán.”

Pindarosz ELSŐ OLÜMPIAI ÓDÁ-jának alábbi részletében is szembeszökő a stiláris hasonlóság a LETÉPETT ÁLARCOK-kal:

„Hogyha volt Olümposz
népe előtt földlakó
halandó kegyelt, Tantalosz az, de hát
a túl magas áldás
a fejébe szállt neki, és
telhetetlenül
vonzotta magára Zeusz
szörnyü bosszuját,
ki koponyája fölé nagy követ
akasztott, s amíg visszataszítaná,
semmi gyönyörre nincs mód.”

Nem érdektelen az a tény sem, hogy a pindaroszi kardalok, amelyek az óda alműfajának tekinthetők, sajátos pályát futottak be a költészettörténetben. Egy XVII. századi angol költő, Abraham Cowley bizonyos, pindaroszi ódáknak nevezett költeményeiben Pindarosz kardalköltészetét akarta angol nyelven reprodukálni, azonban félreértve a metrumokat, az eredeti ógörög versekénél jóval nagyobb szabadságot engedett meg magának, és

* A versfordítások forrása: Kálnoky, 1981.

ezzel valóságos divathullámot indított el, legalábbis angol nyelvterületen, amely századok múltán sem szűnt meg. William Wordsworth ÓDA: A HALHATATLANSÁG SEJTELME A KORA GYERMEKKOR EMLÉKEIBŐL (1804) vagy S. T. Coleridge CSÜGGEDÉS: ÓDA (1802) című költeményei csakis ebben az értelemben ódák. Az egyenes vonalú ódai emelkedettség és ünnepélyesség hiányzik belőlük, műfajilag sokkal inkább tartoznak a szélsőséges érzelmi hullámverések nyomán előrehaladó romantikus rapszodiákhoz.

De az ógörög kardalokon kívül egyéb világirodalmi példát is lehet a LETÉPETT ÁLARCOK mellé rendelni. Goethe PROMÉTHEUSZ (1789) című verse formailag és műfajilag is igen hasonlít Kálnokyéhoz. A vers pindaroszi óda formában előadott drámai monológ, rímtelen, változatos hosszúságú jambikus-anapesztikus sorokból áll. Prométheusz hatalmas mizoteista monológjában leszámol a silány, áldozatokból nyomorultul tengődő istenekkel, és az ember teremtettségét lép fel: az általa teremtett, azaz öntudatra ébresztett ember a titán zárószavai szerint hozzá hasonlóan nem becsüli Zeust. Kálnoky versének narrátora, akinek kilétét tehát nem lehet annál pontosabban azonosítani, mint hogy valamiféle lírai én, már ebből a Prométheusz utáni helyzetből beszél. A monológ, amelyet „az ember” mond el, pedig Prométheuszhoz hasonlóan leszámol isten felsőbbrendűségével, és saját kiszolgáltatottságának tudatában fogalmazza meg eltökéltségét, hogy reménytelen helyzetén felülemelkedjen.

Az álstrófikus szerkezet

A monológ három része a következőképpen épül fel:

(1) Az első strófa apokaliptikus képek sorozatával írja le, hogy a létet kozmikus széthullás („Széthullnak égítetek”, „Lávakövekké fagynak a csillagok”), az emberi életet pedig pusztulás („Tűzeső veri városaimat”) fenyegeti. A romlás oka látszólag, de csak látszólag, egy felső, isteni hatalom, amely feltételezi a létezőknek egy romlás előtti állapotát:

*„Öklöt rázok a menny felé,
ha tarjagos felhőkből lecsapó
villám fonódik tornyaimra,
vagy járványok vörhenyes szőrű farkascordája kerülget.”*

A pusztulás képeinek nyelve több bibliai utalást is tartalmaz. A porból lett ember „sárgolonc”. A „tűzeső” Mózes I. könyvét idézi, amelyben az Úr kénköves és tűzes esőt bocsát Szodomára és Gomorára (1 Móz. 19,24). A „vörhenyes” és „tarjagos” szavak, amelyeknek stilisztikai többletjelentésük van (tájszavak vagy régies szavak), és motiváltak is (a szövegbeli látomásnak biblikus színezetet adnak), a Bibliának mindössze egyetlen részében fordulnak elő Károli Gáspár fordításában: Mózes harmadik könyvének 13. és 14. fejezetében, amelyben a bélpoklosság felismeréséről, illetve gyógyításáról esik szó. Mindkét szó tehát a lepra tüneteit jelöli: „Ha valamely ember testének bőrén daganat, vagy tarjagosság, vagy fehér folt támad, és az ő testének bőrén poklos fakadékká lehet: vigyék el az illetet Áronhoz, a paphoz, vagy egyvalamelyikhez az ő papfiai közül.” (3 Móz. 13,2), illetve: „És a kelevény helyén fehér daganat, vagy vörhenyes fehér folt támad, jelentse magát a papnál.” (3 Móz. 13,19.) A tarjagos szó összesen ötször (az első előforduláson kívül Móz. 13,2; 13,6; 13,7; 13,8; 14,56), a vörhenyes hatszor (az idézett helyen kívül 3 Móz. 13,24; 13,42; 13,43; 13,49; 14,37) ismétlődik, azaz hangsúlyos szerepük van. Szerepeltetésük a versben összhangban van a bibliai hellyel, de a leprásság leírása áttevődik egy meg nem nevezett járványra, amely mint vörhenyes szőrű farkascorda fenyegeti az embert, a tarjagos

felhőkből lecsapó villámokkal együtt. A fenyegető veszély minden értelem nélkül érkezik a mennyből. A menny szó éppen itt veszti el transzcendentális tartalmát. Ezért az öklét rázó káromlás már nem blaszfémia.

Az ember, aki „*bátran káromol hatalmakat*”, és ebben az „*ellenséges környezetben is / képes volt megfoganni*”, nem öntudatlan „*hóember és nem szalmabáb*”, hanem „*eszméltre ébredt sárkolonc*”, akinek pusztá léte „*az anyag élő kétségbevonása*”, sőt „*egy mélyre süllyedt isten menedéke*”. Ezekben a sorokban nincs szó arról, hogy az ember isten teremtménye volna. Az ember megfogant, eszméltre ébredt, de a fogalmazás szerint mindez mintha tudatos szándék nélkül következett volna be (azaz nem isteni és emberi akarat folytán). A beszélő azonban a szellemet valamiért mégiscsak isteninek gondolja, az ember ezért isten menedéke. Ám ez az isten nem magasztos, nem mindenható. Az emberbe sem mindenütt jelenvaló szellemként költözött. Az ember mint isten hajléka nemcsak szerény, hanem romlékony is: „*vályogviskó a mocsár szigetén*”.

A kívülről jött, bizonytalan eredetű isten a beszélő szavai szerint csupán egy mítosz része:

*„Képek vesznek körül, káprázatok,
miket a pusztá légből bűvöltem elő,
mítoszaimat vakmerően földidézve,
noha nem tudom, egyenesen állok-e,
vagy fejjel lefelé függök az úrben.”*

A monológot előadó lénynek, aki maga is bizonytalan árnyék, nincs tudása létének eredetéről, saját helyzetéről a létezésben, nincs tudása a külvilágról, hiszen káprázatok, képeket lát. Számára a létezők csak képzetek, ahogy a bevezető szakaszban ő is az a lírai én számára.

Helyzetének bizonytalansága egyrészt A VIDÁM TUDOMÁNY-ból Nietzsche örültjének az isten nélküli világban az ember létállapotára vonatkozó kérdését idézi, amelyet a vers és Nietzsche is a fizikailag leírható helyzet metaforájával ábrázol: „*Hová lett Isten? – kiáltott föl. – Majd én megmondom nektek! Megöltük őt – ti és én! Gyilkosai vagyunk mindannyian! De hogyan is csináltuk ezt? Hogyan is lehattunk képesek kiinni a tengert? Ki adta kezünkbe a spongyát az egész láthatár letörléséhez? E vonalak nélkül mi lesz egész építőművészetünkől? Allnak-e házaink a jövőben is? És mi magunk vajon megleszünk-e még? Mit tettünk, amikor e földet elszakítottuk napjától? Merre halad most? Mi hová tartunk? Minden naptól egyre távolodunk? Nem zuhanunk egyenesen előre? Vagy hátra vagy oldalt vagy minden irányba? Van-e még fönt, és lent van-e? Nem a végtelen semmiben bolyongunk? Nem érezzük az üres tér borzongató fuvallatát? Vajon nem lett-e hidegebb? Nem jön-e közelebb és mindegyre közelebb az éj? Nem kell-e lámpást gyújtanunk fényes délelőtt?*” (Nietzsche, 1997. 151–152.)

Kálnoky versének *personája* másrészt igen közel áll Arthur Schopenhauer nézeteihez. Tudatában van ugyanis képzelete teremtoerejének, azt mondja, hogy a körülvevő képeket „*a pusztá légből bűvöltem elő*”. Schopenhauer szerint a megismerő tudat számára a világ csak mint képzet adott, ahogyan a VILÁG MINT AKARAT ÉS KÉPZET első könyvében leszögezi: „*Képzetem a világ: – olyan igazság ez, amely minden élő és megismerő lényre érvényesen vonatkozik; jóllehet csak az ember képes eljuttatni a világot a reflektált absztrakt tudatba; s ha ezt meg is teszi, a filozófiai fontolás fokára érkezett. Akkor világos és bizonyos lesz előtte, hogy nem napot ismer, és nem földet, hanem mindig csak szemet, mely napot lát, kezét, mely földet érint; hogy a világ, amely körülveszi, csupán képzetként van jelen, vagyis mindenképpen csak vonatkoztatás-ként valami másikra, az elképzelőre, s ez utóbbi ő maga.*” Ebből pedig az következik, hogy

„Minden, ami valaha csak volt vagy valaha lehet a világon, kikerülhetetlenül hordozza ezt a szubjektum általi meghatározottságot, és csak a szubjektum számára létezik. A világ képzet.” (Schopenhauer, 1991. 33.) Vagy később: „Az objektumok egész világa képzet, és az is marad, és éppen ezért mindenképpen s mindörökkön a szubjektum határozza meg: vagyis transzcendentalis identitás jár vele.” (Schopenhauer, 1991. 47.) Pontosan ez történik Kálnoky idomtalan fejű lényével, aki a monológ első szakaszában szellemének teremtőerőt tulajdonít.

(2) A második szakaszban, amennyiben antistrófa-ként fogom fel, legfontosabb jegye a nézőpontváltás. Itt nem a pusztulás képei uralkodnak már, erre csak utalások vannak. Az ember tudata „trónfosztott szellem”: valaha a hatalom birtokosa volt, de az ember idegszállai már csak „rozsadásodó drótszál”-ak. A tudat nem hagyja a beszélőben megtestesülő örök ember szószólójának, hogy

„szégyenébe belenyugodva,
tehetetlenül elheverjek
ürülékeim kupacai között”.

A trónfosztott szellemről azonban igen keveset lehet tudni azon kívül, hogy letaszították. Ki vagy kik, és miért? Mikor? Erre a monológ nem ad választ. De ha a szellem nem járná át, az ember a lefokozott anyagi lét foglya lenne, a sárkolonc saját bélsarában fetrengene. A szellemnek hangsúlyosan köze van a fényhez, világosságához, tűzhez. Ez a motívum az egész szakaszt átszövi: „Ez a trónfosztott szellem gyűjt világot / sejtjeim éjében”, és arra készíti az embert, hogy lássa „a kárpitok lebbenését, / melyek mögül álarcok kandikálnak”, mert „Az ő tüzes östökéje tanított / repülni, hogy egyszer zsarnokaim / csillagálmú, nyugodt völgyeinek / kéklő csendjét feldúljam”. És végül: „ő bátorított, a messzeségben / sápadó fénypontokra mutatva: / Nézd! Ott az én lámpáim égnek!” Az embert a tűz használatára tanító szellem itt hirtelen prométheuszi vonásokat ölt. Hasonlókat Goethe félistenéhez, aki Kosztolányi Dezső fordításában így szól:

„Most itt ülök, Embert teremtek
ennen-képemre,
hozzám hasonló emberi fajtát,
hogy sírjon, örüljön,
csóktól tüzesedjék és sanyarogjon
s téged ne becsüljön,
mint én!”

(Goethe, 1972. 206.)

Kálnoky monológja ezt folytatja, amennyiben ennek a görög mitológia szerint is trónfosztott, azaz rangvesztett prométheuszi szellemnek mond köszönetet.

Fényjelei, lámpásai a létezés rejtélyét nem fedik fel az ember előtt, aki csak annyit sejt meg, hogy az objektumok világa képzet, hogy az objektumokat eltakaró kárpitok mögül is álarcok, tehát leplezett létezők tekintenek vissza a kíváncsi emberi tekintetre. Zsarnokok, talán ők fosztották meg trónjától a szellemet, de hogy kicsodák, nem tudni. Hiszen álarc mögé rejtőznek. A lázadó ember az ő élettelen „csillagálmú, nyugodt völgyeinek / kéklő csendjét” indul feldúlni, hogy választ kapjon kérdéseire.

A második szakasz ezek szerint az első ellenstrófája. Az első a rombolás képeivel kezdődik, és a mocsármélyre sülyedt istennek menedéket nyújtó, lefokozott ember

képével zárul. A második a világosságot gyűjtő szellem képével kezdődik, és a messzeségben célként megjelenő lámpák fénypontjaival zárul.

(3) A harmadik szakasz, funkciója szerint az epódosz, választ ad a két megelőző strófa ellentétére. Ami nem jelenti azt, hogy feltétlenül fel is oldja. Az ellentét az ellenséges, szellemellenes külvilág rombolása és a megismerő elme alkotó törekvései között húzódik. A monológ ezen a ponton józanul kijelöli az emberi lét határait, és jelzi menthetetlen bukását:

*„A bölcsesség, mit hetven-nyolcvan éven át szívok magamba,
testem petyhüdt tömlőjéből kifolyhat,
s tudatlan leszek ismét, mint a föld pora.”*

Feltűnő az enyhültebb hang, a sár és ürülék után a semleges (vagy akár bibliai-liturgikus) por. Az anyag és szellem vitája az élő test halálával azonban nem ér véget. Ha a test pusztulásával meghal is a szellem, „termékenyítő veszély / vonzza milliárdnyi képmásomat”, akik csakúgy, mint a monológ reszketeg árnyéka, elindulnak

*„ama fények felé,
hogy a leplek, álcák, miket ma még
néven nevezni nem tudunk,
de művük szenvedés, nyomor, halál,
egyszer ronggyá foszsoljanak”.*

A többszörös önközbevetéssel pontosított mondat szerint tehát az ismeretlen eredetű, talán (hiszen, mivel nincs tudásunk róla, akár ez is lehetséges) isteni nyomokat hordozó emberi szellem meghal a testtel, de a test önreprodukáló képessége során a szellem is reprodukálódik. Ez a folyamat pedig, ha nem is célelvű, lehetőséget teremt, hogy az ismeretlen álcák, leplek, álarcok mögé hatolva ismereteket szerezzen a világról vagy inkább a világ szerkezeti működéséről, amely az emberi életnek sok szenvedés után véget vet a halállal. „Igen! – zárja monológját a védtelen, kiszolgáltatott lény – *Én mondom ezt: nem veszhet el, / ki újrászüli önmagát!*”

Túl a nem tudáson

A vers harmadik szakasza ezek szerint meghaladja Schopenhauer képzetтанát, és meghaladja az agnoszticizmust is. Feltételezi ugyanis, hogy a nem tudás csak ideiglenes állapot, és feltételezi, hogy a lét lényegét leplező álarcokat le lehet tépni. Erre érvként az önmagát biológiai úton újratemtő és megmagyarázhatatlan módon tudattal rendelkező emberi élet folytonossága szolgál. Ennek a válasznak erős hagyománya van a magyar irodalomban. Vas István Kálnokyról írt esszéjében Kölcseyt és Madáchot említi (Vas, 1978. 196.). Minden bizonnyal Az EMBER TRAGÉDIÁJÁ-nak utolsó színére és – egyebek mellett – a ZRÍNYI MÁSODIK ÉNEKÉ-re gondolt:

*„Taposd el a fajt, rút szennyét nememnek;
S míg hamvokon majd átok ül,
Ah tartsd meg őt, a hűv anyát; teremnek
Tán jobb fiak, s védvén állják körül.”*

(Kölcsey, 2001. 177.)

Persze Kálnoky verse, mondani sem kell, nélkülöz bármiféle utalást a romantikus nemzeti történelemszemléletre és a romantikus nemzettudatra, amely Kölcsey kérdés-felvetésének és válaszának a kerete; továbbá Madáchéval szögesen ellentétes álláspontot fogalmaz meg. Hiszen az álmából felébredt Ádám pontosan megfogalmazott ismeretelméleti kérdést intéz az Úrhoz: „*Óh mondd, óh mondd, minő sors vár reám: / E szűkhatáru lét-e mindenem*”, és „*Megy-é előbbre majdan fajzatom, / Nemesbedvén, hogy trónodhoz közelgjen*”, kérdezi. A lehetséges jutalomról sem feledkezik meg: „*Van-é jutalma a nemes kebelnek*”. Végül pedig azt kéri, „*Világosíts fel, / S hálásan hordok bármi végzetet; / Csak nyerhetek cserében, mert ezen / Bizonytalanság a pokol*.” Az agnosztikus álláspont Ádámnak maga volt a gyötrelme. Az Úr válasza a nem tudás és meg nem értés létállapotát akarja elfogadtatni Ádámmal:

„*Ne kérdd
Tovább a titkot, mit jótékonyan
Takart el istenkéz vágyó szemedtől.*”

Kálnoky monológja éppen ez ellen lázad. Az Úr indoklása az abszurd egzisztencializmusokon csiszolt modern tudat számára elfogadhatatlanul paternalista:

„*Ha látnád, a földön múltékonyan
Pihen csak lelked, s túl örök idő vár:
Erény nem volna itt szenvedni többé.
Ha látnád, a por lelkedet felissza:
Mi sarkantyúzna, nagy eszmék miatt,
Hogy a muló perc élvéről lemondj?*”

Lucifer azonnal ki is használja a lehetőséget, hogy provokálja Ádámot:

„*Miért is kezdtem emberrel nagyot,
Ki sárból, napsugárból összegyúrva
Tudásra törpe, és vakságra nagy.*”
(Madách, 2004. 195–196.)

Ezek Lucifer utolsó szavai a drámában, és Kálnoky verse innen ágazik el. A szellem világosságától vezérelt sárkolonc nem az Úr intő és nem Ádám kételyein túllépve bele-törődő szavaira, hanem Lucifernek, azaz latin nevének etimológiája szerint is a fényhozónak (lux + fero) epés megjegyzésére ad választ.

XIX. századi allúziók

Kálnoky többi drámai monológjában is vannak XIX. századi allúziók. A HAMLET ELKAL-LÓDOTT MONOLÓGJÁ-ban ez szinte magától adódik, hiszen Hamlet Arany János nyelvén beszél, amint arra Kálnoky maga is utal, és Lator László a szórendből és a dikcióból vett példákkal támasztja alá (Lator, 1982. 381–382.). A HÉROSZTRATOSZ hangjának és képvilágának ideköthető allúzióira többen is utaltak (Alföldy, 1992. 45.; Reisinger, 2010. 385.).

A LETÉPETT ÁLARCOK-ban további hasonló utalásrétegek vannak. A monológ zárósorai, „*Nem veszhet el, / ki újraszüli önmagát*” tartalmában madáchi, retorikájában Arany János SZÉCHENYI EMLÉKEZETE című versének nevezetes sorait idézi meg: „*Nem hal meg az, ki*

milliókra költi / *Dús élte kincsét, ámbár napja múlt*". A folytatásban, akárcsak Kálnoky versében, az eszméhez Aranynál is fényjelenség társul: „*Hanem lerázván, ami benne földi, / Egy éltető eszmévé finomul, / Mely fennmarad s nőttön nő tiszta fénye*” (Arany, 2003. 376.). De ugyanebben a hangfekvésben szól Vörösmarty SZÓZAT-ának felkiáltása is: „*Még jőni kell, még jőni fog / egy jobb kor*” (Vörösmarty, 1960. 211.). Kálnoky kritikusi más verseiben is kimutattak már Vörösmarty-allúziókat. A TEREMTÉS KUDARCA című versével kapcsolatban Alföldy Jenő az ELŐSZÓ-t említi (Alföldy, 1992. 44.), Reisinger János pedig AZ IDŐ SZINTJEI befejezésében AZ EMBEREK „szellemujját” fedezi fel (Reisinger, 2010. 386.).

És valóban, a monológ első szakaszának „puszta lég” kifejezése a KESERŰ POHÁR-ra utal, amely Erkel Ferenc BĀNK BĀN című operájából mint Petur bordala vált ismertté, és amelynek refrénjében a „puszta lég” kifejezés a versbeli kontextusban is arra a gondolatra felel, hogy „*Örökké a világ sem áll; / Eloszlik, mint a buborék*”, azaz az objektumok világa csak képzet (Vörösmarty, 1962. 71.). A „sárkolonc” AZ EMBEREK metaforájával rokon: „*Ez örült sár, ez istenarcu lény!*” (Vörösmarty, 1962. 146.); a „*bátran káromol hatalmakat a lény*” kifejezés pedig mintha a [SETÉT ESZMÉK BORÍJTJÁK...] -ra mutatna vissza: „*Szívemben isten-káromlás lakik*” (Vörösmarty, 1962. 175.).

A szöveg többször is utal a GONDOLATOK A KÖNYVTÁRBAN nagyívű, zaklatott rapszodiájára. Az „*Ez a trónfosztott szellem gyújt világot*”, különösen a megelőző „*egy mélyre süllyedt isten menedéke*” sorral Vörösmarty versének zárlatát idézi, a sorsot, amelyet a „*mély süllyedésből*” kiemelve „*a szellemharcok tiszta sugaránál*” kell a lehető legmagasabbra tenni (Vörösmarty, 1962. 104.). De ismét, míg Vörösmarty a nemzeti boldogulás útját keresi, Kálnoky, bár hasonló nyelven, az emberi megismerés általánosabb lehetőségeit.

A süllyedés máshol is előjön, a sár képzetével együtt:

„*Oh nem, nem! amit mondtam, fájdalom volt,
Hogy annyi elszánt lelkek fáradalma,
Oly fényes elmék a sár fiait
A süllyedéstől meg nem mentheték!*”

(Vörösmarty, 1962. 102.)

A „*milliárdnyi képmás*” és a „*ronggyá*” foszló „*szenvedés, nyomor, halál*” szavak Vörösmarty verséből több helyre is utalnak, például arra, hogy „*Testvérim vannak, számos milliók*” (Vörösmarty, 1962. 103.), de mindenekelőtt erre a gyakran idézett részre:

„*Az emberiségnek elhányt rongyain
Komor betűkkel, mint a téli éj,
Leírva áll a rettentő tanulság:
»Hogy míg nyomorra milliók születnek,
Néhány ezernek jutna üdv a földön,
Ha istenésszel, angyal érzélemmel
Használni tudnák éltök napjait.«*”

(Vörösmarty, 1962. 101.)

Ezek az allúziók nem azért nyúlnak vissza a XIX. századi nemzeti retorikához, hogy az 1960-as évek második felében időszerűségükre, folytathatóságukra, aktualitásukra hívják fel a figyelmet. Épp ellenkezőleg: a lírai én és a költői *persona* kettőssége a kételyekről, a hagyomány megszakadásáról beszél. Létezik ilyen hagyomány, mondja

a vers, de csak idézőjelek között, csak korlátozott érvénnyel lehet hivatkozni rá. Ha Kálnoky újra előveszi a hagyományt, azt annak a tudatában teszi, hogy az nem folytonos. Ezt a szakadást jelzi a lírai narrátor és a drámai *persona* kettőssége, erre hívják fel a figyelmet a monológot keretező idézőjelek.

Oldalirány

Ha oldalirányba, a kortárs költészet felé terjesztem ki a vers utaláshálóját, hasonló eredményre jutok. A LETÉPETT ÁLARCOK teológiai kiindulópontja, az azon túllendülő létstratégiája (az önmagát újraszültni, azaz lehetőségeit az önreprodukció által meghaladni képes emberbe vetett hit) párhuzamos Nemes Nagy Ágnes ugyanezekben az években írt EKHNÁTON-ciklusával és egyáltalán, a NAPFORDULÓ (1967) című kötet más verseinek hasonló motívumaival. A Lázár feltámadásáról szóló epigramma ugyan az újraszületéssel járó fájdalmakról szól, de a feltámadás szükségszerűsége kétségbevonhatatlan. Az EKHNÁTON-ciklus is éppúgy részleges, a lírai én megszólalásaival váltakozó drámai monológ, mint Kálnoky verse. Az EKHNÁTON JEGYZETEIBŐL istenét az ember teremti, nagyfokú céltudatossággal (hogy „*üljön fent és látva lásson*”), és az ember vállán emelkedik magasba, hogy „*Trónra bukva*” tegye „*hatalmas funkciói*”-t (Nemes Nagy, 2003. 105.), ami nem egyéb, mint a passzív létezés: ül és néz. Ez éppenséggel ellentétes Kálnoky trónfosztott szellemének mozgásával, aki az emberi test vályogviskóájába süllyed alá, de a felbukó és alázuhanó istenek ellentétes mozgása csak látszólagos, az egyiket éppen megteremti az ember, a másikról éppen kiderül, hogy az emberi tudat káprázata. Ahogyan a LETÉPETT ÁLARCOK árnylénye a veszendőség ellenében önmaga újraszülésében látja az emberi létezés lehetőségét, ugyanúgy az EKHNÁTON ÉJSZAKÁJÁ-ban Ekhnáton is feltámad. Hogy meghalt-e a bevonuló tankok támadásakor („*És jöttök már a tankok. Fémhullámhegyek / elől futott az utca kőmederben*”), vagy csak traumatikus halálélménye után magához tér, nem egyértelmű, de megkettőződése, melynek során a jelenet végén saját teste mellől felkel és elindul, mindenképpen újjászületés:

*„Fölkelt mellőle. Egyetlen mozdulattal
emelkedett fel, mint a füst,
mellőle, vagy belőle fölkelt,
s oly áttetsző volt, amikor feküdt.
Fölkelt, feküdt, egyetlen mozdulattal.”*
(Nemes Nagy, 2003. 107–108.)

Mindkét költő a megismerésnek, a lét megértésének lehetőségeit vagy lehetetlenségét vizsgálja. A különféle mozgásirányok eredője végső soron mindkét költőnél felfelé mutat. Nemes Nagy Ekhnátonja az episztemológiai kód vízszinteséből kel fel, Kálnoky lényét „*a szárnyas tudásszomj*” viszi felfelé. Nemes Nagy Ágnes feltámadás-újjászületés képének közvetlen politikai tartalma is van, a tankjelenet 1956-ra utal, amint azt Nemes Nagy Ágnes visszaemlékezéséből tudni lehet (Nemes Nagy, 2004. 177.). Kálnoky László versében és a vele készült interjúkban nem találok efféle utalást. Ez azonban nem zárja ki, hogy a hosszú hallgatás után megszólaló (újjászülető) költő szerepversének politikai színezetű értelmezése is van, még akkor is, ha a reformkori allúziókat gondosan megtisztította nemzeti-politikai összefüggéseiktől.

A politikum szövegszerű hiánya a LETÉPETT ÁLARCOK-at a morálfilozófiai szerepverssel, HAMLET ELKALLÓDOTT MONOLÓGJÁ-val egybeolvasva válik különösen feltűnővé. Ott az „*Álmát*

alussza Dánia” allegóriája, a megannyi utalás a szenvedőkre, kirekesztettekre és főleg a verset lezáró hitvallás az individuum szabadsága és az erkölcsös lét választásának lehetősége mellett – úgy, hogy a „*cinkos*” szóval Babits JÓNÁS KÖNYVÉ-nek erkölcsi felszólításához is kapcsolja a monológot – a költeménynek nem is burkolt politikai jelentést is ad:

„*Üzlelelésekben semmi részem.
Szabadon fogok meghalni, s ha már
ellenfél nem lehettem, el nem állok
cinkosotoknak...*”

Valami okból azonban azt gondolom, hogy ha már nyíltan nem fogalmazhatta meg politikai nézeteit, Kálnoky nem akarta allegóriákban kifejezni magát. Ha van politikum a LETÉPETT ÁLARCOK-ban, az egy magasabb szabadságfogalomból származtatható. A szabadságnak olyan tágabb értelmű egzisztenciális értelmezését adja, amelyet a versbeli *persona* a lét abszurditása ellenében küzd ki magának. Diadalmasan, de nem elhanyagolható módon, a lírai én távolságtartó, furcsállkodó szavaitól kísérve.

A batosz pátosza

A LETÉPETT ÁLARCOK drámai monológjában Kálnoky László visszanyúlt a XIX. századi filozófiákhoz, Schopenhauerhez, az agnosztikusokhoz, hogy összefoglalja a lét megértésére tett filozófiai erőfeszítéseinek eredményeit. Pályájának ezen a pontján – itt és más hasonló verseiben – is felhasználta a XIX. századi gondolati líra, elsősorban Vörösmarty Mihály verseinek retorikus elemeit és dikcióját. Ezzel költeményét bekapcsolta a magyar lírának ebbe a gazdag és igényes vonulatába. Másrészt azonban, paradox módon, ugyanezzel a mozdulattal távolságtartását is jelezte, pontosabban azt, hogy ez a hagyomány, legalábbis számára, csak megszorításokkal folytatható. A SHAKESPEARE: XIX. HENRIK is éppen ezt a távolságot hangsúlyozza, ez ad neki kiemelt jelentőséget a szerepversek között (természetesen azon túl, hogy a nyelv fonetikai és szemantikai lehetőségeit ironikusan összekapcsoló, ellenállhatatlanul mulatságos stílusparódia). A paródia kitalált, de mégis érthető szavai leleplezik az emelkedett stílus csináltságát, a pátosz batoszá válik, ugyanakkor a dikciónak, retorikának batetikusan kifigurázásával, amelyet nagy monológjaiban eredeti, súlyos és emelkedett stílusértékkel alkalmazott. A nagy monológokban a romantikus pátosz maradványemlékei a szerepverseken belüli szerepjátékként jelennek meg. Mindig a drámai szereplő beszél ezzel a retorikával, használja ennek a dikciónak az elemeit. Hamlet, Hérosztratosz, Szvidrigajlov esetében ez is hozzájárul a *persona* hitelességéhez, és ez lehetőséget ad Kálnokynak, hogy szereplői mögé állva olyan dolgokat beszéljen, amelyekről az énlíra eszközeivel nem tudott volna.

A LETÉPETT ÁLARCOK reszketeg árnya eltér a többi monológ drámai hősétől. Az örök, esendő ember monológját minden himnikus pátosza ellenére ironikussá teszi, hogy a felvezető sorok alapján leginkább Samuel Beckett toprongyos, leépuult szereplőihez hasonlít. Igaz, éppen emiatt olyan megrendítő a monológja, amely vesztett helyzetből hangzik fel. A kiürült, lefokozott, belakhatatlan és birtokba vehetetlen lét, a semmi tehát az a keret, amely abszurd dimenziót ad a vers végén felcsapó paradox reménynek. Kálnoky kegyetlen mestersége minden fortélyát felhasználta, hogy megfogalmazza (ha a bevezető narráció felől nézem) az emberi lét tragédiájának komikumát, (ha a monológ felől értelmezem) komédiájának tragikumát. Ehhez ki kellett találnia azt a vers-

beszédet, amely önironikusan, önfelzároló metapoétikai idézőjelek segítségével teljesíteni tudja lehetetlennek tűnő feladatát. A LETÉPETT ÁLARCOK-ban, így vagy úgy, a töredéktudás, a tudástörmelékek közt kétségbeesetten tapogatózó, hősi elszánásban nevetségessé, nevetségességében heroikussá váló ember számot vet saját korlátaival, és eljut az értelmes cselekvés gondolatáig. De amint eljut, beleütközik az egész vállalkozását keretező idézőjelbe. A létezés hatalmas színpadán ágál, hadonászik, de fogalma sincs, milyen közönség előtt játszik és miért.

Irodalom

- Alföldy, 1977 = Alföldy Jenő: KÁLNOKY LÁSZLÓ. Akadémiai Kiadó, 1977.
- Alföldy, 1992 = Alföldy Jenő: FÉL PÁRBESZÉD. KÁLNOKY LÁSZLÓ SZÜLETÉSÉNEK 80. ÉVFORDULÓJÁN. *Tiszatáj*, 46. évf. 9. sz., 1992. szeptember. 40–46.
- Alföldy, 1995 = Alföldy Jenő: KÁLNOKY LÁSZLÓ KÖLTÉSZETE. *Tiszatáj*, 49. évf. 10. sz., 1995. október. 66–76.
- Alföldy, 1999 = Alföldy Jenő: TILTAKOZÁS A GONOSZ SZEREPÉBEN. KÁLNOKY LÁSZLÓ: HÉROSTRATOSZ. *Holmi*, 11. évf. 9. sz., 1999. szeptember. 1152–1156.
- Alföldy, 2000 = Alföldy Jenő: BESZÉLGETÉS KÁLNOKY LÁSZLÓVAL (1980). In: Alföldy Jenő, szerk.: MENEKÜLŐ SZÍV. KÁLNOKY LÁSZLÓ EMLÉKEZETE. Nap Kiadó, 2000. 159–172.
- Arany, 2003 = ARANY JÁNOS ÖSSZES KÖLTEMÉNYEI I: VERSEK, VERSFORDÍTÁSOK ÉS ELBESZÉLT KÖLTEMÉNYEK. Osiris, 2003.
- Csűrös, 1988 = Csűrös Miklós: POKOLJÁRÁS ÉS BOHÓCTRÉFA. TANULMÁNY KÁLNOKY LÁSZLÓRÓL. Magvető, 1988.
- Goethe, 1972 = GOETHE VERSEI. Vál. Lator László, ford. Arany János, Babits Mihály és többen. Európa, 1972.
- Kálnoky, 1981 = Kálnoky László: A LEHETSÉGES VÁLTOZATOK. VÁLOGATOTT VERSFORDÍTÁSOK I–II. Magvető, 1981.
- Kálnoky, 2000 = Kálnoky László: RÉSZLETEK EGY ÖNÉLETRAJZBÓL (1982). In: Alföldy Jenő, szerk.: MENEKÜLŐ SZÍV. KÁLNOKY LÁSZLÓ EMLÉKEZETE. Nap Kiadó, 2000. 7–48.
- Kálnoky, 2006 = KÁLNOKY LÁSZLÓ ÖSSZEGYŰJTÖTT VERSEI. Osiris, 2006.
- Kölcsey, 2001 = Kölcsey Ferenc: VERSEK ÉS VERSFORDÍTÁSOK. Universitas Kiadó, 2001.
- Lator, 1982 = Kálnoky László–Lator László: KÁLNOKY LÁSZLÓ: HAMLET ELKALLÓDOTT MONOLÓGJA. In: Domokos Mátyás–Lator László: VERSEKRŐL, KÖLTŐKKEL. Szépirodalmi, 1982. 373–384.
- Lator, 2000 = Lator László: A REGÉNY ÉS A VERS. KÁLNOKY LÁSZLÓ: SZVIDRIGAJLOV UTOLSÓ ÉJSZAKÁJA (1996). In: Lator László: KAKASFEJ VAGY FILOZÓFIA? MIRE VALÓ A VERS? Európa, 2000. 44–52.
- Madách, 2004 = Madách Imre: AZ EMBER TRAGÉDIÁJA (1862). Osiris, 2004.
- Nemes Nagy, 2003 = NEMES NAGY ÁGNES ÖSSZEGYŰJTÖTT VERSEI. Második, javított kiadás. Osiris, 2003.
- Nemes Nagy, 2004 = Nemes Nagy Ágnes: NÉGYEN – 1956-BAN. In: Nemes Nagy Ágnes: AZ ÉLŐK MÉRTANA. PRÓZAI ÍRÁSOK II. Osiris, 2004. 173–178.
- Nietzsche, 1997 = Nietzsche, Friedrich: A VIDÁM TUDOMÁNY („LA GAYA SCIENZA”) (1882). Ford. Romhányi Török Gábor. Holnap Kiadó, 1997.
- Reisinger, 2010 = Reisinger János: „AZ IDŐ SZINTJEL.” EGY APOKALIPTIKUS KÁLNOKY-VERS. In: Reisinger János: MAGYAR KÖLTŐK JÖVENDŐLESEI. Oltalom Alapítvány, 2010. 379–388.
- Schopenhauer, 1991 = Schopenhauer, Arthur: A VILÁG MINT AKARAT ÉS KÉPZET (1859). Ford. Tandori Ágnes és Tandori Dezső. Európa, 1991.

- Széphajú, 1960 = SZÉPHAJÚ KHÁRISZOK TÁNCA. Ford. Jánosy István és Kálnoky László. Európa, 1960.
- Vas, 1978 = Vas István: GYÓGYÍTÓ PESSZIMIZMUS. KÁLNOKY LÁSZLÓ. In: Vas István: TENGEREK NÉLKÜL. Szépirodalmi, 1978. 192–198.
- Vörösmarty, 1960 = Vörösmarty Mihály: KISEBB KÖLTEMÉNYEK II (1827–1839). Akadémiai Kiadó, 1960.
- Vörösmarty, 1962 = Vörösmarty Mihály: KISEBB KÖLTEMÉNYEK III (1840–1855). Akadémiai Kiadó, 1962.

Bognár Péter

„MEGROHANJÁK ÉS PUSZTÍTJÁK A NORICUMIAKAT”

Az első rodart még a hetvenes
Években építtette az Akadémia,
Az Emlékezet-72 névre keresztelt
Szerkezet a korszak kiemelkedő
Tudományos eredménye.

A leginkább talán felfordított
Babakocsira emlékeztető, oldalkerekes
Állomás a terepen elég nehézkesen
Tudott csak érvényesülni, ernyője
Szélben használhatatlannak bizonyult.

Mégis: az Emlékezet-72-nek
Sikerült először felfognia
Egy azóta Árpád-háziként (Á-3953)
Azonosított rod beszédfoszlányait:
„Megrohanják és pusztítják a noricumiakat”.

Ha nem volt szél, kinyitotta az ernyőjét
És megpróbált fotonokat összehalászni
A fényből, hogy az így nyert energiát
A kor színvonalán álló, rendkívül egyszerű
Szoftverei működtetésére fordítsa.

Noricum római provincia, a mai
Ausztria területén, a Dunától délre.
Megrohan – „vkit, vmit rohanva megtámad” sat.
„Engilbertus serényen megmutatja” –
Ez vagy idetartozik, vagy nem.

Az Emlékezet-72-t 1987. május 12-én,
Szilvásvárad közelében, egy turistacsoport
Semmisítette meg, kameráit letörték,
Zárt ernyőjét agyra tekerték, majd a
Mozgásképtelen roncsot a patakba dobták.

FÉRFIÚI BAJTÁRSIASSÁG

Tegnap reggel, gyengéd asszonyi szeretet,
Egy rod ereszkedett a vállamra.
Minden bizonnyal így volt.
Ezek az arasznyi, a légkörből táplálkozó,
Szabad szemmel általában láthatatlan,
Parazitológikus lények állítólag –
Hogy mondjam – ilyen kis valamik.

Halott magyar emberek lelkei,
Vagy lélekreszei (részelemei?),
Nem tisztázta még a kutatás,
De Miskolc mellett van egy rodkolónia,
Európa egyik legnagyobb kolóniája,
Magyarországnak pedig biztosan a legnagyobbja,
Bár máshol is vannak, csak azok kisebbek.

A rod a szárnyával megérintette
A fületem, nem konkrétan, máshogy,
Mint egy bénultság vagy egy hallászavar,
Mint amikor a fény átló – hogy mondjam –
Egy fehér ápolónőt számodra,
Nem fáradt? – szün, megsimítva szemedet
Ölének öntudatlan árnyékával.

„Károlyi Györggyel 100 aranyban fogadtam,
Hogy Bécsből idáig 12 óra alatt nem fog.
Aztán ugyancsak vele 200 aranyban
Fogadtam, hogy viszont én 11 óra alatt fogok.” –
És ezt mondta a rod, teljesen,
Majd csinált egy ilyen kis figurát a levegőben,
De én alig értettem, hogy miről beszél.

„Elment minden kedvem Mayerffy házától,
Mert hidamnak jó környéken nyakát szeghetné.”
Mint amikor a hó párolog, és a sélő érzi
A hó emlékét, de nem tudja, hogy mit érez.
„Mayerffy házától?” – próbálkoztam,
Az élők ügyetlenségével.
„Mert hidamnak jó környéken nyakát szeghetné.”

Most, hogy visszagondolok, mégis úgy látom:
Lehet, hogy ez egy férfi volt –
A fogadás Károlyival mintha erre utalna.
Tehát akkor nem gyengéd asszonyi szeretet,
Nem fénnel átlótt, fehér ápolónő,
Nem bénultság vagy hallászavar,
Hanem férfiúi bajtársiasság inkább.

Á-1929/20160726

Harci jelvényét Ound-03
Helyezte hegyesszögben a sátorponyva mellé,
És hevert harmadikként egy heverőágyra,
Hogy megkóstolja halvány Eisenach-hegy levét.

Tuhut-12 egy teli serleget,
Ametiszttel tördelt tiszta aranykupát
Tett elé megtöltve színe ültig borral,
Tehát beleivott a tökéletes hős.

Az alkohol benne a próbált idegzetet
Bénítani kezdte a 03 központját,
Bátor bizalom gyulladt a szemében,
És megrengett bikateste, hogy böffenést hallatott.

Ekkor a 09 Eleud számú
Emelt ki a hordóból egy edény borlevet,
És egyenes háttal az úgyszintén hősutód
Egymaga leitta egyetlen korty nélkül.

Mozdulatlanság lett akkor a világon,
Mikor az Eleud-09 megkapaszkodott,
Messzire hajítván a merő-alkotványt,
Hogy mennyiségi testével mutatványt mutasson.

Tiszta kopaszsága felráncolódott,
Átfűrt bőrorra kitágult feszesen,
A fenséges tömegeből, hogy felkorgott a hang,
Feszítve őket fényes nevetésbe.

Mert a hordót reszkettető, fűrészfogú hangon
Az Eleud-09, hosszú figyelemmel
Kifejezett magából egy háromrészes szólást,
Hímtagját érintve a hangzó fogalommal.

Trombitaként harsant a társak röheje,
Tomboló vízesés a triumfális öröm,
Mert a tag gondolata tökéletes érzés,
De Tuhut felemelkedik -12 mégis.

Várakozás reszket a rettent levegőben,
A ritka hős arcán elernyed a remény,
Rózsás végéből ám ekkor a régmúlt:
Egy ritka fényű felhő („pingvin”) tör elő.

Krusovszky Dénes

MIELŐTT APÁMAT KETTÉFŰRÉSZELTÉK

Mielőtt apámat kettéfűrészelték, úgy emlékszem, egészen boldog volt. Pedig egyikünknek sem alakult valami szépen az a tavasz. Minden azzal kezdődött, hogy elveszítette az állását, és ezt anyám nem tudta megbocsátani neki. Még most is hallom, ahogy ordítanak a konyhában, azt hiszik, már alszunk, de én is, öcsém is, a szobánk padlóján térdelünk, és az ajtórésen keresztül próbáljuk az artikulálatlannak tűnő kiáltásokból kihámozni, hogy min veszekednek már megint. Anyám szerint, ha jól hallom, apám egy aljas zugivó, és lehetett tudni, hogy ez előbb vagy utóbb fel fog tűnni valakinek. Apám persze tiltakozik, hogy anyám csak ne rágalmazza őt, mert ő mindig elvégezte a dolgát tisztességesen, csak a főnöknek biztos van valami titkos talpnyalója, akinek beígérte az állást. Meg amúgy is, ahhoz senkinek semmi köze, hogy ő a tízórai vagy az uzsonna mellé mit iszik. Anyám meg erre azt kezdi el mondani, az asztalt csapkodva,

hogy legalább tagadna, meg hogy biztos odabent is bevallott mindent, meg se próbált ellenkezni, pedig neki is vannak ismerősei, a tanácsban is, hivatkozhatott volna rájuk.

Nézünk egymásra az öcsémmel, látom rajta, kicsit bizonytalan, hogy most kell-e sírni vagy nem. Inkább megsimogatom a fejét, aztán segíték neki bemászni az ágyba. Ennek egyhamar úgysem lesz vége, suttogom a fülébe, holnap reggel meg óvodába kell mened. Az óvoda emlegetése rögtön megnyugtatja, amennyire utálta kiscsoportos korában, most, középsősként annyira ragaszkodik hozzá, ha tehetné, hétvégenként is bemenne, hogy egész nap az óvónénik nyakán lógjon. A múltkor is elmentünk anyámmal sétálni hárman, mi a park felé indultunk volna, ami a házunktól jobbra van, de ő rögtön elkezdett hisztizni. Nem, neki az nem jó irány, induljunk inkább balra, mert ő az óvoda felé szeretne menni. Először csak neveltünk rajta, aztán gyorsan rájöttünk, hogy nem viccel. De hisz vasárnap van, az isten szerelmére, mondta anyám, végül mégis nekünk kellett engedni. Mi sem lakunk éppen a város közepén, de az óvodához még tőlünk is kifelé kell menni. Ráadásul arra nincs is semmi, csak a szürke utcák, az egyre szűkebb, egyre hepehupásabb járdákkal, se egy pad, se egy játszótér, sivár az egész. Közben meg tíz méterenként ezek a tarra vágott fák, amelyektől akkoriban szabályosan féltém. Egy földből kimeredő törzs, ennyi az egész, egy fa, se ág, se levél nincs rajta, sokáig azt hittem, már nem is élnek, és azt még ma sem értem, hogy mi célt szolgált vajon a csonkolásuk. Szóval ilyen utcákon kellett sétálnunk, miközben én is és anya is, ezt láttam rajta, azon gondolkodtunk, hogy mennyivel jobb lenne most a parkban, egy padon. Ki tudja, lehet, hogy még ismerősökkel is összefutnánk, meg hát ott játszótér is van, illetve egy csúszda meg két hinta. Bár az egyik már vagy fél éve leszakadt, és azóta sem nyúlt hozzá senki. Mindenesetre akkor is izgalmasabb a park, mint ez a környék.

Aztán, ahogy odaérünk, látom az öcsémen, hogy hirtelen azt is ellefelejt, hogy ott vagyunk mögötte. Egyszer csak átmegy az utca túloldalára, és megáll a kerítésnél. Két kézzel belekapaszkodik a dróthálóba, a fejét is nekitámasztja, úgy néz befelé. Én valahol félúton forgolódom, figyelem az öcsém hátát, nem mozdul, nézem anyámat, ő se moccan, illetve a zsebében turkál, aztán elővesz egy cigit, de nem indul el felénk. Szerintem kivárára játszik. Megint az öcsémre nézek, semmi, visszafordulok, anya unottan kifújja a füstöt. Mi ütött ezekbe? Lassan elindulok a kerítés felé én is, erre megfordul az öcsém, látom, hogy sír, mégis elnevetem magam. A drótkerítés hálómintája úgy belenyomódott a homlokába, hogy innen nézve egészen úgy fest, akár egy úrlény.

Hallom, ahogy nevetek, igazából semmi mást nem hallok egy pillanatra. Azt hiszem, ez ilyen önvédelmi reakció nálam, mikor nevetek, kizárom a külvilágot, anyám toporgását hátulról, az öcsém szipogását szemből és ezt az egész szürkeséget, ami minden irányból körbevesz. Attól tartok, hogy éppen ezekben a pillanatokban szokom rá a hangos, nyerítésszerű nevetésre, ami miatt annyit piszkálnak majd később, és ami miatt én is olyan sokszor elszégyellem magam. Egy cseppnyi őszinteség sincs ebben a nevetésben, és tudom, hogy ezt mások is észreveszik.

Mire abbahagyom, az öcsém már újra a kerítés felé fordulva áll, ugyanabban a pózban, mint az előbb, de most már zokog, látom a hátán, hogy rázkódik. Mellélépek, de nem mondok neki semmit, egyszerűen csak én is belekasztom az ujjaimat a kerítésbe, és végigpillantok az óvodaudvaron. Végül ő szólal meg, kicsit szaggatottan beszél, a sírástól, gondolom, alig kap levegőt. Azt hittem, te legalább érted, mondja, miközben felnéz rám, mert vagy három fejjel magasabb vagyok. Én igen, válaszolom, miközben hátra pillantok anyámra, nem ezen nevettem, csak olyan vicces volt a fejed. Ezt hirtelen nem érti, úgyhogy megfogom a kezét, és rányomom a homlokára, hogy érezze a barázdákat.

Most már persze ő is elneveti magát, együtt kacagunk, és ahogy megfordulunk, látjuk, hogy anya is mosolyog, ami nagyon jó, de azért én igazából haragszom rá, mert neki kellene a helyemen állnia.

Apám különben a városi strandfürdőben dolgozott, míg ki nem rúgták, úszómester volt. Ez két dologgal biztosan összefügg a későbbi életemből. Egyrészt soha nem tanultam meg rendesen úszni, másrészt a klórszagtól melankolikus nosztalgiarohamot kapok bárhol és bármikor. Különben úszni azért nem tanultam meg jól, mert valahogy szégyelltem apám előtt eredendő nem tudásomat. Persze senki sem úgy születik, hogy tud úszni, illetve bizonyos szempontból mindenki, de aztán szépen lassan ez a tudás elfelejtődik. Csakhogy normális esetben ilyenkor az emberek elmennek egy tanfolyamra, és újra belejönnek. Én viszont, mivel az egyetlen úszótanfolyamot apám tartotta, valahogy nem akartam előtte ügyetlennek mutatkozni, és rajta is láttam, hogy megnyugtatóbbnak találná, ha nem lennék ott a többi velem egykorú gyerek között délutánonként. Ez egy ilyen hallgatólagos megállapodás lett közöttünk, én lemondok a tudásról, ő meg arról, hogy a fia továbbviszi a szakmáját, de legalább egy ütközési felületet sikerül kiiktatnunk az amúgy is elég sérülékeny kapcsolatunkból.

Persze visszafelé nézve ilyen egyszerűnek látszik az egész, de emlékszem, akkor mennyit görcsölt miatta a gyomrom az első közös óránk előtt. A tanulómedence melletti folyosón, egy szekrény mögül leskelődtem. Apám belegázolt a vízbe, combközépig ért neki, ami a srácoknak derékig, és így, ebből a szögből nézve elég magabiztosnak is tűnt. Belemártotta mindkét kezét a vízbe, előbb rövid evezőmozdulatokat végzett velük, majd összeszorította őket, és kimert egy nagy adagot, amivel benedvesítette rövidre vágott haját és az arcát, majd egy kisebb adaggal külön a bajszát is. Ahogy ezzel végzett, lassan körbenézett. Bizonyára észrevette, hogy nem vagyok ott, de nem mondta ki a nevem, csak annyit kérdezett, mindenki itt van-e, amire a többiek igennel feleltek. Még az öltözőben lefíztem őket egy csomag, direkt erre a célra vásárolt cukorral. Különös volt az egész, apám tudta, hogy nem vagyok ott, és tudta azt is, hogy hazudnak a srácok, mikor azt mondják, hogy mindenki ott van. Közben persze a srácok meg azt tudták, hogy apám jól látja, hogy nem vagyok ott, mégse fog rákérdezni, mert ahhoz ki kellene mondani a nevemet, ami az ő neve is. Jogos volt a gyanúja, hogy ha a vízben állva, kopott, piros úszógatyájában, huszonöt gyerek előtt megkérdezi, hogy ott vagyok-e a medencében, azt mindenki úgy fogja érteni rögtön, hogy ő maga ott van-e. Márpedig apám semmitől sem félt annyira, mint attól, hogy a saját tanítványai előtt esetleg nevetségessé válhat. Egy pillanatra elhallgatott, még egyszer körbenézett a gyerekeken, aztán belekezdett a foglalkozásba. Először a légzést fogjuk megtanulni, mondta, de a többit már nem hallottam, mert közben visszalopakodtam az öltözőbe.

Az egész dolog este sem került volna szóba, ha anyám nem kérdez rá vacsora után. De végül is szerencsénk volt, mert mielőtt válaszolhattunk volna, elkezdődött a *Kórház a város szélén*, és onnan kezdve csendben kellett maradni. Apám nem is szólt semmit, lassan felém fordította az arcát, és miután látta, hogy én is inkább hallgatók, nyugodtan nézte tovább a sorozatot.

Ez az egész még valamikor tavaly ősszel zajlott le, de a dolgok csak idén kora tavasszal fordultak igazán rosszra. Anyám elkezdett egyre később hazajárni a munkából, de mindig a túlórára fogta, amit viszont apám már a kezdetektől kételkedve fogadott. Valamit hallania kellett, mert az első nagy veszekedéseiknél mindig arra hivatkozott, hogy innen vagy onnan értesült róla, hogy anyám kívül túlórázik, meg miféle földmérésekre jár hétvégente. Mi akkor is ott térdeltünk a szobánkban az öcsémmel, és úgy hallgattuk

őket. De eleinte még nem értettük, hogy mi történik. Apámra az ilyen veszekedős éjszakák után sokszor a nappaliban találtunk rá, ott feküdt a kanapén összegörnyedve, karikás, felakadt szemmel. Az étkezőasztal kockás terítőjével takarózott be, és mindenfelé sörösüvegek heverték körülötte. Nekem fel sem tűnt addig, hogy van otthon sörünk, de hamarosan elkezdtek az üvegek kiszorítani a kaját is a hűtőből. Anyám az ilyen reggeleken mindig tiszta idegbeteg volt, ahogy mentünk kifelé, elfordította a fejünket, amikor apa felé néztünk, ha nem hagytuk magunkat, meg is pofozott. Az öcsém akkoriban kezdett el sírdogálni. Persze korábban is sírt néha, hiszen kicsi volt, de attól kezdve szinte mást sem csinált. Csak akkor nem sírt, amikor az óvodába vittük, anyám szerint ez valami fejlődés, hogy megérti, menni kell. Szerintem meg csak nem szeretett már otthon lenni. Ezt később anyám is kénytelen volt belátni, mert egy idő után feltűnt neki, hogy az addig rendben, hogy odafelé nem sír, de miért zokog, miközben hazahozza? Csak hát aztán rossz következtetést vont le a dologból.

Anyám a tanácsházán dolgozott, a földhivatali osztályon, vagy mi is volt a neve. Néha én is bementem hozzá, mert útba esett iskola után. Az ilyen váratlan látogatásaimnak sokáig nagyon örült. Emlékszem ma is, milyen arcot vágott, amikor először felbukkan-tam nála, adott egy pusztit, és körbevitt, hogy mindenkinek bemutatson. Még a tanácselnök szobájába is bementünk. Az elnök egy nagydarab, lila arcú, reszelős hangú figura volt, akinek félig-meddig már ősz haja hátra volt fésülve, és olyan szabályosan, mozdatlanul lapult a fejére, hogy le sem tudtam venni róla a szememet. Jóska bácsi vagyok, szólalt meg az öreg, és kinyújtotta felém a kezét. Én erre belecaptam egyet pimaszul, amin mindhárman jót nevtünk. Ő a nagyobbik fiam, mondta anyám, az elnök meg, miközben rágyújtott, úgy válaszolt, hogy a szavakkal együtt egy nagy füstgomolyag is kijött a száján, aha, majd hozza be a kisebbet is. Egészen olyan volt, mint egy kivénhedt sárkány.

Hajhálót hord, mondta anyám később, kint a folyosón. Ezek szerint látta, ahogy az öregember haját vizsgálgatom, szóval figyel rám. Felnevettem, de még nem azon a nyerítő hangomon, aztán előrefutottam, hogy kieszdejem a táskámból a rajzaimat, amelyeket az iskolában készítettem. A figyelméért cserébe választhat egyet, gondoltam, de mire előbányásztam a rajzlapokat, anyám már valaki mással beszélgetett. Egy kopaszodó, pofaszakállas férfi állt vele szemben. Ahogy megláttam, hirtelen az jutott eszembe, hogy vajon azért növeszt-e ennyi szőrt az arcára, mert a feje búbján már olyan kevés van? De ezt végül nem mertem megkérdezni tőle. Szóval ő az, nézett anyámra, mielőtt mosolygva odaguggolt volna mellém, Géza vagyok, mondta, tegezz csak nyugodtan, majd kinyújtotta a kezét ő is. Neki már nem csaptam bele, csak illedelmesen megráztam, és elmondtam a nevemet.

Hazafelé menet még mindig azon bosszankodtam, hogy e miatt a pofaszakállas figura miatt nem tudtam megmutatni anyámnak a rajzaimat, ő persze észrevette, hogy valami nincs velem rendben, ezért elkezdett inkább az öcsémről kérdezgetni. Jól van-e szerintem, mikről beszél, miért sír annyit, ilyesmi. Nekem nem nagyon volt kedvem válaszolni ezekre a dolgokra, de aztán mégis kinyögtem, hogy az a helyzet, az öcsém nem szeret otthon lenni, fél, és még azt is hozzátettem, hogy én ugyan nem félek, de én is utálok otthon lenni. Anyám hirtelen megállt, elengedte a kezemet, és rám nézett. Láttam a szemén, hogy majdnem elsírja magát, de a végén mégis meg tudta állni. Hát igen, apátokkal mostanában sok gond van, mondta, amire én közbe szerettem volna szólni, hogy nem csak vele, de nem hagyott rá időt. Újra megragadta a kezemet, és egyre gyorsabban lépkedve hazaráncigált.

Mikor megérkeztünk, apám a konyhában ült, az öcsémmel az ölében, előttük az asztalon egy pohár tej volt meg egy üveg sör. Anyám még az előszobában odahúzott magához, és azt mondta halkán, hogy vegyek ki valami enniválót a hűtőből, de a szobában egymet meg, és az öcsémet is vigyem magammal. Éreztem, hogy baj lesz. Amilyen gyorsan tudtam, megkentem egy nagy szelet kenyeret vajjal, rádobtam két parizert, aztán odahajoltam az öcsémhez, és a fülébe súgtam, hogy jöjjön be a szobába, mert van egy titok, amit el akarok neki mondani. Persze, amilyen kíváncsi volt, rögtön be is szaladt, én meg elindultam utána, de ahogy elhaladtam apám mellett, összeért a vállunk egy pillanatra, ő erre hirtelen elkapott, és jól megölelgetett. Én persze eljátszottam, hogy ki akarok szabadulni, meg talán mondtam is, hogy ne csinálja, én ehhez már nagy vagyok, de igazából jólesett ez a váratlan ölelés tőle. Nem is tudom, mikor fordult elő utoljára közöttünk ilyesmi, de jó régen, az biztos.

Ahogy becsuktam magam mögött az ajtót, egyből a földre térdeltem, hirtelen el is felejtettem, hogy az öcsémnek befértem egy titkot, annyira izgatott, mi fog történni odakint. De egy kis idő múlva meghallottam, hogy szipog. A francba már, mondtam lefojtott hangon, nem igaz, hogy mindig ez a műsor kell. De hát megígérted, pusmogta maga elé, jól van na, válaszoltam, és felültem mellé az ágyra. Szóval mi a titok?, kérdezte, és akkor én elmeséltem neki, hogy ma délután bementem a tanácsra anyához, és olyan figurákkal találkoztam, hogy el sem hiszi. Először is ott van a tanácselnök, aki egy sárkány, de nem kell félni tőle, olyan öreg, hogy már csak füst jön belőle, és éjszánkánként egy hálóval szorítja a fejére a haját, nehogy leessen. Na meg ott van anya kollégája, a Géza is, akinek meg már leesett a haja, ezért elkezdett az arcára szórt növesztetni, hogy mégse legyen teljesen csupasz a feje. Mondtam volna tovább is, mert elég jó fantáziám volt, fogalmazásnál mindig meg is dicsért a tanárnőm, de ekkor meghallottam apám üvöltését odakintről.

Azt kiabálta, hogy baszódj meg, aztán még hangosabban, hogy mind a ketten baszódjatok meg. Az öcsém, pedig az előbb már jobb kedve lett a történetemtől, most megint elkezdett bőgni. Anyámat alig hallottam, ő nem ordított, inkább valahogy hideg, kimért hangon beszélt. Gyorsan ott is hagytam az öcsémet az ágyon, benyomtam a számba a vajas kenyér maradékát, és lehasaltam az ajtó elé, úgy hallgatóztam. Anyám éppen azt mondta, hogy tönkreteszed a gyerekeket is, már ők sem bírnak elviselni. Ettől nagyon mérges lettem, hogy mégis miért hivatkozik ránk, azt se tudja, mi van. Azon gondolkoztam, hogy kirohanok, és elmondom nekik, hogy hagyják ezt abba, mert mind a ketten ugyanolyan bénák, de túl gyáva voltam ehhez, meg akkor már apám is halkabban beszélt. Azt mondta, hogy jó, akkor ő most elmegy, de nehogy azt higgye anyám, hogy ezzel vége, mert ő nem adja meg ilyen könnyen magát, és amúgy is, ezt a házat a két kezével építette, úgyhogy senki nem veheti el tőle. Anyám meg csak nevetett, szánalmas vagy, ezt mondta, egymás után többször, szánalmas vagy, szánalmas.

Apám másnap reggel már nem feküdt ott a kanapén, és sörösüvegek sem voltak szétszórva a nappaliban. Anyám szeme viszont legalább olyan karikás volt, amilyen az apámé szokott lenni. Szóltanul elkészítette nekünk a reggelit, aztán felöltöztetett, és kikísért a kertkapuig. Ma te viszed az öcsédet az oviba, mondta, és bár semmi kedvem nem volt odáig elgyalogolni, éreztem, hogy nem ellenkezhetem. Jó, válaszoltam, de csak ma. Anyám félrehúzta a száját, nem is tudom, hogy valamilyen elkenődött mosoly volt-e ez vagy lesajnáló grimasz, mindenesetre nem válaszolt semmit, csak becsukta utánunk a kaput. De én csak azért sem indultam el. Mi van, kérdezte, nem fogtok elkészni? Leszarom, vágtam rá hirtelen, mert fel akartam bosszantani. Azt szerettem volna,

ha megrángat a kabátomnál fogva, ha leszid, ha megpofoz, de nem. Ahogy gondolod, válaszolta nyugodtan, aztán sarkon fordult, és bement a házba.

Három fekete pontot is összeszedtem aznap, mert egyszerűen képtelen voltam figyelni az órákon, amikor a tanárok rám szóltak, akkor meg feleseltem nekik. Főleg a tornatanár akadt ki, amikor csak félig másztam fel. Ott állt alattam, jobb kezével fogta a kötelet, és úgy mondta, meg tudod te csinálni, na, másszál, másszál. De akkor én már lefelé ereszkedtem, és amikor végre leértem a földre, ránéztem, és annyit mondtam csak, hogy ennek az egésznek semmi értelme nincs, és én ma már vissza nem megyek a kötélre, arra mérget vehet. Láttam, hogy majd szétduzzan a feje közben, nem szokta meg, hogy egy gyerek így válaszoljon neki. Rendben, szeretnék a szüleiddel beszélni, mondta, amire én elnevettem magam azon az ijesztő, nyerítő hangon, amit addigra már tökélyre fejlesztettem. Láttam a meglepetést az arcán, mi van, kérdezte, mit röhögsz így? Az nehéz lesz, mondtam egyenesen a szemébe nézve, a szüleim egymással sem állnak szóba, együtt ide biztos nem fognak bejönni.

Sajnos volt bennem akkor valami büszkeség is, hogy nekem most milyen nehéz, és hogy én mostantól akkor problémás gyerek leszek. Jó volt arra gondolni, hogy a felnőttek sajnálnak. Ez az érzés még ma is előtör belőlem néha, reflexszerűen, hiába szégyellem iszonyatosan, hiába szégyelltem már akkor is valahol mélyen, ott, a kötél alatt állva. Azt hiszem, a tornatanár nagyjából felfogta, hogy mi a helyzet velem, mert elállt a szüleim behívásától és attól is, hogy engem visszazavarjon a kötélre. Kaptam egy fekete pontot tőle is, és a padon kellett ülnöm, amíg a többiek fociztak, de ennyi volt az egész.

Délután megint bementem anyámhoz a tanácsra, de nem találtam a szobájában. Elkezdtem fel-alá járkálni a folyosókon, de mivel egyedül még sose mászkáltam itt, hamar elkeveredtem. Mindenfelé ugyanolyan vörös szőnyeg volt, és ugyanazok a nagydarab, barna, műbőrrel borított, párnás ajtók. Csak a nevek váltakoztak az ajtók mellett, de azok meg semmit nem mondtak nekem. Kezdtem egyre idegesebb lenni, amikor hirtelen megláttam az egyik keresztfolyosón az elnököt. Elbambulva sétált, hosszúkás, kékesen gomolygó füstpamacsokat hátrahagyva a szűk folyosó áporodott levegőjében. Kicsit gondolkoznom kellett, de aztán eszembe jutott a neve, úgyhogy gyorsan utána kiabáltam. Jóska bácsi megtorpant, majd zavartan körbenézett, mintha nem lenne biztos benne, hogy merről hallotta a hangokat. Ki az?, kérdezte. Hát én, kiáltottam a nevemet, miközben egyre közelebb értem hozzá. Biztos nem lát jól, de erre nem illik rákérdezni, úgyhogy nem is hozakodtam elő vele. Ja, te vagy az, vigyorodott el. Igen, tetszik tudni, nem találom az anyámat. Aha, hát az előbb-utóbb mindenkivel előfordul, hogy egyszer csak nem találja az anyját, mondta, majd rám kacsintott. Nem értettem egészen tisztán, hogy ezzel mit akar, szóval továbbra sem mozdultam mellőle, meredten néztem valami használható válasz reményében. Beleszívott a cigijébe, megsimogatta a fejem, aztán megint úgy szólalt meg, hogy minden hangnál egy kevés füst is kiszabadult a tüdejéből. Jól van, mondta, szerintem a Géza kolléga szobájában lenne érdemes körülnézned, de ha valaki kérdi, hogy ki mondta, ne hogy eláruld, hogy én voltam. És az merre van?, kérdeztem, valamiért elcsukló hangon. Fordulj itt kétszer jobbra, aztán a harmadik ajtó, felelte az elnök, majd továbbsétált, és eltűnt a következő sarkon. De közben maga elé beszélt, egy ideig még tisztán hallottam, ahogy mondogatja, Géza, Géza kolléga, röhej.

Elindultam abba az irányba, amit az elnök mondott, és meg is találtam az ajtót, mellette egy kis réztáblán pedig a nevet is: Takách Géza. Soha nem láttam még ezt a vezetéknévet így leírva, egészen elcsodálkoztam ezen a ch-n, nem is értettem igazán, még

az is eszembe jutott, hogy egyszerűen csak eltévesztették, arra azonban még álomban sem gondoltam volna, hogy egyszer nekem is közöm lesz hozzá. Elvárásolva álldogáltam ott néhány percig, csak akkor tértem magamhoz, amikor a folyosó vége felől közelítő léptek zaja ütötte meg a fülem. Ijedten néztem körül, valamiért nem szerettem volna, ha bárki is meglát ez előtt az ajtó előtt, ezért kopogtatás nélkül benyitottam. Anyám és Takách Géza ott állt összeölelkezve, a férfi kézfeje mélyen elmerült anyám hosszú barna hajában, apró mozdulatokkal masszírozva a tarkóját. Ahogy észrevettem Takách, láttam rajta, egészen megrémült, masszírozó keze megállt, felsőtestével pedig finoman hátradólt, eltávolodva anyám felsőtestétől, aki ezt rögtön megérezte, felpillantott rá, és mivel a férfi nem mondott semmit, csak engem nézett meredten, anyámnak a tekintetéből kellett kiolvasni, hogy mi a baj. Én is képtelen voltam megszólalni, habár biztos nem lehettem benne, hogy miről is szól ez a jelenet, aminek váratlanul a részese lettem, azt rögtön felfogtam, hogy nincs rendben. Anyám hátrafordult, de közben még nem engedte el Takách derekát, csak amikor a tekintetünk is találkozott, akkor azonban úgy kapta el a kezét a férfi testéről, mintha el lehetne még játszani, hogy soha nem is ölelte magához. Lassan hátráltam kifelé, szólanul, majd amikor az iskolatáskám nekinyomódott az ajtófélfának, megfordultam, és elkezdtem rohanni a folyosókon át, ki a lépcsőházba és onnan is tovább, az utcára. Az elején még hallottam, ahogy anyám elcsukló hangon a nevemet kiabálva fut mögöttem, de cipőkopogásából megállapítottam, hogy magas sarkúban van, így biztos lehettem benne, hogy nem fog beérni. Megállás nélkül szaladtam hazáig, nem tudom, miért, nem indokolta semmi, lassíthattam volna, de nem bírtam, pedig szúrta az oldalam, izzadtam a kabát alatt, az iskolatáska verte a hátamat, és még a taknyom is kifolyt, mégis, rohantam, ahogy bírtam.

Csak a házuk előtt álltam meg, lihegve, sípoló tüdővel. A hátamat nekivettem a kerítésünknek, és lassan lecsúsztam guggolásba, közben meg a kabátom ujjával próbáltam a taknyot letörölni az arcomról. Nem sírtam. Néhány pillanatra elsötétedett a világ, le is kellett ülnöm a hideg járdára. Nem tudom, mennyit gubbasztottam ott, felhúzott térdem közé ejtett fejjel, de szépen lassan kiment belőlem a fáradtság és valahogy azzal együtt a düh is. Gyűlöltem anyámat, és gyűlöltem Takách Gézát is persze, de nem akartam sem törni-zúzni, sem tovább rohanni céltalanul. Miután feltápáskodtam, észrevettem, hogy odabent a nappaliban ég a lámpa, és ezzel együtt belém hasított, hogy el kellett volna mennem az öcsémért az óvodába, de teljesen elfeledkeztem róla. Összeszorult a gyomrom, és a hirtelen feltörő zokogást csak nagy nehezen sikerült visszanyelnem, azt is csak azért, mert a kíváncsiság, hogy ki lehet odabent, erősebb volt, mint a bűntudat. Óvatosan surrantam be a kertkapu, és odalopakodtam az ablak alá, nevetgélést hallottam bentről, aztán a párkányba kapaszkodva felhúztam magam, hogy belessek. Apám ült a kanapén, az ölében pedig az öcsém fickándozott, hangosan visongva a csiklandozó kezek között. Visszaereszkedtem az ablak alá, majd lassan elindultam a bejárat felé. Az ajtó nyitva volt, én pedig a cipőlevétellel sem bajlódva egyenesen besétáltam hozzájuk. Ahogy megláttak, abbahagyták a hülyéskedést, elhallgattak mindketten, majd apám kiáltott fel váratlanul. Hát te meg merre jártál?, kérdezte, és elnevette magát, már két órája téged várunk, sietni kell, mindjárt elkezdődik, mondta. Mi kezdődik el?, kérdeztem, semmit sem érve az egészből. Cirkuszba megyünk, felelte az öcsém izgatottan, aztán kiugrott apám öléből, és elszaladt mellettem az előszoba felé, hogy gyorsan felöltözzön. Nem mozdultam, apámat figyeltem, látszott rajta, hogy ivott, de nem volt még egészen részeg. Ki hozta el az öcsit az óvodából?, kérdeztem bizonyos gyanakvással és nehezteléssel a hangomban. Én, felelte apám, ma kivételesen

én mentem érte. Talán nem szabad? De szabad, mondtam lefojtottan. Anya tud róla? Miért kell neki mindenről tudnia, csattant fel az apám, nekem talán nincs jogom a gyerekeimmel foglalkozni?, kérdezte, de már nem is tőlem, csak úgy, maga elé, és közben lomha, bizonytalan mozdulatokkal feltápáskodott a kanapéről. Erre már nem válaszoltam semmit, kimentem az öcsémhez az előszobába, aki épp a kabátjával bajlódott, sehogy sem talált bele a bal kezével a kabátujjba. Megfogtam a csuklóját, és a kellesténél talán egy fokkal erőszakosabb mozdulattal benyomtam a kézfejét az ujjnyílásba. Láttam rajta, hogy megszeppen ettől, és valami megmagyarázhatatlan büntudattal néz fel rám, mint aki azt kérdezi, hogy csinált-e valami rosszat, amiért így bánok vele, de persze nem kérdezett inkább semmit. Addigra odaért apám is, és előrehajolva, kissé inogva beelépett a bakancsába, és bekötötte a cipőfűzőit, aztán felegyenesedett, és a vállamra tette a kezét, úgy mondta, ma vettem észre, hogy itt van egy vándorcirkusz a városban, jó lesz, hidd el. Nem néztem fel rá, épp elég volt az is, hogy éreztem, nem csak azért tette a kezét a vállamra, hogy megnyugtasson, de azért is, hogy legyen miben megkapaszkodnia egy pillanatra. Ahogy kiléptünk, észrevettem, hogy még mindig a hátamon van az iskolatáska, ezért, mielőtt apám becsukta volna az ajtót, visszacsusszantam a lakásba, és leraktam az étkezőasztal mellé. Egy pillanatig nem tudtam eldönteni, mit csináljak, végül kinyitottam a táskát, előszedtem belőle a tolltartómat meg egy füzetet, amiből kitéptem egy oldalt, és hevenyészett nagybetűkkel ráírtam: CIRKUSZBAN VAGYUNK APÁVAL, az üzenetet pedig ott hagytam az asztalon.

Így mentünk végig az úton: apám enyhén dülöngélve és folyton azt hajtogatva, jó lesz, higgyétek el, jó lesz; öcsém a kezemet fogva, ugrándozva és megállás nélkül olyanokat kérdezgetve, hogy tigris lesz-e, meg eróművész meg bohóc, és hány elefánt fér be a sátorba, meg hogy a légtornászok leeshetnek-e a földre; én meg kettejük között lépdeltem szóltanul és nem is túl lelkesen.

De amint odaértünk, én is elkezdtem jobban érezni magam. Egy hatalmas, piros, sárga és kék csikokból összevarrt sátor volt felhúzva a vasútállomás melletti placcon, a tetején zászlók lobogtak az esti szélben, a sátor körül pedig, ahogy a történelemkönyvben a szekérvár volt lerajzolva, szabályos körben cirkuszos kocsik álltak. A kocsik tetejére szerelt hangszórókból hangos, vidám zene szólt, a sátor körül meg ünneplőbe öltözött családok sétáltak, és megvadult gyerekcsapatok szaladgáltak összevissza. Beálltunk a jegypénztár előtt kígyózó sorba, de alig lehetett az öcsémet visszafogni, oda akart menni a bejárat mellett összesereglett csoporthoz, akik megbabonázva néztek valamit. Apám biccentett, majd hozzátette, hogy ne tűnjünk el szem elől. Ahogy átfurakodtunk a felnőttek lába között, megláttuk, hogy mit bámulnak annyira, egy nagy vaskaró volt lerve a földre, a karóhoz rögzítve pedig hosszú pórázon egy majom ugrált izgatottan, ahogy az utcabeli cigánygyerekek a kezükben lévő zacskóból kiszedegetett kukival ingerelték. A bátrabbak egész közel merészkedtek a majomhoz, és közvetlenül a kezébe nyújtották a kukit, amit az állat gyors mozdulattal rögtön benyomott a pofájába, és fura fintorok közepette azonnal le is nyelt. Torokszakadva röhögtek az emberek, a majom meg egyre csak zabált, megszállottan nyomta be egymás után a puffasztottkukoricarudacskákat, nem is érttem, hogy bírja ezt az undorító kaját ilyen tempóban falni. Elkezdtem émelyegni a látványtól, ezért el is rángattam az öcsémet egy idő után, aki kicsit hisztizett emiatt, mert neki nagyon tetszett a jelenet. De aztán meglátott egy tevét, és újra jobb kedve lett. A teve körül nem nézelődtek olyan sokan, mert ez az állat nem csinált semmit, csak állt, és mintha minden mindegy lenne neki, alsó állkapcsa különös, körkörös mozdulataival rágott valamit, illetve mintha csak rágott volna, én úgy láttam,

üres a szája. A szemét mindeközben szinte végig csukva tartotta. Szerinted alszik?, kérdezte az öcsém, nem hinném, mondtam neki, majd odaléptem az állat mellé, és megböktém az oldalát. Nem történt semmi. Megböktém még egyszer, most már határozottabban, mint az előbb, erre, bár nagyon lassan, végül mégis felhúzta lomha szemhéját, és egyenesen rám nézett. Hatalmas, sötét szemgolyója volt, úgy tűnt, mintha nem is lenne fehér része, sőt a pupilláját sem láttam, teljesen beleolvadt a szivárványhártya mélybarna környezetébe, mégis éreztem, hogy a szemembe néz. A teve ekkor abbahagyta a rágást, így mindketten mozdulatlanul álltunk néhány pillanatig, egymást figyelve, aztán rátettem a kezemet a combjára, ő meg újra rágni kezdett, és ismét behunyta a szemét. Apám ebben a pillanatban jelent meg mögöttünk. Na gyertek, fogta meg az öcsém kezét, nekem meg egy barackot nyomott a fejemre, mindjárt elkezdődik.

A porond még sötét volt, de már szinte minden néző a helyén ült. Mi is megkerestük a padsorunkat, és elfoglaltuk a legszélső helyeket. Meleg volt odabent, levettem a kabátom, és az öcsémnek is segítettem, aki ezúttal kihúzni nem bírta a kezét, de most nem rángattam, csak finoman lehúztam róla a kabátot, amit egy hálás mosollyal kísért pillantással nyugtáztott. Apámon viszont láttam, hogy idegesen izeg-mozog, a fejét vakarja, aztán a fülembé súgta, hogy csak maradjunk itt, mindjárt visszajön. Tudtam, hogy hová megy, de az öcsémnek inkább azt hazudtam, hogy csak végéznie kell. Aztán elsötétült a sátor, a kisebb gyerekek sikítózni kezdtek, a nagyobbak meg huhogni. Mi ketten csak ültünk a sötétben némán, majd megéreztem, hogy az öcsém a kezem után tapogatózik, de nem nyújtottam oda neki, egyszerűen nem bírtam. Ekkor felharsant a szokásos cirkuszi csinnadratta, és megjelent egy fénykör a porond homokján, majd a bársonyfűgönnnyel eltakart bejáróból hirtelen három bohóc rohant elő hangos hahotázással. Öcsém rögtön el is felejtette, hogy magunkra maradtunk, és hogy az imént még a kezemet kereste, előbb felegyenesedett, majd, ahogy a bohócok valami trükköt adtak elő, fel is ugrott a helyéről. Rászóltam, hogy üljön vissza, mert mögöttünk nem látnak, de ahogy hátrafordultam, észrevettem, hogy ott is mindenki áll, úgyhogy békén hagytam.

Én az egészet nem találtam túl érdekesnek. A bohócok szakadtak voltak, és valahogy elkésézőtően ötlettelen tréfákkal álltak elő. A kutyaidomár uszkárai állandóan vakaróztak, mintha bolhásak lennének, az eróművész pedig olyan ügyetlenül játszott, hogy nehezebbre esik megemelni a láthatóan nem valódi súlyokat, hogy azon már nem csak én, de mások is fel-felnevettek a háttérben. Egyedül a légtornászok tetszettek, ahogy valóban, biztosítókötél és háló nélkül sétáltak fel-alá a magasban kifeszített kötélén, vagy könnyed mozdulatokkal szaltózva ugrottak át egyik hintaszerű valamiről a másikra. Teljes csend volt a sátorban, egy pissenés sem hallatszott, és zene sem szólt. Ekkor ért vissza apám. Halknak szánt, de meglehetősen hangos bocsánatkérések közepette ült be mellénk. Teljesen részeg volt, messziről lehetett érezni rajta a piaszagot. Megpróbáltam tudomást se venni róla és továbbra is a légtornászokat figyelni, de nem hagytott békén, belecsípett az oldalamba, és vigyorogva közel hajolt, hogy ugye jó, ugye milyen jó, mondta, aztán átnyúlt felettem, és megsimogatta az öcsém fejét, örülsz, hogy elhoztalak, ugye, kérdezte tőle, de az öcsém nem válaszolt, a mögöttünk ülők meg elkezdtek püsszegni. Jól van már, basszátok meg, szólt hátra az apám, az ember már a gyerekeivel sem érezheti jól magát, mi? Kussolj el, hallottam egy férfi hangját, amire apám csak egy erőtlén kurva anyáddal válaszolt, majd előrefordult, és furán szuszogva elkezdte ő is a tornászokat figyelni. Azok éppen az utolsó nagy mutatványnál tartottak, az egyik hintaszerűségen egy kislánynak tűnő alak lengette magát előre-hátra, míg odalent egy nagyobb darab férfi nyakában ült egy kisebb, és mindketten a lányt nézték, aki egyszer csak el-

engedte a hintát, megpördült a levegőben, és pont a kisebb férfi nyakába érkezett, így már ketten ültek a nagydarabon, de úgy tűnt, neki ez meg se kottyán, széttárta a karját, majd körbefordult. Óriási tapsot kaptak, apám meg a térdét csapkodta, úgy kiabálta, hogy ez nagyon nagy, faszák vagytok, aztán rám vigyorgott, de amikor látta, hogy én nem tapsolok, idegesen megrántotta a vállát, és maga elé dűnnyögte, hogy ennek meg semmi se jó.

A következő szám előtt behoztak egy hatalmas asztalt a porondra, majd arra egy nagy, színes ládát fektettek fel, aminek az egyik végén egy nagyobb, a másikon két kisebb lyuk volt, és középen is látszott egy rés rajta. Ezután kivilágosodott a nézőtér, a porondon meg egy fekete ruhába öltözött, hátranyalt hajú fickó jelent meg, és azt kérdezte a nézőktől, hogy szeretne-e valaki részt venni a mutatványában. Senki nem válaszolt, zavart nevetés futott végig a padsorok között. De tényleg, mondta a fickó, egy felnőtt önként jelentkezőre lenne szükségem. Közben a fickó mögött feltűnt egy szőke nő is, aki úgy volt felöltözve, mintha véletlenül a harisnyája fölé húzott volna egy egyrészes, piros fürdőruhát, közben meg egy hatalmas fűrész tartott a kezében, amit körbe is mutatott a közönségnek. Ne legyenek már ilyen félősek, minden rendben lesz, mondta röhögve a fekete ruhás. Na jól van, mondta apám, ezt figyeljétek, és azzal odakiabált a fickónak, hogy én vállalom, és már botorkált is lefelé. Szörnyen megrémültem, az emberek meg a hasukat fogva röhögtek körülöttünk. Most végre megfogtam az öcsém kezét, és finoman megszorítottam. Éreztem, hogy ő is fél. Apám alig tudott a porond korlátján átmászni, már azt hittem, mindjárt hasra esik, de végül valahogy azért talpon maradt, és diadalittasan az ég felé emelte mindkét kezét, mint egy bokszbajnok, amire hangos taps és nevetés volt a válasz. A fekete ruhás, gondolom, azonnal látta, hogy egy részeggel van dolga, gúnyos grimaszokat vágva kezdett viccelődni apámmal. Hát akkor meg is van a bátor önként jelentkezőnk, mondta, habár még el sem árultam, hogy mire kell vállalkozni. Bármire képes vagyok, mondta apám vigyorogva, azt látom, felelte a fickó, amire megint nagy derűltséggel reagált a közönség. Na jól van, fekdjön szépen a ládába, a kolléganóm majd segít. Apám az asztalra is csak nagy nehezen tudta feltornászni magát, a fürdőruhás nő meg röhögve igazgatta a helyére a lábát meg a fejét, aztán rácsukta a láda fedelét, és le is lakatolta.

Az egész sátrat betöltő nagy hangzavarban talán csak az öcsém meg én néztük szótlanul a jelenetet. Egyszerre sajnáltam és gyűlöltem apámat, és bár tudtam, hogy ki kéne mennünk, nem bírtam megmoccanni sem. A fekete ruhás ekkor kézbe vette a hatalmas fűrész, és megforgatta a feje fölött, mire a közönség ijedősebbjei sikongatni kezdtek. Apám arcát néztem, boldognak látszott, vigyorgott, és amikor találkozott a tekintetünk, rám kacsintott. A fekete ruhás ekkor a láda közepén lévő résbe illesztette a fűrész, és körbenézett, majd nagyon komoly arccal azt mondta, hogy aki nem bírja a vért, az most forduljon el.

Ebben a pillanatban megéreztem, hogy valaki megszorítja a karom, odafordultam, és nagyapámat láttam meg, azt hittem, képzelődöm, hogy került ide, mit csinál itt? Papa, mondtam neki, ennyit, mást nem tudtam kinyögni, erre magához húzott, és megölelt, majd az öcsémet is. Hirtelen elsírtam magam, ő meg a fülembé suttozta, hogy minden rendben lesz, most szépen hazavisz minket magukhoz. Aztán egyik karjára az öcsémet ültette, a másakra meg engem, így, ölbe fogva minket, elindult a kijárat felé. A fekete ruhás ekkor elkezdte kettéfűrészelni apámat, aki a ládába zárva, őtjögve rázta a fejét, és állati hangon, hörögve üvöltött, a közönség ezen meg csak még jobban röhögött és visítózott, mert azt hitték, azt játssza ilyen jól, hogy fáj neki.

Forgács Zsuzsa Bruria

A ROCK GYERMEKE, A PUNK ÚTTÖRŐJE

– az örökkévalóság napján –

Hazavittem a vőlegényt az esküvőről. Pofátlan voltam. És mohó. Én voltam a tanú. És betettem a lábam abba az apró művi részbe, amely az ifjú házások között éktelenkedett, mert szent esküvel fogadták, legyőzik nyers ösztöneik csábítását, és tartani fogják magukat ahhoz az eredeti elképzelésükhöz, hogy szigorúan csak haverok maradnak a ceremónia lezavarása után is.

Nem kell rossz szemmel nézni rám, hiszen a végső elszámolásnál tettem nekik egy böhöm nagy szívességet. A vőlegény ugyanis fájó szívvel, hideg és ernyedtt végtagokkal feküdt mellettem az ágyban, egyre csak a menyasszonya, illetve ekkor már a felesége után epekedve. A galambbúgó pirkadatig néma gyászba borultam, lassított felvételen tüdőzte le egészen gyönyörű inas vékonyáig házisodrású cigarettáit. Viszont attól, hogy hónom alá csaptam a fiút és hazahurcoltam, nagyon felment az árfolyama az aránál, aki, mint később kiderült, szintén kiszáradt szemmel meredt az éjszakába, melyben talán élete értelmét hagyta eltűnni velem. Úgyhogy hánykolódott ő is rendesen hitves nélküli ágyában, miként a tapasztalatlan úszó, aki váratlanul mentőöv nélkül találja magát a tajtékos tengeren, miközben a féltékenységre apró, de velőkéig hatoló húskampócskái, ziherejsztűi és borotvapengéi döfködték józan észnek engedetlen szívét.

Amúgy az ifjú férj nem is volt már fiú. Egy szépséges kreol férfiember, finom, hosszú zongoristaujjakkal, Trockij-szemüvegben, tüveges tekintettel, amely mögött ismeretlen, de rendkívül intelligens világbirodalmak rejtőztek, egy felderítőre várva: rám. Vagyis csak szerettem volna, ha rám vár, de lelkem legmélyén már hazafelé mentünkben tudtam, elbuktam ezt a kísértést. Mondjuk, rosszulesett – mit rosszulesett?, megsebzett, sárban fetregő hiúságom kegyetlen erőpróbája volt, hogy nem fűlött a foga hozzám –, de igyekeztem erőt venni magamon, és együtt érzően vigasztalni, mert gyilkosul demoralizáló volt nézni, ahogy az engesztelhetetlen sóvárgás egy másik nő iránt gyalázatosan lebénította szívét, esztét és minden egyéb használható szerszámát.

De hogy végre az elején kezdjük, ahogy azt illik és muszáj, az egyedülálló német leányanya be akart vándorolni abba az országba, melyben akkor éltem épp, és ehhez kellett neki az esküvő. Nekem meg a gyönyörű kreol bőrű kellett volna, és meg is szerzhettem volna, ha a nagyanyámnak küküllői lettek volna...

Hát nem is tudom, így visszagondolva a távolból, lehet, hogy speciel a nagyanyámnak igenis voltak küküllői, bármi legyen is az a küküllő, és éppen ezért meg is tudta volna kaparintani magának a kreol bőrű ifjút. Ebben az egyben nagyanyám valahogy fájintosabb volt nálam, ő képes volt akár éveken is földrészek között bolyongani, akárhány viharos tengert meglovagolni, ha egyszer kinézett magának mondjuk egy keménykalapos, sétapálcás ügyvéd ficsúrt, és nem nyugodhatott, míg meg nem kapta, amiről úgy gondolta, jár neki. Ne tessék most gúnyosan felkacagni és kinevetni engem, de szerintem belém ennél igenis több engedelmény szorult, és nagyanyámnál kicsit gátlásosabb leány lévén sokszor hagytam futni spekulációra és szélsőséges fantáziálásra hajlamos elmém kiválasztottjait.

Mellesleg nagyanyám kétszer vált el nagyapámtól, és háromszor ment feleségül hozzá, mert a legteljesebb tisztességben kívánta lebonyolítani kicsapongásait. Szigorúan csak akkor ment mindig újra férjhez nagyapámhoz, ha tébolyultan újra belészeretett, miután kőkeményen ejtette az adott sétatálcást, mert belefáradt a tengeri utazásokba, és meg kívánt pihenni nagyapám szélszandjében, a meg egy elég kiszámítható ponton nagyanyám az aktuális sétatálcás ficsúr mélyére nézett, és végső soron nem talált ott mást, csak egy másik sétatálcást, aki viszont újra meg újra kisiklott a keze közül, akár egy hínáros, kocsonyás vízben fickándozó, csillogó hal.

És most együttes erővel térjünk vissza a vőlegényhez, a későbbi ifjú férjhez, akit szívesen megettem volna nagykanállal is meg süteményes villával is, fahéjjal vagy ánizzsal meghintve, vagy akár anélkül, de tekintettel kellett legyek az érzéseire meg persze az ifjú feleségére is, aki futó ismerősöm volt. Ő hívott meg tanúnak, mert épp munkanélküli lévén kéz alá estem, hogy ott lóggak és tébláboljak a házasságkötő terem környékén, a Brooklyn híd tövében. Nem először tettem, volt már gyakorlatom. Mindannyian, akik valamit is akartunk Amerikától, ott esküdtünk, és ott voltunk egymás beálló tanúi. Az viszont elég hamar kiderült, hogy az újdonsült német arának is új és váratlan volt a helyzet, hogy élete első esküvője után csak úgy ripsz-ropsz lecsapják a vőlegényt a kezéről, dacára annak, hogy előzetes beleegyezését adta, sőt kifejezetten kérte is, hogy mentsem meg a kínos helyzettől, és valamilyen ürüggyel vigyem el a férjet a helyszínről, nehogy kölcsönös félreértésből elhálják azt, ami szigorúan elvi és emberbaráti alapon jött össze. Ennyit az eredeti tervekről, hisz tudjuk jól, a koplalástól és elvonástól jön meg az étvágy. Másnap örjögve lettek egymáséi. Mármint a hites férj és hites felesége. Van, amikor meglehetősen komolyan veendő kitorési energiát tud begyűjteni a gyönyör kísérletetése.

Csakhogy mit tekergek itt a sorok között, mint a nyáját vesztett, tanácstalan birka, mit keringek, mint a pályát tévesztett bolha a pirinyó szífvókája körül? Hová tart ez a történet? Mikor keveredünk ki a bozótosból a rock széles országútjára? Mert félreértés ne essék, azért gyűltünk mi itt most össze, hogy bozótvágó késünket nem kímélve rendíthetetlenül törjünk előre, átvágva magunkat a magunk kreálta rengetegen, a privát bozótosomon, hogy eljussunk arra a bizonyos óriás rétre, lényegében egy fennsíkra, amelyről megpillanthatjuk az összefüggéseket jómagam és az egész korszak között.

A vőlegényt most toljuk egy kicsit félre, mint a főzésnél a bekészített, bepácolt marhaszegyét és panírt, hogy a megfelelő pillanatban, amikor az olaj már épp a megfelelő hőmérsékletre hevült, előránthassuk, ugyanis történetünk egy későbbi fázisának kibontakozásában kulcsszerepe lesz. Amúgy meg a rock lesz a fókuszban, hisz erről írok most: az én rockkorszakomról. Első lépésként azonban el kell jutnunk a korszak elengedhetetlen kellékeihez, amelyekben utazva főszereplői nemcsak megalkották a sárga tenger-alattjárót, de amelyek segítségével én is felszálltam a járműre fényes nappal, New York közepén, és találkoztam falkavezéremmel, John Lennonnal. Ígérem, nemsokára megérkezünk ehhez a bibliai rockpillanathoz, csak még egyvalamit kérnék előtte a tisztelt olvasótól a türelmen kívül: ne figyelje a kezem, miközben írok, azaz bozótot vágok, mert esetleg izgalmamban elvétem a sort, és nem tudom újra befűzni a történetbe a cernát.

Tehát miről is szól a rock? Mi van a rock legmélyén? Lüktetés. A tüdődben lüktetnek, majd szétvetnek a hangfalak! És mi van a lüktetés mélyén? Na, ugye! És épp ezért ezen a kis helyes mellékutcán, ezen a kis ártatlan síkátoron, a következő tündéri kis sarkon ígérem, kiérünk majd a rock főutcájára, de előtte még hadd mondjam el, és most tudom, hogy sokan mélységesen le fognak nézni ezért a kijelentésemért, de nekem akkor is és

most is minden és mindenki Beatles volt. Igen, Mick Jagger is, Simon és Garfunkel is, Jimi Hendrix is Beatles volt, és igen, Elvis, a Király is Beatles volt, talán egyedül Paul Robeson nem volt Beatles, ő Paul Robeson volt, őt nem lehetett összetéveszteni. Hatalmas kezét öt éves koromban a fejemre tette, és miközben beleénekelte egy hüvelykujnyi távolságból ámuló arcomba, basszusával rezegtetete mindkét tüdőlebenyemet, akár két kozmikus hangfalat: „We are climbing Jacob’s ladder, we are climbing Jacob’s ladder, we are climbing Jacob’s ladder, soldiers of the cross.” Ja, és rajta kívül még Joplin is *csak* Joplin volt, azaz titokban én magam, de erről mélyen hallgattam, nehogy kiröhögjenek a gimis osztálytársaim, és lepisiljenek a sarki kuvaszok. A lényeg tehát még mindig az, hogy Robesonon és Joplinon kívül minden, ami jó volt és szép volt és rock volt, az a Beatles volt, a Beatles pedig John Lennon volt, John Lennon pedig a falkavezérem volt...

Ha bárki most azzal jön nekem hörögve, hogy na de az *I can’t get no satisfaction* az igenis Rolling Stones, nem pedig Beatles, vagy hogy minden, ami a Beatlesben igazán rock, az valójában Chuck Berry, és ami meg igazán Beatles a Beatlesben, az punnyadt, bágyadt, szentimentális és csöpögő, és hogy a Beatles az nem más, mint egy csapat nyálás, szétszívtott agyú, költészetre és sebnyalogatásra hajlamos bilifrizurás szépfíú, akik trippelés közben zenésznek nézték magukat, nos, akkor csak legyintek és vigyorgok, mint a vadalma, aki Buddhának képzelte magát. Nem akarok senkivel öltre menni ezen, tudom, amit tudnom kell: mindennek, aminek a rockkorszakban értelme volt, az Beatles volt, a Beatles meg John Lennon volt, ő meg a falkavezérem volt, és erről nem nyitok vitát. Punkt.

Például nővérem bakelit lemezjátszóján, a csupasz padlón hasalva, a nyitott ablaknál, a gesztenyefa őrizetében ezerszer lepörgettem könnyes szemmel az *Eleanor Rigby* számot, ami fejemben összeolvadt a *She’s leaving home* üzenetével. Az otthonát titokban elhagyó lány, az árván hagyott, kétségbeesett, reszkető szülők pongyolában a lépcső tetején és a templomban később magányosan meghaló nő, aki az esküvői rizsszemeket eszegette fel a templom kövéről, a fejemben ugyanannak a dalnak a két egymásba harapó vége volt, lényegében egy végtelenített történet egyetlen körben pörögve. Világos volt az üzenet: ha ezen a magányos bolygón tinédzser lányként elhagyod a családod egy repülőgép-szerelőért vagy bárki más önjelölt leányszívrablóért, akkor megesznek a préri-farkasok, vagy pedig ásó nélkül, földes kézzel egyedül temet el a pap, aki előző éjszaka maga stoppolta meg a zokniját Isten színe előtt, és akin kívül senki sem hallgatja majd meg az érted szóló gyászbeszédét.

Persze zsigereim mélyén tudtam, igazuk van a bilifrizurás srácoknak, a lányoknak nem szabad védtelenül, erős őrizet nélkül rohangálniuk bolygónk városadonjaiban, mert olyanok ők, mint a vadászkuřrttel és kiéheztetett falkákkal kilövésre terelt vadak, én mégis nekiveselkedtem, nekivágtam nemegyszer magam is, és a bőröndjeimmel meg könyveimmel nagy harcizaj-pufogatás, ajtócsapkodás kíséretében elköltöztem hazulról, vonszolódtam, ki tudja, hol mindenhol laktam, én, a 17 éves lány, ahogy ezt megörökítették a dalban is, de akkor ez volt az egyetlen eszköz a kezünkben, amit ismertünk: bukott börtönőrökké lefokozott szüleinken leverni a létezésünkkel járó kínokat, a pokol üstjében izzó kénköves mennykő fájdalmas lelki ürét és zűrjét...

Aztán persze megint hazacipeltem magam, és miközben nővérem ágyán hevertem, és fél szemmel néztem, hogyan öltözik pompás harisnyáiba és harisnyatartóiba, tudtam, nekem sohase lesz olyan gyönyörű mellem, mint neki, mert a világ legszebb mellei valamilyen isteni kalamajka beláthatatlan rendeltetése folytán épp az övéi lettek, de megvi-

gasztalt Lennon, mert ő meg az a csúf kis Yoko kitették a lemezborítójukra a nem épp világklasszis feneküket. Úgyhogy rendesen meg kellett tanulnom, hogy bizony a felnőtteknek nem olyan szép a seggük, mint a gyerekeknek, és olyan furcsa egybeszabású a férfiak dereka, csípője, háta, és hogy ezt el kell fogadni, ezzel meg kell békülni, értelmetlen és felesleges lázadozni ellene. A felnőttiséggel nemcsak a tökéletességünket veszítjük el, de a tökéletesség ígérését is. Szembe kell néznünk azzal a pocsek hírral, hogy legtöbbször vacak kinézetű felnőttekké válunk, amit egyetlen módon lehet csak helyrehozni, ha mindennap csiszoljuk, nemesítjük a lelkünket a nagy elszállt közösségi ágyba fekvéseinkkel, ágyban tüntetéseinkkel, ahogy Lennon tette, amelyre pofátlanul meghívta az egész világot, hogy lélekből vele együtt nyaralhassunk azon a kicsit gejlis csúszdán is, amit úgy adtak elő, hogy *give peace a chance...* És persze egy picit utálni is kellett őket ezért, hogy nekik mindezt módjukban áll megtenni, miközben mi a vasfüggönyön innen, a keleti blokk alsóbbrendű állatkertjeiben meg csak nézhettünk ki a fejünkéből sóvárogva, át a szögesdróton is túlra, a szabadság birodalmaiba. Persze ha nem is Lennont utálta az ember, mert őt nem lehetett, de akkor legalább a bűnbaknak oly tökéletes fokhagymagerezd seggű Yokót lehetett igazán szívből gyűlölni, ha másért nem, mert ráült az ember falkavezérére, mintha bizony egyedül az övé lenne. Hát márpedig nem, erre nincs bocsánat, nincs engedmény, a falkavezérem nem lehet senkié, se Yokóé, se senki ördög fiáé, mert neki abszolút szabadságban kell tengetnie napjait a földön, hogy bármikor, bármilyen szükség és ínség esetén a képzeletem rendelkezésére állhasson makulátlanul szabad férfiként. Persze Lennonból leginkább a mindenkori fennálló renddel szembeni pimaszságára volt szükségem, és az önmegkérdőjelező, önostorozó macsóságára, és hogy megértsem, milyen lesz az a férfi, akit kisfiúként elhagy az anyukája, hogyan lehet aztán az ilyen önemésztő alakot ölbe venni és megvigasztalni.

De miért is fontos ez? Mert nekünk, akik a vasfüggönyön túlról néztük Lennont és Yokót az ágyban az újságírók, fotográfusok és tévétársaságok gyűrűjében, más ízesítésű, más adalékanyagú és dimenziójú volt a rockkorszakunk, mint örökifjú kollégáinké nyugaton. Mert míg odaát zavartalan, zabolátlan szabadságban őrzöngött a nyugati rockkorszak, mi, a történelem meglehetősen anakronisztikus fintora folytán ezzel egyidejűen a nagy októberi szocialista forradalmat is ünnepeltük – én személy szerint például a Csillag moziban, ahol minden évben egyedül néztem végig Csurikáját a *Tűzön nincs átkelés* című filmben, amint tébolyultan keresi a követ, amivel agyoncsaphatja a fehér tábornokot, aki legyilkoltatta barátait a forradalom kórházvonatáról. Imádtam Csurikáját, a film naiv festőnőjét, valójában a vonatokat szétpingáló graffitiművészek előfutárát, akit a világ egyik legcsúnyább színésznőjének láttam akkor, és nem tudtam betelni vele, amint épp egy vörhenyes, csúf pulykakakas kiskatonával botladoztak egy nyomorúságos, mezőnek elképzelt, satnya bokrokkal teli, poros pusztaságban, és félénken udvaroltak egymásnak. Elkábított a gondolat, hogy nekik is lehet, igen, a csúnyácskáknak is lehet szeretni, ők is eshetnek kínzó-gyötrelmes, mindeneket felmagasztosító gyönyörű szerelembe, nekik is kijár a gyöngédség és simogatás, a szerelem kábulata, szédülete, és őket is felkaphatja, magával ragadhatja a senkin kegyelmet nem gyakorló szenvedély forgószele. Mindeközben a forradalmi és ellenforradalmi orosz seregek épp rettenthetetlenül lőtték szét Oroszországot a vásznon. Ez érdekelt a legjobban az egészből, hogy itt vannak ezek a tisztaszívű, szeplőtelen hitű, naiv, igaz emberek, akik a Vörös Hadsereg önkénteseiként, a kozmosz kicsi hangyáiként hitük szerinti meggyőződésből küzdenek a világmegváltásért, csak épp egy seregnyi téveszmével kísértett tévúton,

amelyen nem lehet nem végigmenni. Valamilyen furcsa, agyban termelődő kémiai anyag rabjaiként lelkesen masíroznak és énekelnek az indulókra, életüket és utolsó csepp véréüket is készek odadobni, és közben halvány dunsztjuk sincs arról, hogy csak eszközök, bábok, feláldozható parasztok egyrészt a személytelen történelem sodrában, másrészt az őket a harcmezőn tologató, nagyon is konkrét sakknagymesterek kezében, akiket a személyes hatalmuk görcsös megkaparintásán kívül nem nagyon érdekel semmi és senki – kivéve a kisgyerekek és kutyák csókolgatása a fényképezőgépek és egyáltalán a tudósítók kereszttüzeiben.

A rockkorszak tehát nem önmagában állt, és semmiképpen sem volt egynemű és vegytisztán megragadható, amilyenek az nyugaton látszott, hanem átítatódott helyi elemekkel, fűszerekkel. Nálunk keleten például marxizmussal, proletár öntudattal, pusztába költöztetett osztályidegenekkel, titkosrendőrséggel, besúgókkal, feljelentésekkel, sarokba szorítós, központosítottan útszéli állami zsarolásokkal, bőrkabátos, tóki-vóki, piti információkat gyűjtő követőemberekkel, az állítólagos közveszélyes munkakerülés kiküszöböléséért létrehozott munkatáborokkal és a beléjük hurcolt barátainkkal, továbbá egyszerre álságos és kevésbé álságos, igaz és hamis, kimondós és elhallgatós forradalmi filmekkel és velejükig romlott, hamisan kornyikált kelet-európai táncdalokkal. A rock keleten másképpen volt menekülés, másképp volt panacea és gyógyír a szegénységre, ínségre, szűkségre a világtörténelem legnyomorúságosabb uralkodó osztálya, a proletariátus és a vele szövetségben lévő még nyomorultabb értelmiségiek és diákok számára.

Aztán szétvágták az országokat elválasztó szögesdrótokat, ledöntötték a falakat, és állítólag bevezették a demokráciát az Elbától keletre is, ahogy a combtő vénájából vezetik fel a mellékvesekéregig a műanyag csövet, amelyen aztán fellökik a kontrasztanyagot, ami körülbelül olyan, mint egy kisebb atomrobbanás, csak épp a test belsejében, és aztán várnak, hogy mit mutat majd az itt termelődő Rorschach-felhőgomolyag a világról. Meg lehet-e úszni az őrző-védős korrupciós mocsarat, a parlamentáris maffiózó szókitő kultúrát és egyáltalán az eredeti vadkapitalizmus második kiadásának szédítő sebességgel elkövetett magánosítási rémparkját...

És mire ez megtörténik, kinyúlik a semmiből egy kéz, hogy megrázzon és szembesítsen azzal, hogy a világ változik, vagyis kezdi kinőni Lennont meg az ő gyermeki idealizmusát, és leveti a Beatles-gúnyát. Például egyszer sok évvel a rockkorszak tündöklése után valamilyen vörös sivatagban, Amerika közepén vezetünk fotós barátnőmmel, mikor a helyi indián törzs rádióállomása rögtön Mozart után Beatlest kezdett sugározni. Eksztatikusan felvillanyozódva repültem szinte anyagtalánul a végtelen térben! Ó, boldog kilencvenesek! Hol voltak akkor még az egyetemes elmélet higgs bozonjai, hogy felelősségteljes tömeggel ruházzák fel mindazt, ami mellett elsuhanak? Ehelyett akkor még felhőtlenül, hátsó gondolatok nélkül játszották az „It’s been a hard days night and I’ve been working like a dooog”-ot. Frekvenciagyilkos barátnőm viszont lazán a rádiógombhoz nyúlt, és beletekert. Mikor pedig felsikoltottam, hogy azonnal kérem vissza a Beatlesemet – ő, aki tőlem is csak a punkdalaimat tudta elviselni, amint rekedten üvöltöm ki őket az óbudai lakótelepi ház 6. emeletéről –, azt motyogta meglepődve: *de hát mi a szarnak, mikor ők olyan puhányok!* Kétségbeesetten tekertem vissza a gombot, kerestem az én drága Beatlesemet az éterben, de soha többet nem tudtam befogni az adót...

Most nyilván lesznek olyanok, akik még így utólag is lebeszelnének, megóvnának attól, hogy találkozzam a falkavezéremmel a Central Parkban, fényes nappal, hogy

együtt szálljak fel vele a sárga tengeralattjáróra, mert kockázatos dolog hőseinkkel találkozni, hisz akaratlanul is leránthatjuk őket magunkhoz a hétköznapi porába és sarába, és akkor lóttek nekik, mert óhatatlanul fellibben a fátyol sérülékenyséükről, közönségességükről, pitiánerségükről. De én akkor se tudtam volna ezt a találkozást megelőzni, ha egész életemben erre a döntő cselekményre készültem volna.

Aznap reggel cukrot kerestem a teámhoz a konyhában, abban a hatalmas Hudson-parti lakásban, melynek konyha melletti cselédszobáját béreltem havi 150 dollárért. Mindent felforgattam, de csak egy rozsdamarta, piros szívecskés dobozt találtam az egyik titkos fiók mélyén, gyanús, barnás kis kockákkal, amelyekre Mickey Mouse volt festve. Elszántan megnyaltam az egyiket, hátha kockacukor, és megnyugtattam magam, hogy nem lehet patkányméreg, mert miért festenének Mickey Mouse-t a patkányméregre?, nem látszott logikusnak, úgyhogy nem spóroltam velük, hármát a teámba potytyantottam. Alig három perc múlva George nevű lakótársam üvöltött fel mögöttem, mint akit nyúznak:

– Hányat vettél ki belőle? – Nem akartam hinni a fülemnek, csak nem fog ez a gazdag úrifíú balhét csapni három szem kockacukor miatt?

– Nézd, nekem most rohannom kell, késésben vagyok – fújtatott –, ne hagyd el a házat!, de nem zárom be az ajtót, ha rosszul érzed magad, hívd a 911-et, félóránként rád csörgök! Felküldöm hozzád Jimet, mindenben hallgass rá!

– És mit mondjak a 911-nek, miért hívom őket?

– Mondd nekik, hogy Mickey Mouse-os kockacukrot ettél, tudni fogják a dolgukat!

Ezzel kiment a lakásból. A következő pillanatban azt vettem észre, hogy már órák óta sütök egy tükörtojást, mégsem vagyok képes lerántani a serpenyőt a gáztól. Közben Jimmy, az alsó szomszéd egyre csak nem jött fel, hogy rám nézzen, én viszont nem mertem elhagyni a lakást a gáz miatt, amit nem voltam képes eloltani, hiába is próbáltam meggyőzni magam, hogy ez mennyire semennyi kis erőfeszítést igényelne tőlem. Végül Katherine, egy másik lakótársam süvöltött végig a konyhán, lerántotta a serpenyőmet, egy könnyű *Te, ez már kész van!* felkiáltással, aztán már csak azt láttam, hogy a kávésbögréjével kilendül a tűzletrára, majd vadiúj szárnyaival elrepül New Jersey irányába, át a folyón. *De miért arra?* – tettem fel magamnak az okatlan kérdést, *mikor pedig a 42-es utcán dolgozik az 5. Avenue-nál?* Ekkor döntöttem el, hogy magam nézem meg Jimmyt, amiben csak az volt a furcsa, hogy ezzel egy időben már a liftben találtam magam, amelybe épp belépett Jimmy. *Megvan neked a My favorite things Coltraine-től?* – kérdeztem tőle meglepődve, ő meg azt felelte, hogy mindjárt felhozza, csak menjek vissza, és várjam meg otthon. Hát én vártam volna rá, de csak arra volt időm, hogy konstataljam, nagyon recseg Katherine lemezjátszójának a hangszórója a *Kedvenc dolgaimmal* Coltraine feldolgozásában, miközben Jimmy egyiptomi olajtól illatozó, páncélfényes fekete bőrrel már rajtam fekszik a földön, és buzgólkodik a csupasz testemen, amiből ugyan nem szálltam ki, mégsem éreztem, hogy az enyém lenne, és csak arra tudtam gondolni, hogy a testem, mely beleegyezésem nélkül önállósította magát, nyilván úgy gondolja, hogy a Coltrainért cserébe jár Jimmynek egy kis szívesség. Próbáltam magam elszégyellni, de nem ment, a kozmosz minden eseményét egy átlátszó puha selyemfal szeparálta el tőlem. Úgyhogy inkább elhessegettem a szégyellnivalót, mint egy legyecskét, annál is inkább, mivel Jimmy már rég eltűnt rólam, mikor eszembe jutott a vőlegény, Nelson, akit anno hazacipeltem az esküvőről, és úgy éreztem, ő az egyetlen, akiben megbízhatok, aki pontosan tudja, mit kell cselekedjek a tükörtojással, amely fogva tart otthon, holott ha nem indulok el sürgősen a Central Park irányába,

akkor lecsúszom a naplementéről. Ezt végzetes hibának érzékelttem. Tudom, hihetetlen, de sikerült megtalálnom az útlevelemet és benne Nelson számát egy papírdarabkán.

Nelson bevált. Acélpenge-élességgel azonnal átlátta a helyzetem buktatóit, és nagyon határozottan utasított, hogy ne habozzak, ragadjak meg egy villát, és döfjem bele a tükrötojásba, engedjem szétloccsanni a tükrösima felületet a tetején, majd nyaljam le a villa végéről a tojássárgáját, aztán szigorúan tegyem le az asztalra az evőeszközt, és vissza se forduljak, csak menjek, menjek, hagyjam el a lakást keleti irányba, és meg se álljak a Central Parkig, bár azért azt ellenőrizzem, hogy ne csak bugyi és melltartó legyen rajtam.

– Nem vagyok képes ezt a gyönyörűséges tükrötojást tönkretenni – sírtam a telefonba, de Nelson rendíthetetlennek bizonyult.

– Ne kíméld azt a tojást! Nyugodtan törd meg a felszínét, ha elveszti a tökéletességét, te is képes leszel otthagyni, és bátor cselekedetedért cserébe egy naplementét kapsz cserébe...

Nagyon fájt, de minden erőmet összeszedtem, összpontosítottam és lesújtottam, átdöftem a villával a narancssárga tökéletességet. Hősiesen megnyaltam a villa hegyét, és bár nem találtam a kulcsom, mégis bezárva találtam a lakásajtót, mikor megpróbáltam visszamenni a lépcsőházból, hogy ellenőrizsem, tényleg átdöftem-e a tojást.

Nem volt mese, a kocka el volt vetve, el kellett induljak Keletre. Mihelyst kiléptem a kapun a Nyugati 106. utcában, lépésben elindult mellettem egy teherautó, és a sofőrje egy mikrofonba kezdett beszélni. Nem voltak kétségeim, hogy vagy az FBI vagy a KGB emberei csaptak le rám, vagy kettős ügynökeik. Igyekeztem közömbös arcot vágni, és a sarkon megálltam, hogy leintsek egy taxit. Csak 5 blokkot kellett volna gyalogoljak, de tudtam, ez most napokig tartana, és így a titkosszolgálatokat se tudnám lerázni. A sarkon a teherautó is megállt mellettem, a sofőr kiszállt, és amit eddig mikrofonnak néztem, az kerékpumpává változott a kezében, de ezen nem volt időm csodálkozni, mert már a taxiban ültem, és egy tízéves kölök ült hátul, aki veszekedett a sofőrrel, hogy előbb őt vigye haza, mert a szülei már fizettek. Tudtam, hogy a kölöknek igaza van, a sofőr most dupla viteldíjat akar beszélni, de nem szóltam, és ezzel csatlakoztam a szemét felnőttek világához, mert mindenáron el akartam jutni a Central Parkba naplemente előtt. Cinkosként hallgattam, ahogy csak azok a szemét felnőttek tudnak hallgatni, akik tökéletesen értelmetlen kétségbeeséssel hajszolják az életet, mert örök rettegésben élnek, hogy lecsúsznak valamiről, és felröhögtem, mert Lennon sora jutott eszembe, *Life is what happens to you, while you are busy making other plans*, és aljasul hagytam, hogy a sofőr lekiabálja a kisfiút, hogy *márpedig előbb a hölgyet visszük haza!*

Hátranéztem a gyerekekre, hátha ugyanaz a kölök, aki fegyvert tartott rám a kishaverjával alig egy héttel korábban, pár perccel éjfél után a 33-as utcánál, és vérfagyasztóan kiröhögtek, mikor halálos pánikban elfutottam, de nem ő volt, úgyhogy meg kellett állapítsam, ez a taxis utazás valószínűleg egy másik karmikus történet része, amelynek szintén nem fogok a végére jutni, melyet sohasem fogunk tudni már felgöngyöltíteni és a helyére rakni se együtt, se külön.

Aztán ott feküdtem a fűben a 81-es utca magasságában a Nagyréten, a labdapályánál, és néztem, hogyan dobálják a sárga pelyhes kicsibéket szertesztét a világba a teniszütőjükkkel a játékosok, hogyan tágul, hogyan csúszik minden szét, hogyan tűnnek el a lukak bennünk, mi pedig a lukakban, hogy aztán percenként visszatérjünk a semmiből, és újra összeálljon minden, mintha mi sem történt volna. Türelmesen vártam, hogy felbukkanjon Nelson, és instruáljon, merre is lesz az a híres naplemente.

Persze nem is voltak ott kicsibék, csak bennem egypár Mickey Mouse-bélyeg lenyomata, és attól megálltam az időben, mert minden épp egyformán volt fenséges és tökéletes, úgyhogy nem lett volna értelme megbolygatni semmit, levegőt is alig vettem, hogy még a pihék se lifegjenek az ajkamon. És akkor Nelson meg a német felesége és a kicsi szőke német kisfiuk helyett megpillantottam a szent családot a fedélzeten. Az örökkévalóság napján éppen ott sétált el mellettem Lennon a kisfiával és rút kicsi feleségével, akihez ragaszkodott, és akit senki sem szeretett, csak ő, és erre a szeretetre én értetlenséggel és csodálattal néztem. Akkor már tudtam, hogy ez is a tökéletesség része. Nem kell megértenem, csak elfogadnom, hogy ez is Lennon, az ő anyai meg nem értettségének és elhagyatottságának lenyomata, igen, ő ebben a rút kiskacsában találta meg az imádott, elvesztett, kicsit rideg-hideg mamáját. Ahogy elhaladtak mellettem, magától értetődő eufóriában intettem nekik, és ők mosolyogva visszaintettek. Nemsokára Nelsonék is befutottak, és én Lennonék után mutattam:

– Látod, ők is itt vannak.

– Hát persze – mondta Nelson, és most először megsimogatta a hajam, és megveregette a hátamat –, mi mind együtt utazunk a Sárga Tenger alattjárón.

Kárpáti Péter

A TÚLVILÁGON TÚL (I)

„A Szent Péter is bagózott. Ment a faluban, oszt a szájában volt a bagó, meg egy rühes számara volt... Bagóval kereskedtek, az öregapámnak is adtak. A Jézus pipált, a Péter meg bagózott.”¹

...hol nem volt

Határsértéssel foglalkozom.

Határsértésen a földi és a túlvilág határának átlépését értem. Ez mindig botrányos, megrendítő. A halált hozza magával – vagy az újjászületést.

Már maga ez az írás határsértés: a dramaturg szemével vizsgál folklórszakmai kérdéseket. Az a tapasztalatom, hogy az irodalmi formán szocializált gondolkodásunk a legtöbbször nem tud mit kezdeni a mesével, vagy alapvetően tévesen közelít hozzá, irodalomnak tekinti. Pedig a népmese más: egyfajta szabad, improvizatív színház alapanyaga. A *mesélés*, a szóbeliség kultúrájának és a sajátos szegmense egészen máshogy működik, mint az irodalom. Nincs kötött szövege. Ugyanaz a mese minden mesélés alkalmával más és más szövegvariánsra épül, akkor is, ha azonos mesélő mondja el később is. Ha pedig más meséli tovább, még nagyobb lesz a két szöveg közötti különbség. A szomszéd faluban annál is nagyobb. Minél távolabb kerülünk az első mesélőntől, annál távolabb esik egymástól a két szövegvariáns, sőt a mese szerkezete is változik, de még a története is. Mégis, még mindig (nagyon sokáig) *ugyanarról* a meséről van szó. A mesének tehát nincs saját szövege, és ez azt jelenti, hogy nem is lejegyezhető. Csak

egy-egy *mesélés* szövegét rögzíthetjük hangfelvétellel – magának a *mesének* csak a szüzséjét rögzíthetjük, de már ez is anyagidegen, folklórszakmai beavatkozás, hiszen az élő hagyományban a szüzsé soha nem válik külön a mesétől. A szüzsét, a történetvázatot és a benne rejtőző problémát, gondolatot nevezzük *mesetípusnak*. Ez állandó, és valahogy úgy működik, mint a sejteinkben hordozott géninformáció. Csak olyan mese képes élni és szaporodni – értsd: mesélődni –, amelyiknek létrejön egy ilyen dramaturgiai kristályszerkezete. Minél biztosabb ez a szerkezet, annál alkalmasabb arra, hogy a mesélő mintegy ösztönösen és dinamikusan képviselni tudja, szabadon szárnyalhasson. Közönségre hangolt színházi érzékenységgel és lendületesen úgy tudjon mesélni, hogy közben ne kelljen gondolkodnia a folytatáson. És a pusztá vázát saját személyisége lenyomatával, a pillanat hatásával és új meg új ötletek varázsával öltözteti föl. Minden mesélés alkalmával más- és másképpen.

Az epikus népköltészetnek van tehát egy *állandó* és egy *változó* eleme, de nyelvileg nem rögzített se egyik, se másik. A népdal szövege természetesen sokkal kötöttebb, hiszen a vers könnyebben megjegyezhető: minden szónak megvan a maga helye, a nyelvében él, és ebben az irodalomra hasonlít. De ami a népmeséket illeti, a szóbeli hagyomány alapvetően különbözik az irodalmi hagyománytól.

Vannak persze itt is állandó nyelvi elemek, például mesekezdő és mesevégző formulák, illetve olyan nyelvileg részben kötött dramaturgiai panelek egy-egy epizód megformálására, melyek megjelenhetnek sok különböző történetben is. Ilyen például, amikor megkérdik a királyt, hogy egyik szeme miért sír, a másik miért nevet, ő pedig hozzávágja kardját a királyfihoz. Ezek a panelek (elsősorban a kevésbé tehetséges) mesélőket segítik, oldják a folyamatos improvizáció feszültségét. És ezek a panelek okozzák, hogy sokszor annyira unalmasnak érezzük a mesét.

Vannak azonban olyan szövegformulák is, amelyek egy-egy mesetípus esetében szervesen hozzátartoznak az állandó részhez, a *géninformációhoz*. Ilyet találunk például abban a gyermekijesztő típusban, melyet a PIROSKA ÉS A FARKAS-ból ismerünk: „*Miért olyan nagy a szemed? – Hogy jobban lássalak...*” stb. A mese legfőbb lényege a dialógusformához kapcsolt színházi hatás, a fenyegető késleltetés, majd a váratlan, durva poén: „*hogy jobban BEKAPHASSALAK!*”

A mesék bennünk élnek, a szó szoros értelmében: mint élményt hordozzuk emlékezetünkben, máskor mint élményt *bocsátjuk ki* magunkból. Sok száz, sőt olykor több ezer éve élnek bennünk, és ezzel együtt megvan a maguk sok száz vagy több ezer éves saját élettörténetük is. Változnak. Eltűnnek. Felbukkannak. Elágaznak: egyből több külön mese születik. Máskor egy félreértésből, hibás mesélésből keletkezik új, esetleg sokkal jobb mese. Élettörténetükben, létformájukban, ebben a formátlan, dinamikus szabadságban ember voltunk az asszociációk finomságával tükröződik.

Merre van a túlvilág?

„*Hát mikor az én édesanyám megszületött, akkor a bábaasszony azt mondta neköm, hogy mennyek el a köröstyánymér. De a köröstyánymér má meghát, fönt pihent a mennyországba.*

Hát én nagyon hamar fölmöntem, hogy elhívom a körösztelésre. Hát mast gondolkottunk, hogy hogy megyek haza, gyorsan kőne utazni. Azt monta szent József: – Nézzed, fiam, itt a sarokba van egy rakás korpa, ebből fogunk sodorni kötelet! – No de egyrétűen nem ért le, ekkor duflán vettem, rákötöttem a derekamra. Mikor azután a derekamra kötöttem, ereszkettem lefelé, egy huncfút egér vót a közepén, és elrálta a kötelet, és én leestem, és derékig beleestem a föld közé. Az egyik lábamat kihúztam, és bicskával elváltam combtűbe. Akkor elszalattam haza, hoztam egy ásót, és kiástam

a lábomat, és a másikat hozzáragasztottam. Mast mikor hazaértem, má az édesanyám meg vót köröszttüve...²

Ha a túlvilág fönt van a magasban, akkor mennyországnak hívjuk. A népköltészetben pedig a mennyország legtöbbször a tréfamesékben és a hazugság-, más néven bolondmesékben jelenik meg. A mennyország mint képzet szinte mindig ironikus, még akkor is, ha halottak lakják, kedves rokonok, ismerőseink.

Érdekes, hogy nagyon könnyű eljutni a fönti világba („*Hát én nagyon hamar fölmöntem...*”), egy magasra rakott buglya tetejéről is átszökhetsz a mennyországba, vagy elég, ha egy fán fölmászol. Fölmenni könnyű – lejönni annál nehezebb. Fölfele sokféleképp lehet, de lefelé csak egy módon: korpakötélen kell leereszkedned. A korbából sodort kötelet nem minden mesében rágja el az egér (mint a föntiben), olyankor viszont nem elég hosszú a kötél, és ott himbálózol ég és föld között. Feltalálod magad: levágod a fenti szakaszt, és alulról hozzácsomózod. Így már lemászhatasz biztonságosan.

A népmeséket a XVIII. század vége és a XIX. század fedezte fel és közvetítette az európai műveltség felé, és a korabeli gyűjtők ízlése a mai napig meghatározza, hogy a népmesék világából mit ismerünk, és azt milyennek ismerjük. A magyar gyűjtők közül leginkább egy nagy tudású, de vaskalapos író-folklorista ízlése érvényesült. Benedek Elek szakmaiságát már saját kortársainak egy része megkérdőjelezte, azt az elvet, amellyel a paraszti kultúrából csak azt emelte ki, ami szerinte ízléses, „csinos”, és lenyeste róla az élőbeszéd szószátyár *szemetét*, hétköznapi utalásait, ellentmondásait, és a kapott anyagot átdolgozva egy steril és irodalmiasan népies világot alkotott, zárt mesekozmoszt az Üveghegytől a (német jövevényszó) Óperenciás-tengerig.

Nagyon jellemző szemléletére az a kritika, melyet minden idők legzseniálisabb magyar (egyébként autodidakta) gyűjtője, Kálmány Lajos egyik legfontosabb munkájáról, a SZEGED NÉPE első kötetéről írt:³ „*Túlságba viszi a lelkiismereteskedést, s mit hogyan kap, úgy ad – minden kritika nélkül. [...] Jót vagy semmit!*” Benedek az anyag egy részét nem találja elég „csinosnak, sem olyan költői vagy nyelvészeti szempontból érdekesnek, hogy kimaradásuk érzékeny veszteség lenne. [...] Újabb időkben a gyűjtők jó része ama hibás fölfogásnak hódol, mely szerint be kell mutatni a népet minden oldaláról. [...] Halomra gyűjt értékest és értéktelent...⁴

Kálmány Lajos a SZEGED NÉPE következő kötetének jegyzeteiben csattanós választ ad a kritikára. Néhány egészen titokzatos és ritka népköltési adatból kiindulva feltárja a finnugor ősvallás tűzistenének madara, a daru mitológiai jelentését. Majd azt írja: „*Miféle idevágó adatokat találunk?! [...] A magyar népköltés nem sok útbá igazítót nyújt. [...] Legtöbbet ér egyik hiányos Az öregember majmai nevű mesénk, melyet a Jót vagy semmit-féle szólás szerint nem szabadott volna közlenem.*”⁵

Kálmány több más esetben is említi, hogy amikor a dal- vagy meseszöveg érthetlenné, zavarossá torzul, gyakran épp ezek a szakadások nyitnak kaput a népi emlékezet mélyére temetett, keresztény kor előtti hit- és hiedelemvilág felé.

Ez a gondolat kísértetiesen emlékeztet a pszichológiából ismert jelenségre: ha az egyéni narratíva képtelenné és szaggatottá válik, szinte bizonyossággal sejteni lehet, hogy ott valami feldolgozatlan, a tudattalanba vetett trauma áll a háttérben. A pszichoterápiás folyamat egyik legfőbb célja épp ezek feltárása. Kálmány Lajos a néplélektant kutatva rájött erre az összefüggésre csaknem száz évvel a narratív pszichológia megszületése előtt.

De Kálmány szakmaisága zárvány maradt. Az Athenaeum és a Kisfaludy Társaság kiadványaiban a folklórkutatók már az I. világháború előtt a magyar epikus népköltészet szinte teljes gazdagságát feltérképezték, ennek ellenére a „Nagy Mesemondó” és követői

által a nagyközönség felé közvetített témakincs leginkább csak egy szűk, mitikus eredetű tündérmeseanyagra korlátozódott. És mivel a szóbeliség természetes mesekultúrája vérszenen pusztult, ennek az irodalmi *értékmentésnek* hatalmas és máig tartóan kizárólagos hatása volt. Ma a közvélemény szemében a *magyar népmese* egy bizonyos romantikus hangulatú tündér-, régies nevén varázsmesét jelent. A FEHÉRLÓFIÁ-T, MIRKÓ KIRÁLYFI-T és társait. Szinte teljesen hiányoznak például a horrormesék, melyeket a közönség elsősorban a Grimm testvérek anyagából ismer. Sokan gondolják emiatt, hogy ezek tipikusan német mesék, pedig a gyermekfelfaló és egyéb horrormesék rendkívül népszerűek voltak magyar nyelvterületen is.

Ismerünk még valamennyi állat- és legendamesét, novellamesét, bizonyos mennyiségű tréfamesét, de ha megnézzük a MAGYAR NÉPMESEKATALÓGUS-t,⁶ feltűnik, hogy a témaválaszték egészen más arányokban oszlik meg, és sokkal gazdagabb, mint ahogy azt a gyermekkorból származó népmeseműveltségünk alapján képzelnénk. Hihetetlenül tág témavilágot fog át, és elemeiben megjeleníti az emberiség történetkultúrájának nagy részét. Ami pedig a stílusvilágukat illeti, Csoóri Sándor írja: „A népköltészetben minden, Európában eddig történelmileg kialakult stílusnak megtalálhatjuk az őspéldáját. Tehát nemcsak a realizmusét, hanem a szürrealizmusét, a szimbolizmusét, a groteszkét, sőt helyenként még a naturalizmusét is.”⁷

A mesék nem állnak meg az országhatárokon. Nagyon kevés az olyan történet, amely valóban hungarikumnak tekinthető. Két témakörön belül találunk több olyat, mely nem szerepel az Aarne–Thompson-világkatalógusban. Ez a magyar földön különösen gazdag két meseanyag a *Krisztus-legendák* és a *hazugságmesék*. Ezzel szemben a magyar *rászedett ördögmesék* köre szálanalmasan sivár, szemben például a délszlávokkal.

A MAGYAR NÉPMESEKATALÓGUS hazugságmesékkel foglalkozó kötete szép sorjában számba veszi az egyes abszurd motívumokat. Például:

AaTh 1881: *Az embert madarak viszik a levegőben.*

AaTh 1882: *A fiú hazaszalad ásóért, hogy kiássa magát a földből.*

AaTh 1882A: *A fiú hazaszalad fejszéért, hogy kivágja fejét az odvas fából.*

AaTh 1886: *Az ember saját koponyájából iszik.*

MNK 18861: *Az ember nyáridőben koponyájával töri be a jeget, hogy inni tudjon.* Ez a motívum nem szerepel a nemzetközi Aarne–Thompson-motívumjegyzékben – valódi hungarikum –, akárcsak a következő:

MNK 1889R*: *Az ember hajánál fogva kihúzza magát a vízből.*

Van azonban néhány olyan típus is, amelyben a főnti motívumok (több más hasonlóval együtt) főzért alkotva hoznak létre önálló mesetípust.

Úgy kell ezt elképzelni, ahogy a természetben is léteznek egysejtűek, ill. olyan nagyobb, bonyolultabb lények, melyek különféle egysejtűekből alakulnak önálló szervezetté.

A továbbiakban két ilyen mesetípussal foglalkozom. Az egyik a fejezet elején rövid, töredékes változatban idézett ÉGBENJÁRÁS KERESZTAPÁÉRT (-ANYÁÉRT), MNK 1889K1 számú hungarikum, a másik pedig az APÁM LAKODALMA, MNK 1962 számú típus. A két típus egymás közeli rokona, az elsőt sehol nem ismerik magyar nyelvterületen kívül, a második szerepel az orosz és lengyel katalógusban, és délszláv változatai is ismertek.⁸

A két típusban csak a kezdő szituáció különbözik, a további epizódok nagyjából azonosak. Közelebről megnézve azonban kiderül, hogy az eltérő alaphelyzetek valójában csak egymás variációi. Az egyikben a beszélőt anyja születésekor a mennyországba küldik a keresztanyáért. A másikban az apja lakodalma alkalmával a malomba küldik

a búzát megőrletni. Ez utóbbinak van olyan változata is, hogy „*a hős az erdei idegen világba vagy a halottak – óriások országába kell átlépjen, hogy tüzet szerezhesen*”.⁹ A malomban őrletés valószínűleg csak a túlvilági küldetés elhomályosult értelmű verziója.

A malom nincs odahaza: elment eprészni. A hős leszúrja ostorát a földbe, és szalad megkeresni a malmot. Mire visszaér, az ostorból évig érő fa nőtt. A hős fölmászik rajta, a fa odvában csirimpoló verébfiókákat talál, megpróbál benyúlni értük, a keze nem fér be. A feje befér. De kihúzni már nem tudja, hazaszalad a fejszéért, hogy kivágja magát. De otthon a fejsze megfiadzott, kilenc kis szekercét szoptat. A hős visszaroohan, kiszabadítja a fejét, és a madárfiókákat az ingébe gyömöszöli. A verdeső madárkák pedig elröpítik.

Körülbelül innét már teljesen összefolyik a két mesetípus, ugyanazok a fajta epizódok sorjáznak, vad rohanásban. Hősünk repül-repül, lentről asszonyok kiáltanak rá, úgy érti, azt mondják, oldja meg a gatyamadzagját. Megoldja, a madarak elrepülnek, ő pedig lezuhan. Belefűrődik a földbe, hazaszalad ásóért – és még sok-sok hasonló epizód után hazaér – az egyik mesetípust az édesanyja születésére, elkésve, a másikban pedig az apja lakodalmára.

E két mese alapján a túlvilágjáró népi képzeteket szeretném vizsgálni. Az ÉGBENJÁRÁS KERESZTAPÁÉRT-típusnak központi, címadó epizódja a mennyországi utazás. Az APÁM LAKODALMA-típusban, ahogy már írtam, ez a bizonyos úti cél az idők folyamán elhomályosodott. A következőkben azonban a konkrét túlvilági küldetésnél sokkal érdekesebb, titokzatosabb összefüggésekkel szeretnék foglalkozni.

Az APÁM LAKODALMA-típusról a folkloristák közt elfogadott nézet – a NÉPRAJZI LEXIKON-ban¹⁰ is így szerepel –, hogy a mesében leírt vándorút epizódjai „*a sámán túlvilágjárását látszanak parodizálni*”. A lexikonszócikk hozzáteszi: „*Bolondmeséink feltárása, típusanyaguk teljes számbavétele, a keresztény és pogány mitológiával való egybevetése még nem történt meg.*” Ez utóbbi lehet az oka annak, hogy a lexikoncikkbe bekerülhetett a következő csacsóság: „*A bizarr kalandoknak komoly megfelelője minden bizonyonnal megtalálható lenne a sámánvíziókban.*”

Mit érthet a szócikkíró „*komoly megfelelő*” alatt? Olyan történetvariánst, amely nem a képtelenségek halmozásán alapszik? De hiszen ezek többségében nem „*bizarr kalandok*”, hanem a valóság elemeinek egyszerű kifordításai, mindig ugyanazon játékszabály szerint. A „*fenékkal fordult világ*” olyan, majdnem tökéletesen logikus rendszer, melyet szinte bármilyen élethelyzetre alkalmazhatunk. Például engem most megivott a kávéscsésze, aztán egy cigarettára letüdözött. Ha ezt a világot a fejéről a talpára fordítjuk, akkor nem a paródia „*komoly megfelelőjét*” kapjuk, hanem a nagy semmit. A mesealkotás lényege itt maga a kifordítás.

Száz évvel Benedek Elek után, az 1982-ben kiadott, de mai, digitalizált változatában egyeduralkodó NÉPRAJZI LEXIKON szerint az *abszurd* még mindig nem tűnik önmagában érvényes, *komoly* gondolatnak!

Mindez nem jelenti, hogy az elemzés során nem érdemes a fenékkal fordított képeket a talpukra állítanunk, de nem azért, hogy megkapjuk a mesék valódi, mélyebb értelmét, hanem hogy megvizsgáljuk, mi is az, amit a mese kifordít. És hogy megértsük, vajon miért fordítja ki...

Az egyik mesetípus így kezdődik: *kint kaszáltam, amikor szóltak, hogy anyám most születik. E képtelenség mögül egyértelműen kirajzolódik a valóságos élethelyzet: „Apám kint kaszált, amikor szóltak neki, hogy elkezdődött a szülés”* – mármint az egyes szám első

személyű mesélő születése. A hallgatóság pontosan tudja, hogy a mesélő ezt a képet fordította ki.

A másik, az APÁM LAKODALMA-típus hasonló egyértelműséggel beszél. A vándorlás epizódfüzére mindig más és más az egyes változatokban – de az utolsó mondat, a csattanó ugyanaz: „*Kilenc hónap múlva megszülettem én.*”¹¹

A fő probléma a samanisztikus beavatási értelmezéssel, hogy ezekben a történetekben a születés soha nem mint újjászületés jelenik meg – ami az egész világon minden beavatási szertartás alapmozzanata –, nem, ezekben a mesékben mindig teljesen konkrét utalások vannak a valódi szülő-gyermek viszonyra, valódi szülésre-születésre.

A konkrét utalásokon túl látomásszerű, szimbolikus utalásoktól is hemzseg mind a két mese.

A hős keze nem fér be a faodúba, a feje azonban befér – álomszerű, de élettanilag pontos megfogalmazása, hogyan kell beállnia a babának a szülőcsatornába (ha a keze jön ki először, az halálos veszély).

Azután: a hős feje nem fér ki az odúból (eddig szinte félreérthetetlenül konkrét), hazaszalad a fejszéért, hogy kivágja magát – azok a nők (mondjuk, sok milliárdnyian), akik átélték már ezt a drámai pillanatot, ismerik ezt a fajta vágyfantáziát. De hősünk nem tudja elhozni a fejszét, mert „*megfiadzott*” – szóval ő már beelőzött, otthon szoptat a fejsze, nincs segítség!

Abszurd kép – de a fájdalom kódétől elvakult élet-halál pillanat lélektani realizmusa.

A bábák körében általános tapasztalat, hogy annál könnyebben zajlik le a szülés, minél nagyobb biztonságban érzi magát az anya, és minél kevésbé kell figyelnie a környezetére.

„*Amikor egy nő vajúdik, testének legtevékenyebb része a primitív agy – az agynak azok a nagyon régi struktúrái (a hipotalamusz, a hipofízis stb.), amelyek ugyanúgy megtalálhatók a többi emlős agyállományában is – írja Michel Odent szülész-kutatóorvos.*¹² – *Amikor valamilyen gátlás lép fel a szülés alatt (vagy például szexuális élmény során), az nem a primitív agyból, hanem a »másik« agyból származik, az agynak abból a részéből, amelyik az embernél kimagaslóan fejlett, a neokortexből. Létezik egy másik jelenség is, amelyik jól ismert a szüléskísérők és az anyák számára, legalábbis azok számára, akik háborítatlanul születtek. A háborítatlan szülés során van egy olyan szakasz, amikor az anyák úgy viselkednek, mintha »egy másik bolygón« lennének. Megszűnik minden kapcsolatuk a külvilággal, és belső utazásra indulnak.*”

E megváltozott tudatállapot fizioiogiás magyarázatára Odent több kísérlet eredményét idézi:¹³ „*1979-ben bebizonyították, hogy a vajúdás és a szülés során az anyában morfinszerű hormonok, az úgynevezett endorfinok választódnak ki. Az 1980-as évek elején az is bebizonyosodott, hogy a szülési folyamat során a magzat saját endorfin választ ki, és ma már az sem kétséges, hogy a születést követően az anya és az újszülött át van itatva ópiumszerű, a saját szervezet által kiválasztott »kábitószerekkel«.*”

A mesében a drogos utazáshoz hasonlító abszurd képek kvázi orvosi hitelességgel fogalmazzák meg a szülés alatti belső valóságot.

A következő látomás az odúban csirimpoló, láthatatlan madárkáról szól, melyeket a hős az ingébe gyömöszöl. Újabb, egyértelmű átfordítás: fordított szülés. A kidagadó *ing alatt* verdeső, láthatatlan lények elrepítik – a ruha alatti szárnycsapásokkal.

Valóban, a szülő anyát is *ruha alatti szárnycsapások* repítik.

A megváltozott tudatállapotba beszűrődő következő kép: az asszonyok (bábák, segítők) kiabálása („*Jézus Mária!*” – „*Ové! Ové!*” – „*Sátán!*”) azt a pillanatot idézi, amikor a vajúdót a szorongó környezete visszarántja a valóságba. Siettetik: oldja meg az ingét, szüntesse

meg a hasában ezt a kínos, verdeső érzést. De sokkal rosszabb, ami következik: lezuhan a magasból, bezuhan a földre, a föld foglyul ejti.

De ki kell szabadulni, nincs idő, az életéért küzd: hazaszalad ásóért, hogy kiássa magát.

Más változatokban egy tóba zuhan, és mérhetetlenül sok vizet csobbant ki.

Inni akar, rekkenő nyár van, de a tó be van fagyva, lekapja a fejét, azzal üt léket, aztán rohan tovább hazafelé, de rákiabálnak, hogy elhagyta a fejét, visszamegy a tóhoz megkeresni, de közben a feje nádból készített magának saját testet, karokat, lábakat, úgy rohan a jégen.

A test zűrzavarával, iszonyatával teli száguldó képsorozatot a mesélő azzal zárja le, hogy végül minden a helyére kerül: a fej visszakerül a helyére, a hős pedig visszakerül otthonába. A világmindenséget átcikázó rohanást egyedül otthon lehet befejezni, sehol máshol.

A terhességgel, a szüléssel, „*a baba igényeire való ráhangolódással együtt járó tudatállapot-változás annyira megváltoztathatja a realitással való kapcsolatot, hogy ha ilyen változás más életszakaszban jönne létre, akkor azt akár pszichózisnak tekintenénk, ebben az időszakban azonban a normális anyaság velejárója* – írja Frigyes Júlia pszichiáter.¹⁴ – *Ez azt is jelenti, hogy a tudatállapot-változással a lélek megnyílik a tudattalan folyamatok és a múltbeli érzések felé. Ez a változás egyben azzal is jár, hogy különös érzékenység alakul ki a külső hatásokra is: apró szavak, megjegyzések, szuggeszciók mintegy beleéghetnek a lélekbe, és sérüléseket okozhatnak. A várandósság kilenc és a babával való együttlét első hónapjai – mintegy 2x9 hónap – alatt valamilyen crescendo-decrescendo ívet leírva alakul ez a lelki megnyílás és visszarendeződés, és ez akkor éri el a csúcspontot, amikor a testi megnyílás (a méhszáj megnyílása) is olyan mértékű, hogy azon kívül egy gyerek (azaz a baba megszületése előtti pillanatokban).”*

Már a szülés előtti hónapokban kialakul ez a fokozott érzékenységu, tébolyt idéző, megváltozott tudatállapot. A terhes nők többsége sokat és színesen álmodik, és ezek az álmok különleges jelentőségűek számukra.

A Frigyes Júlia gyűjtötte terhesálmokból idézek:

„*Otthon vitakoztunk épp valamiről, mikor jönnek szólni, hogy megszületett a kisbabám, ide ide kell érte mennem. Felkapom a táskám, és azonnal indulok. Berontok az ajtón, és körülnézek: a falak mentén az erős sárga fényben kisebb-nagyobb ágyak állnak. Istenem, melyik az enyém? Végignézek a termen: mindenfelé látogatók. Jönnek-mennek, üldögeálnak az ágyacsák szélén, Előkeríttek egy nővért. Ott van, ő az – bök az egyik ágyra. Odamegyek, és szemügyre veszem a gyerekeket. Egy szomorú, szürke szemű, négy év körüli kisgyerek néz vissza rám...”*

„*...azt álmodtam, hogy egy ilyen kis firkát szültem, babát, papírformát. Nem keseredtem neki, betettem egy nagy, vaskos könyvbe, hogy össze ne gyűrődjön, vőlegényemmel buszra szálltunk, hogy az én Apukámhoz utazzunk, megmutatni a gyermekünket...”*

„*...hullákkal álmodtam, rusnya, nyálkás hullókkal és rovarokkal, akik a sárban marcangolták, ették egymást elevenen. Később egyre többször zuhantam és repültem. Vagyis nem is repültem. Úsztam a levegőben, és az valami fantasztikus volt...”*

„*...belebújtam a hasamba, és láttam a pici magzatomat, ahogyan úszkált a magzatvízben, és láttam, hogy kislány...”*¹⁵

A terhesség az a létállapot, amelyben a túlvilág képzetét az ember kézzelfoghatóan, saját testében éli át. Az éles ellentétpárok és az egymással összefüggő elemek felcserélése a fiziológiában is megjelenik. Az anya semmit sem tud a gyerekeről, és a gyerek semmit sem tud a külső világról, mégis a lehető legbensőségesebben együtt léteznek. A gyerek nem lehetne közelebb az anyához, mint a testében, mégis mérhetetlenül

messze van. Csak egy vékony hártya választja el a két, teljesen elkülönülő világot: a hasfal.¹⁶

A terhesség időszaka és a szülés alatti fantáziák erősen emlékeztetnek a vizsgált mesetípusra. Elmondhatjuk-e azonban, hogy a nők – minden korban, kultúrában nagyon hasonló terhességi és szülésfantáziái e mesék egyértelmű forrásai? Nem mondhatjuk el.

Semelyik elemében nem érzékelhető, hogy ezek női mesék lennének.

Nagyon kevés az olyan mesetípus, amelyik nem egyes szám harmadik, hanem egyes szám első személyben mesél – ezt a keveset is szinte kivétel nélkül a hazugságmesék között találjuk. A képtelenségeket a személyes, megélt élmény látszatával hitelesítik. De az egyes szám első személynek van-e a vizsgált mesénkben valamilyen más jelentése is? Mármost hogy a mindenkori mesélő – hol nyíltan, hol burkoltan – azonosul a születendő gyerekekkel...

A hagyományos paraszti társadalomban nők is szoktak mesélni, majdnem olyan arányban, mint a férfiak. De mindig felnőttek – gyerek nem mesél. Tévedés azonban, amivel a NÉPMESEKATALÓGUS kezdi a szüzsé ismertetését: „*A mesélő már felnőtt ember...*” Nem. Mind a két tárgyalt mesetípusban az egyes szám első személy mögött egyértelműen gyerek jelenik meg. Nem csecsemő, nem is egészen kicsi, inkább olyan hét-nyolc- kilenc éves rohangászó kölyök, akit már el lehet küldeni a malomba, el lehet küldeni a keresztanyjáért (ha nem is a mennyországba, csak a falu túlsó végébe). Azt az életkort idézi fel, amikor az ember először kezd önállóan gondolkodni önmagán és a külvilágon, és – valószínűleg korszaktól, kultúrától függetlenül – minden gyerek ebben a korban fantáziál rengeteget arról, hogy ő hogyan is került erre a világra, hogyan született, hogyan fogant, és hol volt akkor, amikor még nem volt...

Van egy változat, amelyik az ÉGBENJÁRÁS KERESZTANYÁÉRT-típushoz tartozik, viszont leleplezően realistán fogalmaz:¹⁷

„*Nagyon sírtam, mert mentem vóna a lakodalomba [mármost a szülei lakodalmába – K. P.] [...] nagy éccaka mentem a násznép után [...] A faluba már mindenütt aludtak [...] egy kis süítőházra akadtam [...] bebújtam a kemencébe [...] jön egy asszony egy jánnnyal. Levetkeztette a jányt anyaszült pucérra. Be is kente valami szerrel, oszt bújtatta a kemencébe. De ahogy bújt farra befele [...] jól seggbe vágtam [...] kiugrott, éktelenül elordította magát:*

– *Órdög van a kemencébe!*

[...] *Ahogy mentem, egy másik kis süítőházra akadtam [...] felmásztam a kis pócikára [...] Egyszer bejön egy asszony meg egy ember [...] belefogtak szerelmeskedni. Én a pócrul kankásztam, hogy a szemem maj kiugrott. Eccer, hogy mindent lássak, előrehajoltam, csak ropp, a póc leszakadt velem [...]*

Megindultam úra útnak [...] egyik háznál vót éppen egy pislákoló világ. Bemegyek, köszönök, szállást kérek, de azt mondja az asszony:

– *Nagyon beteg vagyok, de szállást szívesen adok. De ha a gólyánéra van szükségem, elmenek érte? – [...] De mán mindján jajgatott is az asszony. Fogom magam, elmegyek a gólyánéért [...]*”

Végül nagy nehezen mégis eljut a gyerek a lakodalomba.

„*De anyám visszakurrogatott, ahunnen jöttem, mit keresek én itt...*”

Olyan, mint egy felvilágosító tanmese, traumatikus fantáziaképekben megfogalmazva. A három epizódot – a levetkőztetett szűz lány, majd a szeretkező pár, majd a vajúdo asszony –, mindezt a lakodalmi népből (a közösségből) kivetett, magányos, bujkáló, kukucskáló gyerek szemszögén keresztül figyeljük.

Lélektanilag indokolt a három női kép és a keresett anya azonosítása, és az anya keresése egylényegű a női nemiség titkának keresésével, megértésével – ami egyébként egylényegű a gyerek világra érkezése titkának megértésével is.

A terhes és szülő asszony fantáziája a gyerekről, valamint a kisgyerek fantáziája a saját születéséről, fogantatásáról – két oldalról ugyan, de ugyanahhoz a titokhoz közelít. A dologban talán épp az a legizgalmasabb, egyben legtanulságosabb, hogy nincs is értelme ezt a két fantáziaanyagot elkülöníteni: anya és gyerek traumái, vágyai, szorongásai átítatják egymást, mélysegesen összetartoznak, szétválaszthatatlanul.

A pszichoterápiás folyamat során a gyermekkori emlékek feltárása közben gyakran jönnek elő a két mesetípushoz hasonló, képtelen, szakadt, abszurd módon összeillesztett emlékképek, tehát olyanok, amelyek úgy és akkor biztosan nem történhettek meg, de a felnőtt ember – férfi és nő – erre mégis így emlékszik. Lehetséges, hogy a terápia során fokozatosan összeáll egy koherens emléksor, ez akkor már egy feldolgozott, értelmezett emlék, egy *felnőtt* ember emléke. Hiába élünk felnőtt testben, számos *gyerek*emléket hordozunk, olyan események álomszerű láncolatát, amely megrekedt a gyerek valóság-értelmezésének szintjén.

Amikor egy felnőtt férfi, mondjuk, a kocsmában elmondja ezt a mesét, az kísértetiesen hasonlít ahhoz, ahogy máskor részegen felidézi a gyerekkorában megrögzült, zagyva emlékképeket.

A hazugságmese a szóbeliség kultúrájának nem az a szelete, mely könnyen átszívárgott volna az irodalomba, ezért első lejegyzéseit csak a XIX. századból ismerjük. De az anyag minden bizonnyal sokkal korábban keletkezett, akár évezredekkel korábban. Ahogy egy felnőtt ember megemésztetlenül cipeli magával a gyerekkori emlékeket, úgy cipeli magával ezeket a *gyerekkori*, abszurd képeket a *felnőtt* emberiség emlékezete is.

Ezek a mesék pontosan úgy működnek, mint közös kultúránk szinte minden képze- te az ősi hiedelmektől Csehovig: az élmény azon a generátoron keresztül jön létre a befogadóban, hogy az ő számára mit jelent, milyen saját érzeteket, emlékeket hív elő. Legtöbbször ez öntudatlan folyamat, mint a két mesetípus esetében is, mely úgy mesél a születés-születésélményről (a születés, sőt a fogantatás elé datált *emlékfoszlányokon* keresztül), hogy a legtöbb esetben a tudatosság szintjén nem dereng föl, hogy valójában miről is van szó. Még akkor se, ha közben egész nyilvánvaló utalások hangzanak el erre. De ne gondoljuk, hogy ettől a mese benső értelme elhalványodna – sőt.

A mennyország fönt van, és holtak lakják, a fejezet elején ebből indultunk ki, és hogy a túlvilág illetén képe – ironikus. Véleményem szerint ez a két mesetípus titokban egészen más, veszedelmesebb tájakon keresi a túlvilágot. Abból a fantáziaanyagból keletkeztek, hogy hol lehattunk a születésünk előtt. És elementáris képet rajzol erről a helyről. A mi világunkhoz képest ez nem fönt vagy lent vagy oldalt található, hanem ugyanitt, csak épp egy *fenékkal fordult*, abszurd térben, amelyben a miénkhez képest minden épp ellenkezőképpen működik.

A túlvilág ez a tükörvilág.

Angyalbárányok

Amikor nehéz álmainkban a túlvilág felé indulunk, sokszor vízben tapicskolunk, és az egyre mélyebb-mélyebb, már a szájunkig ér... Úgy áll utunkban a víz, mint Léthe, a felejtés. Néha olyan, mint az ólomtó: fényes, fekete, iszapos. Máskor szikrázó tenger, a maga valószínűtlenül mély horizontjával. A népmesében pedig gyors vizű patak.

De olyan patak, amelyen ha átgázol az ember, „*lesorvassa rólla a gúnyát, húst, mindönt*”,¹⁸ másutt csak a lábai hullanak el tőle,¹⁹ de a patak túloldalán visszánőnek, és a hős szebb lesz, mint azelőtt. Van, ahol nem is kell bemenni a vízbe, mert egy kis deszkahíd vezet át a patak fölött. De a híd korhadt, veszélyes!

Akárhogy jutottunk át – a túlvilágra érkeztünk. Ahol majdnem minden ugyanolyan, mint itt. A bárányokat (vagy két kismalacot) a patak túloldalára kísérő legényke csak abból veszi észre, hogy valami fura, hogy sovány teheneket lát legelni dús legelőn. Na jó. Megy tovább. Egy kiszáradt fennsíkra ér, ahol az aszott kórón kövér tehének legelnek.

Tessék, megint a fenékkal fordult világban vagyunk.

Egy asszony áll a folyóban, és lyukas kanállal meri a vizet.

A kristályvízű forrás egy bűzlő, rothadó kutya fejéből fakad.

Egy ház előtt két kutya acsarog egymásra, egyik se bír a másikkal, de egyik se hagyja magát...

Gyereksírás hallatszik: verébfiókák, mint gyümölcsök lógnak a fán.

A bárányok egy kápolnához érnek, megrázkódnak, és angyalokká változnak. A kápolnában egy ősz öregember misézik. Az innenső parton ő fogadta fel a fiút, hogy kövesse a bárányokat, akárhova mennek, és hozzon abból a fűből, amit ettek, a vízből, amit ittak.

Az angyalbárányok a templomban Krisztus testével és vérével táplálkoznak, majd a mise végeztével újra bárányokká változnak. A fiú visszavezeti őket a kishídon, és hazaviszi az akolba.

Az ősz öregember megkérdi tőle, mit látott, a fiú elmeséli, az öreg pedig elmagyarázza:

A sovány tehének kövér legelőn: fukar emberek lelkei, akik életükben megtehették volna, de nem adakoztak. Kövér tehének sovány legelőn: akik bőkezűek voltak. Asszony, aki lyukas kanállal meri a vizet: aki életében vizezte a tejet. Döglött kutya szájából tiszta forrás: rossz, hazug papok... És így tovább... A NÉPMESEKATALÓGUS hozzáteszi: „*egyéb valláserkölcsei magyarázatok*”. A mese végén kiderül, az ősz öregember – az Isten.

Érdekes, hogy ami a magyarázatokat illeti, komoly eltérés van az egyes variánsok között, ellenben maguk a látott képek majdnem mindenütt azonosak. Van, ahol hiányzik egy-két epizód, de ezek a mesék egyértelműen töredékesek. A képeknek nemcsak a tartalma, de a sorrendje is meglepően kötött, szemben a valláserkölcsei magyarázatokkal. Tehát ez utóbbiak nem tartoznak olyan szervesen a meséhez. Ugyanakkor az is egyértelmű, hogy ezek a mesék a középkori túlviláglátomások logikája szerint működnek: a képek – ikonok, pontos (vallás)erkölcsei megfejtésük van.

A folklórtudományban sokáig közmegegyezés uralkodott a tekintetben, hogy e képek forrása a középkori túlviláglátomásokban keresendő. Honti János megpróbálta továbbvezetni a kelta-ír, Berze Nagy János pedig a samanisztikus hiedelemvilág felé.²⁰

Áttanulmányoztam a NYELVEMLÉKTÁR-at,²¹ valamint elolvastam Katona Lajos TÚLVILÁGI LÁTOMÁSOK CODEXEINKBEN című nagyszerű tanulmányát,²² és az egymásra acsarogó kutyák képét kivéve, mely az Érdy-kódexben szerepel, a mese egyetlen epizódját sem találtam meg a túlviláglátomások között. Kiderült, hogy a mese keresztény színezete csupán stíluskérdés. Vargyas Lajos egészen másutt találta meg a túlvilági képek forrását: meg-hökkentő egyezéseket mutat ki az ősi török–mongol, ill. vogul hősénekekben szereplő mitikus hősök alvilágjárása és vizsgált legendamesénk között.²³

„*A Minuszinszki-medencéből való az a nagy terjedelmű, helyenként igen nagy régiségeket őrző ének, amelyből első párhuzamunk származik.*”²⁴ A hőst megöli egy szörny, és levágott fejét magával viszi az alvilágba. A hős húga utána megy bátyja fejéért. Az alvilágban lát egy öregasszonyt, aki hét korsóba tejet töltöget, majd egy háromöles paripát homokos kopáron, fű és víz nélkül is kövéren, távolabb egy girhes gebét patak mellett térdig dús fűben; azután egy fél emberi testet, amely a patak vizét eltorlaszolja, valamint egy egész holttestemet, amelyen átzúdul a folyó víz.

Amint belép az alvilág urainak, az Irle kánoknak házába, tökéletes sötétben találja magát, ahol testetlen lények kezdik szagatni, mire félelmében nagyot kiált. Erre belép az első Irle kán, s a hősnő követi a szobákba, ahol különféle büntetéseket lát, az utolsóban pl. két házaspárt, az egyiket a nagy takaró sem takarta el eléggé, a másik párt a kis takaró is szépen eltakarta. Ezután jut az összes Irle kánok elé, akik felelősségre vonják, hogy mert idejönni, ő meg azokat, amiért megölték bátyját. Ekkor erőpróbákat kell elvégeznie, hogy hazaengedjék, ami meg is történik. Erre a kánok barátságossá válnak, megmutatják birodalmukat, és megmagyarázzák a jelképeket és büntetéseket, amelyeket látott.

Másik variánsát Sz. N. Potanin közölte,²⁵ egy többrészes, hosszú szojot vagy mongol hőséneket a Jenyiszej, a Bejkem és Hakem összefolyásának vidékéről. Ennek a hőse azt a feladatot kapja az apjától, hogy hozza el az alvilágból dédapja subáját. *„Le is jut Erlik kán jurtájához. Alig száll le lováról, megragadják, vasláncra verik, és belövik a jurtába. Magához térve egy ősz öregot lát maga előtt egy emelvényen ülve, aki kikérdezi, miért jött, hogy mert idejönni, ahonnan senki számára nincs visszaút. [...] Aztán kikérdezi, mit látott az úton, s megmagyarázza, mindez mit jelent. A girhes kanca a jó takarmányon és vízen az irigy gazdagot jelenti, aki sem másnak, sem magának nem hajt hasznót, a kövér kanca a rossz takarmányon a szegényt jelenti, aki meglegszik azzal, amije van.”*

Sz. N. Potanin egy másik nagyon hasonló mongol gyűjtésében²⁶ Erlik kán, az alvilág urának fia magyarázza el a hősnőnek, hogy mit jelentett az a fa, *„amelynek ágai meg voltak rakva gyerekekkel és madárkakkal, akik csipogtak és sírtak. A fiú megmagyarázta, hogy ezek a háború idején meghalt gyermekek lelkei”.*

Ez utolsóval az ANGYALBÁRÁNYOK túlvilágjárásának minden egyes képét megtaláltuk a mongol hősénekekben.

Vargyas Lajos Istvánovits Márton kutatásaira hivatkozik, amikor hozzát teszi, *„hogy a tárgyalt jelenetek egy része jelen van a kaukázusi hagyományban is. A Nart-eposzban a hős ugyanúgy bejárja a holtak birodalmát...”* Ebben is, akár a mongol változatban a civakodó kutyák helyett civakodó házaspár szerepel. *„A dús és sovány legelőn levő jószágából itt már csak egyetlen ökor maradt, amely dús mezőn bajuszt rágszál. De az ok itt is a fősvényesség. A tejmezegető asszonyt malom alatt sajtot készítő nő képviseli, aki szintén csalásért bűnhődik. [...] Az elterjedés területe tehát kiterjed a Kaukázus környékére is, de a sokféle pontos egyezés mégis az altaji (török–mongol) hősénekekhez kapcsolja a magyar szövegeket.”*

A túlvilági út – út az őshazába is.

És az ősz öregember, akiben az összes magyar variáns az Istent ismeri fel? Ő álruhában Erlik kán, az alvilág fejedelme, a Halálisten?

Nem ez az egyetlen magyar mesetípus, amelyben az Isten egy ősz öregember alakjában jelenik meg, ugyanakkor mégsem ez a jellemző, Krisztus alakja sokkal népszerűbb. De a népi kereszténység Krisztusa nem azonos az újszövetségi Jézussal. Ahogy a paraszti képzelet nem tud mit kezdeni a láthatatlan zsidó istennel, ugyanilyen megfoghatatlanul bonyolult számára a szentháromság gondolata is. A faluban az Isten a látható és szerethető Jézus, akinek életét, arcvonásait mindenki ismeri, akivel (ábrázolásával) minden faluban találkozhatunk.²⁷ A népi mitológia Jézust magával az Úristennel azonosítja. Számos gyűjtés kezdődik a következő mondattal: *„Amikor Krisztus urunk a világot teremtette...”*

Akkor ez azt jelenti, hogy ha egy mesében az Isten mint ősz öregember szerepel, ez ősi, pogány reminiscencia – ellenben ha Jézus, akkor ez az új stílusú, keresztény istenalak?

Az ősz öregember mindig egyedül jár, künn, az erdőben. Krisztus bemegy a falvakba, néha a vetést is letapossa, és csak a legritkábban jár egyedül. Mindig ott tapossa a sarkát

örök társa ezekben a többnyire ironikus hangvétellű legendamesékben. De ugyanígy ketten jelennek meg a világtéremtés előtti időkben, amikor még nem volt semmi, csak egy pocsolya. Abban az üres pocsolóban is ketten dagonyáztak. Az Isten *barátja* a világtéremtésbe is beleszól, folyton okoskodik, vagy utánozza Krisztust, elrontja, összegyűrja... Kálmány Lajos már 1893-as tanulmányában²⁸ kimutatta, hogy e kétszemélyes teremtéstörténetek mély kapcsolatban vannak a legközelebbi rokon népek, a vogul-osztjások teremtésmítoszaival. A főisten semelyik finnugor nép mítoszában nem vesz részt tevőlegesen a teremtésben, azt demiurgoszok hajtják végre. A finneknél több demiurgosz, legközelebbi rokonainknál csak egy. A vogul Elm-pi és az osztják Örtik. Ez utóbbi egygyökerű a mi Ördög szavunkkal. A török–tatár Ertik és a mongol Erlik kán valaha szintén a főisten jobbkeze volt a teremtés végrehajtásában.

Bosnyák Sándor 1968-as baranyai gyűjtése²⁹ alapelemeiben tökéletesen követi a vogul teremtésmondát:

„Az Isten őszentsége és az ördög ketten dolgoztak. Akkor az ördögöt leküldte az Isten őszentsége a tenger fenekire, hogy hozzon fel földet. Hát földet markolt ő lent a tenger fenekén, de amíg felért a víz színire, addig kimosta a víz a markából.

Hát nem tudott hozni.

Akkor megint leküldte, megint leszállott a víz fenekire, és markolt földet, de nem tudott akkor se hozni. Hát harmadszor, mikor feljött, akkor se tudott hozni. Akkor es kérdezte az Isten őszentsége az ördögöt:

– Hoztál-e földet?

Azt mondja:

– Nem tudtam hozni, mert kimosta a víz a markomból.

– Jól van – azt mondja –, mégis hoztál, piszkáld ki a körmeidet, mer ott a föld.

Akkor kipiszkálta a körmeit szépen. [...] Hát addig gyúrták, Isten őszentsége addig csinálta, amíg hat nap alatt akkorát csinált, hogy egyik lábával rálépett. [...] Akkor azt mondta, hogy megpihennek.

Lepihentek. S amikor lepihentek, újból hat nap alatt az a föld nőtt, megnőtt akkorára, hogy ők le tudtak mind a ketten fekiüdni. S amikor lefeküdtek este, hát akkor az ördög elkezdte lökdösni az Isten őszentségét, hogy essék bé a vízbe, hogy merítse el a víz. Akkor ő nem tudta lelökni a földről, hanem amennyit lökte Isten őszentségét, annyit nőtt a föld arrafelé. Nagyon nagyot nőtt azon az éjjel a föld. Reggel mondta az Isten őszentsége:

– Hát mit csináltál – azt mondja –, egész éjjel lökdöstél – azt mondja.

– Hát – azt mondja – nem bírtam pihenni, hát olyan rosszul fekiüdtem, nem bírtam pihenni.

– Na jól van, lád-e, most már nagy a föld.

Nagy vót a föld, hát most kell teremteni erre a födre. Azt mondja:

– Teremtsüink.

– Hát teremtsél – mondta az ördögnek Isten őszentsége.

Hát akkor megrúgott az ördög egy gallyat, lett belőle egy béka. Hát a béka elkezdett ugrálni.

– Na látod, hogy én tudok teremteni.

– Jól van – azt mondja –, de embert es kell teremteni.

Hát akkor az Isten őszentsége megrúgott egy gallyat, akkor lett egy ember belőle. Az az ember elkezdett beszélni, és így lett ember a födre.

Így mondták a régiek.”

Az utolsó mondat mély igazsága beláthatatlan – tényleg a *régiek* mondták el így a világ teremtését, még a kereszténység előtt.

A teremtés tökéletlensége, a kijavítás gesztusa, a demiurgosz rivalizáló, lázadó magatartása is hozzátartozik az ősmítoszhoz.

Az ősi magyar hitvilág Ördögével ugyanaz történt, mint a zsidó bukott angyallal: az egyistenhit keretei között a második istenből fokozatosan vált az abszolút rossz megtestesítőjévé. Lucifer arkangyal, a fényhozó nem akkor bukott el valójában, amikor az örök sötétségbe és magányba hullt, hanem amikor a műveletlen utókor azonosította a mocskos, izzadó Sámáéllal, a hazug kígyóval, aki megkísértette Évát. Ugyanígy vette magára fokozatosan a demiurgosz-isten, Ertik/Ördög a megvetett, kinevetett és undorító vonásait.

Történetileg sokkal későbbi változatában a mítosznak sikerült helyreállítania a kényes egyensúlyt a rivalizáló barátok, a főisten és a demiurgosz között. Akkor, amikor a népköltészet Krisztus és Szent Péter figurájával újraalkotta az örök párost.

„Mikor Krisztus az embert teremtette, ott kajfertoskodott mellette Szent Péter is. Kapta magát Szent Péter, feltette, hogy ő is csinál má embert.

Csinált is. Nagy hegyessen vitte Krisztus elejbe az embert. De mikor Krisztus meglátta, olyat nevetett, hogy még a könnyűji is hullott bele.

– Hát mit nevet? – kérdezte Péter.

– Azt, te szerencsétlen, hogy a fejt megfordítva tetted a nyakára! [...]”³⁰

A magyar legendamesék nagy részében Szent Péter veszi át a demiurgosz Ördög szerepét. Lehet, hogy Jézus alakja is összeköthető a vogul Numi-Tarémra emlékeztető, pogány magyar főistennel? Van erre vonatkozóan valami támpontunk?

Kálmány Lajos közöl a SZEGED NÉPE című gyűjtése második kötetében két gyerekmondókát. Mindkettőt olyankor mondják, „*mikor a Nap elbúvik*”:³¹

*„Daru, daru,
Mönny fő’ égbe:
Hujjács egygyet
A Jézusnak:
Hogy agygyon melegöt!
A darunak teleköt,
Mi nekünk mög melegöt!”*

A másik mondóka:

*„Hoszd é fíjam
A horgot!
Hagy rántom le
A napot.
Hoszd é kúdús
A napot!
Adok egy’ ros’
Kalapot!”*

Már korábban említettem, hogy Kálmány Lajos titokzatos szövegelemzőszoftverek alapján kimutatta, hogy a magyar ősvallásban a daru különleges, szent madár, a Napvagy Tűzisten madara. A második naphívogatóban említett személy – a kúdús – a következő érdekes összefüggésre hívja fel a figyelmet. Ha teljes nevét nem is tudjuk, annyit „*gyaníthatunk, hogy a Tűzisten neve us-sal végződik*”.³²

Lehet, hogy tényleg Kúdusnak hívták, lehet, hogy nem. De Jézus neve szintén *us-sal* végződik, és hozzátehetjük még a Krisztus-t is. A pogány napisten keresztény kori be-

azonosítását valószínűleg erősíthette a három név összecsengése. A BIBLIÁ-ban nincs utalás Krisztus és Péter szoros, kétszemélyes barátságára. egy-két pillanatot leszámítva soha nincsenek *ketten*, és egyetlen olyan epizód sincs (az apokrifokban sem), amelyben ketten kőborolnának, vitatkozva, fecsegyve, egymás idegeire menve, elválaszthatatlanul. A népi Krisztus-legendák jelentős részében két (harminchárom évesnél mindenképp) idősebb, nincstelen vándoremler jelenik meg. Van valami bennük a törvényenkívüliség szabadságából. Lehetséges, hogy Szent Péter és Jézus Krisztus álrühája mögött két *illegális* isten, a demiurgosz Ördög és a napisten Kúdus rejtőzik? Ahogy az ANGYALBÁRÁNYOK mese magányos, erdei istenfigurája, az *ősz öregember* is öntudatlan azonosságot sejtet az elbukott, hatalmas erejű Erlik kánnal, az alvilág fejedelmével? Akinek neve gyökerében azonos az osztják–magyar Örtik-Ördöggel? A mongol alvilág képeinek reminiszenciái a magyar mesében ehhez a következtetéshez vezetnek.

Van egy erős hagyomány, mely a népköltészetet valamilyen mély valóság ősi, letisztult és szimbólumokba sűrített lenyomatának tekinti. Ebben természetesen van némi igazság, de önmagában nem ad választ semmire, meghamisítja a költészetet, fontoskodó miszticizálás. Elfedi a részleteket, a mese érzéki valóságát, hiszen a magyarországi vagy erdélyi rét *nem olyan*, mint a mongol alvilágban, itt nem olyanok a fák, nem olyan a fű, nem olyan a képek kulturális, érzelmi rezonanciája. Na de akkor milyen?

Valóban megnyitja a vizsgált mese jelentéstartományát, ha tudjuk, hogy a keresztény szellemű és magyar tájakból építkező túlviláglátomások mögött egészen más természetű képek vannak eltemetve a népi emlékezet mélyén, de végeredményben ez csak egy kicsivel visz minket közelebb a magyar népmesék megfejtéséhez. Itt ülünk a betonszürke világvárosban, és az ősi mongol alvilág csak alig esik távolabb tőlünk, mint az az elsüllyedt világ, melynek lenyomata a Kriza János százötven évvel ezelőtt Erdélyben felgyűjtött Angyalbárány-meséje, A MÖNDÖLECSKÉK.

Megbántott koponya

A mongol alviláglátomások megjelennek egy másik mesetípusban is. Itt azonban már az elején egyértelmű, hogy a halottak birodalmában vagyunk. Ez a mese egyébként máig élő hiedelem, tehát a mesélők valóban megtörtént eseménynek tekintik.³³

A NÉPMESEKATALÓGUS így írja le a szüzsét:

„AaTh 470: *ÉLETRE-HALÁLRA JÓBARÁTOK*

Két barát fogadalmat tesz, hogy sohasem hagyja el egymást. Egyikük meghal. Az élő barát meghívja a halottat a lakodalmára, és elkíséri, amikor a sírba visszatér. A föld alatti világban sok különös dolgot látnak: kövér és sovány teheneket, egy széles és egy keskeny utat, egymással veszekedő embereket és tárgyakat. Az élő egy víz mellé megy aludni, amikor felébred, el van borítva mohával. Ünneplő és gyászoló házakat látnak. Stb. Amikor az élő barát visszatér, kiderül, hogy évszázadokig volt távol. Körülnéz, és meghal.”³⁴

Több olyan hiedelemként is élő mesetípus van, mely azt a törvényt fogalmazza meg, hogy ha lázadozunk szeretteink elvesztése ellen, ha a szeretet Ariadné-fonalával szívünkben meg akarjuk sérteni a határt a két világ, élők és holtak birodalma között, akkor épp halott szerettünk fog démonná változva az örületbe vagy halálba rántani.

A LENORE-mesetípusban a lány annyira vágakozik a háborúban elveszett szerelmese után, hogy egy vénasszony tanácsára éjjel kimegy a temetőbe, kiás egy holtat, hazaviszi

a koponyáját, összefőzi kapinyával. Amikor az felforr, szerelmese máris ott terem a ház előtt hatalmas fehér lovon. Aztán együtt repülnek a Hold alatt. A huszár énekel:

„– *Élők vagynak napvélágon,
Hóttak vagynak hódvélágon,
Édös rózsám, félsz-é?*

– *Nem félök, mer veled vagyok! – mondja a lány.*”³⁵

Majd leereszkednek egy galíciai katonatemetőben. A vőlegény, mint a nászágyba, úgy hívja magához a sírba a lányt. A lány letekeri ruháit, majd elfut, bezárkózik a ravatalozóba. Bent egy halott fekszik egy koporsóban. Egy baranyai változatban a halott nem más, mint Szem Péter.³⁶ A vőlegény hörögve szagatja a bejáratot. Beszól a halottnak: „*Szem Péter! Add ki, aki benn van!*” A halott leszáll a ravatáról, indul az ajtó felé, de az utolsó pillanatban megszólal a kakas: a holtaknak többet nincs hatalmuk. A vőlegény így köszön el a lánytól: „*Szétszaggatalak vóna! Akkor méktuttad vóna, hugyan köll a halottakat a sírbul főbozgányi!*”³⁷

Az életre-halálra jó barát és a kétségbeesett szerelmes pontosan úgy bűnhődik a holtak háborgatásáért, mint az a pofátlan, részeg fickó, aki meggyaláz egy sírt a MEGBÁNTOTT KOPONYA-mesetípusban: „*Egy koponyát (szobrot) ebédre hívnak. Részt vesz a lakomán, és házigazdáját elviszi a másvilágra.*”³⁸

Ez a történet egyike a legősibb hiedelmeknek. Eurázsian kívül is szinte mindenütt létezik valami hasonló.

Minden hiedelem: törvény, figyelmeztetés. Ez például azt jelenti: meg ne sértsd a holtakat, mert pórul jársz. De a hiedelem soha nem így fogalmaz, paragrafusokban, hanem történeteken keresztül. Sőt minden bizonnyal ez az evolúciós alapja a *mesélés* képessége kialakulásának. Azért mesélünk múltbéli történeteket, mert figyelmeztetnek és tanítanak. Ennek alapfeltétele a múltrol való gondolkodás képessége. A múlt eseményeinek leírása szavakkal. A történetmesélés egy lényegű az emberiség történetével. Ha úgy tetszik, abban a pillanatban született az első ember, amikor a hordában az egyik majom elmesélt egy történetet.

A hiedelmekben kódolt törvény – akár az angolszász precedensjogban – mindig valóságosnak hitt, konkrét esetekben fogalmazódik meg. Akkor meggyőző, ha hisszük és tudjuk, hogy az valóban és úgy megtörtént. Minden falu emlékezetében élt egy fiú, nem is olyan régen, az X. Y. sógora, Z. nagybátyja, aki egyszer éjjel részegen jött hazafelé a temetőn keresztül, és elkezdett viccelődni az egyik fejével, mire az megszólalt... Azt mondhatjuk, az egész világon, minden faluban *élt* egy ilyen fiú – és az egész világon, minden faluban úgy hiszik, hogy ez egyes-egyedül csakis ő náluk történt.

Így volt ez évezredekken keresztül. Úgy hordozta ezt az információanyagot az emberiség, ahogy egy baktériumot hordozunk a szervezetünkben. Mint egy lappangó betegség. Ami akkor lobbant be és okozott globális epidémiát, amikor váratlanul Granadában már nem a granadai Pedróval, hanem a sevillai Don Juan Tenorióval kezdték mesélni ezt a hiedelmet. A sevillai nőcsábász, arisztokrata fiú alakja annyira inspiráló volt, hogy hamarosan már Córdobában is az ő személyével mesélték...

A Don Juan-figura és az eredeti hiedelem egyesüléséből egy bikaerős mutáns keletkezett – ötven évvel később már Olaszországot is megfertőzte a *commedia dell'arte* nevű médián keresztül. Újabb pár évtized múlva már szerte Európában ismerték. Eközben a téma újabb állandó elemekkel bővült, Leporello/Sganarelle meg Donna Anna/Elvira figurájával, és azzal, hogy a történet az eredeti hiedelemparancsot, a holtak megsértésének tilalmát a teljes keresztény erkölcsi világrrend megsértésének tilalmára terjesztet-

te ki. Természetesen azzal a perverz ellentmondásossággal, amely a Don Juan-történet népszerűségének mindig is fő motorja volt, hogy a tabu egyúttal a vágy titokzatos tárgya. Undorunk és vágyfantáziánk (akár Don Juan és Donna Anna a Mozart-opera elején a szexualitás leplezetlen – de csakis zenei – megfogalmazásában) szétbogozhatatlanul olvad össze.

Érdekes, hogy az irodalomtörténet csak Tirso da Molináig visszanyúlva vizsgálja a DON JUAN motívumtörténetét. A folklórtudomány pedig megmarad az eredeti hiedelemnél, csak említés szintjén érintve annak kapcsolatát az európai kultúra talán legjelentősebb önreflexiók jelenségével. A sok ezer éves *lappangás* és a pár évszázados *belobbanás* története nincs egységes folyamatként elemezve, legalábbis én nem találtam ilyet.

Az az érzésem, hogy az emberiség legtöbb nagy története a *kövendégtémához* hasonlóan az emberiség krónikus betegségeként is leírható, az enyhébb szakaszok, a súlyosabb belobbanások és a hosszú tünetmentes időszakok váltakozásával. Van, hogy úgy tűnik, már kigyógyultunk egy-egy történetből, azaz elfelejtettük örökre. Aztán a legváratlanabb pillanatban újra előbukkan, kiújul.

A MEGBÁNTOTT KOPONYA-típus az ÉLETRE-HALÁLRA JÓBARÁTOK egyik alfaja. Ha ez utóbbit termékenyítette volna meg egy különlegesen szuggesztív szereplő felbukkanása, akkor lehet, hogy ez a történet indult volna olyan döbbenetes fejlődésnek, és Mozart ebből írt volna operát. De nem így történt, lehet, hogy éppen azért, mert a történet túl jó, legalábbis szellemi értelemben sokkal gazdagabb, bonyolultabb.

A halott barát nem megöli vagy pokolba rántja az élő, egyszerűen csak megvendégeli. A túlvilág képekben jelenik meg, egészen a mese végéig térnek látjuk a túlvilágot, és csak a csattanóban derül ki, hogy az igazi erős látomás az időről szól. A túlvilágon töltött rövidke idő alatt több száz év múlik el a földön. Van olyan változat, amelyben egy cigánybanda húzza a lenti, sírbéli kocsmában. Egy nóta és tánc – a föld felett száz év.³⁹

Sajnos nem értek a fizikához.

Ami az A-zónában három nóta ideje, azaz 17 perc és 24 másodperc, az a B-zónában háromszáz esztendő. Ha a B-zóna az *állandó*, vagyis a földi világ, és ez egy folklór-fizikai disszertáció lenne, akkor könnyűszerrel kiszámolhatnánk az A-zóna, azaz a túlvilág sebességét. Hát... elég gyors, az biztos. Gyorsabb, mint a fecske vagy a szél, éppen olyan gyors, mint a gondolat.

Van egy másik legendatípus, melynek hőse anélkül suhan át a túlvilágra, hogy akár egy lépést kellene tennie feléje.

A túlvilág: idő.

Elmélkedő Konrád

Helyi legendának tekintik: állítólag a németalföldi Afflinghem-apátságban történt. Első lejegyzése a XI. századból való.⁴⁰ Az apátságban élt egy szerzetes, aki folyton a 90. zoltár egyik során töprengett: „*Mert ezer esztendő teelötted annyi, mint a tegnapi nap, amely elmúlt...*” Egy hajnali zsolozsmán olyan mélyen elmerengett, hogy észre sem vette, hogy a többi szerzetes már mind elment reggelizni. Egyszer csak egy madárka dalára lett figyelmes. A madár beszállt a kápolnába, ott csapongott és énekelt, majd kiszállt a monostor előtti kis erdőbe. A szerzetes utánasiétt. Megállt kint, a kapu előtt, és hallgatta a madárdalt, majd amikor a csípős hajnali levegőn dideregni kezdett, visszatért a monostorba, reménykedve, hogy még nem késte le a reggelit.

A monostorban azonban mindenki idegen volt számára, és őt sem ismerte senki. Megkérdezték tőle, hogy hívják az apát urat és a föld hatalmasait, majd elővették a régi krónikákat, és megtalálták benne: igen, háromszáz évvel ezelőtt egy barát ott maradt a kápolnában a hajnali zsolozsma után, majd eltűnt.

„A szerzetest egyszerre nagy gyengeség lépé meg, s a halotti szentségek ájtatos fölvétele után elhunyt az Úrban.”

Azt hiszem, ez a legszebb túlvilágjáró legenda, amit ismerek – a legtisztább, legegyszerűbb. Bár a *fenékkal fordult világ*, az ellentétek játéka ebben is megjelenik. Itt az egészen picivel és egyszerűvel helyettesíti a végtelenül hatalmasat és felfoghatatlant. Egy madár-csiripelés – és Isten világegyeteme. Úgy beszél a túlvilági utazásról, hogy egy métert sem kell érte tenni. Nincs látomások sorozata sem, csak belefeledkezünk egy kismadár énekébe. A madárdal – minden zenék közt a legegyszerűbb, legtermészetesebb.

Igen, egyszerű és természetes egy tapasztalt nőstény csalogánynak – de az igazán figyelmes emberi fül számára felfoghatatlanul bonyolult és titokzatos.

Az ellentmondások ezzel korántsem értek véget. Talán a legszebb ebben a legendában, hogy az idő kitágulását, az isteni idő szédülettel teljes megtapasztalását összeveti egy egészen hétköznapi tapasztalatunkkal. Az óra számtani ketyegéséhez képest a belső időérzetünk annyira változatos, hogy már teljesen hozzászoktunk, nem is foglalkozunk vele. Természetes, hogy egyszer száguld az idő, máskor lötyög. Traumatikus időélményünk csak a két véglet esetében keletkezik, a gyönyör vagy a gyötrellem pillanataiban. Ilyenkor megáll az idő, legalábbis döbbenetesen lelassul, és minden egyes pillanat szinte elviselhetetlenül tartalmassá válik.

Einstein kifejejtette a relativitáselméletből azt a képletet, amellyel a *gyönyör mennyiségét* számíthatnánk ki az idő tágulásából. Pedig szükség lenne rá, hiszen a szavak nem alkalmasak arra, hogy szabatosan leírják az elragadtatást, amit szerzetesünk érzett, amíg hallgatta a madár dalocskáját. Ő körülbelül három percnél érezte ezt az időt. E három *belső* percben sűrűsödött össze háromszáz *külső* év. Háromszáz év per három perc: ez a gyönyör mértéke, vagyis ötvenkétfélmillió-ötszázhatvanezerszer volt gyönyörteljesebb a madárdalból nyíló túlvilág, mint ez az árnyékvilág itt körülöttünk.

Lehetséges, hogy éppen arra sétált egy másik szerzetes is, laskagombát gyűjtött az ebédhez. És neki is föltűnt a madár éneke, lehet, hogy ő is megállt, hallgatta, aztán továbbsetett. Lehet, hogy őt is annyira elgyönyörködtette, hogy ezt a hosszú percet három röpké másodpercnél vélte. Az ő gyönyörhányadosa: húsz.

Vesd össze a Konrád-féle ötvenkétfélmillióval. Hogyhogy? Egyiküknek a madár kétfélmillió-hatszázszor szebben énekelt? Ez hogy lehet? Úgy, hogy nem a madárdal a túlvilág kapuja, hanem a mi elragadtatásra való képességünk, az érzékenységünk.

Ezzel a túlvilágot kereső utazásunk végére értünk. A túlvilág kapuja bennünk van – de ez a kapu csak nagyon ritkán nyílik.

A koricei szent rebe reb Pinchász mondotta: „*Milyen szép és ragyogó ez a világ, ha az ember nem vész el benne. De kicsoda káosz birodalma ez akkor, ha elvész benne.*”⁴¹

Az Elmélkedő Konrád legendájának XI. századi lejegyzését még számtalan további követte a középkor gyűjteményeiben.⁴² Igen népszerű volt a nyugat-európai népköltészetben, de Oroszországban is számos változatát felgyűjtötték.

Magyar területen összesen egy lejegyzése ismert, Temesvári Pelbárttól, az is latinul (DE TEMPORE, 84N). Magyar fordításban így hangzik:⁴³ „*Egy szerzetes arra kérte Istent, mutassa meg neki a leghisebb égi örömet. És íme a könnyörgőnek megjelent egy angyal édesen éneklő madárka képében. Mivel meg akarta fogni, követte az erdőbe, és hallgatózva háromszáz éven át*

állt egy fa alatt, semmi mást nem érzélve, nem élvezve annak az éneknek az édességén kívül, hanem azt gondolta, hogy alig egy óra hosszat állt ott. Amikor a madár elrepült, visszatért a kolostorba a barátokhoz. Mivel senki nem ismerte meg őt, a szerzetesek elcsodálkoztak. Megkérdezték, melyik apát idején távozott el, és úgy találták, hogy háromszáz év telt el azóta...”

Ez a változat példázza azt a nagyon érdekes jelenséget – mely sok más esetben is visszaköszön –, hogy a mesék rendszerint úgy kopnak, hogy a tovább mesélők a történet képi gazdagságát annak értelmezésével helyettesítik. A részletező, érzéki történetek fokozatosan szürke interpretációkká zsugorodnak. A kultúra virágzása ellen alig van veszélyesebb környezeti szennyezés, mint az értelmezés kényszere.

A magyar népköltészetben az Elmélkedő Konrád legendáját sehol nem gyűjtötték föl a gyűjtőmozgalom első százötven esztendejében. A gyűjtők egyik legkedveltebb – mert legkülönlegesebb – terepe a bukovinai magyar etnikai sziget volt. Számtalan gyűjtés történt abban a néhány faluban, így Istensegítsen is. Ha bárki csak utalt volna ott erre a mesére, a gyűjtők egész biztosan felfigyelnek rá, hiszen nem csak szép, de keresztényi is.

Majd 1963-ban egy államközi szerződés alapján Somogyba telepített istensegíti parasztoktól egy zseniális legendavadász, Bosnyák Sándor felgyűjti a mesét, majdnem a XI. századi érintetlen formájában.

Mondom, sehol és semmikor, senki más nem gyűjtötte fel. Hol van akkor az a titkos vérvonal, melyen mégis átszivárgott az évszázadokon keresztül? Elég valószínű, hogy a templomi prédikációkban. Még sincs nyoma ennek. Lehet, hogy néha-néha elhangzott, de hamar elfelejtették. Szunnyadt a mese, mint a mag a száraz földben. Talán túl szellemi, túl kevés történik benne (számunkra az intellektuális varázsa éppen ebből származik). De ott, Istensegítsen, ahol látszólag minden állandó volt, és mindenki mindenkint ismert, felfoghatatlan lehetett ez a fordulat: Elmélkedő Konrád visszamegy a saját otthonába, de ott mindenki idegen.

Valami ehhez hasonló abszurd idegenséget érezhettek 1963-ban a Románia szívéből Somogyországba telepített csángó magyarok. Még a magyar fák is idegenek! A magyar csalóányok dala is. Na tessék, most végre *otthon* vannak, magyar földön, nem a távoli szülőhaza *idegenségében*. Úgy sülyyedt a semmibe az a pár száz éves múlt, mintha soha nem lett volna!

Minden közösség időben – és néha térben – hordozza magával történeteit, egy részüket a tudatküszöb felett, másokat elfeledve, vagyis az emlékezet mélyén.

És egy-egy nagy változás/trauma más és más emlékeket dob a felszínre. Nem valószínű, hogy a Gáspár Antalné nevű bukovinai paraszt néninek eszébe jutott volna, hogy ez a *Somogyba zuhanás* épp olyan, mint ahogy Elmélkedő Konrád zuhant bele a jövő idegenségébe. A trauma önkéntelenül dobhatta felszínre, keltette életre a tetszhalott történetet. Más történetek meg bizonyára a feledésbe sülyyedtek, talán örökre, talán nem.

A helyi vagy nemzeti mondák, a népmesék, anekdoták, legendák, történetfoszlányok tökéletesen összekeveredve, ugyanabban a bugyorban bugyognak a népemlékezetben. Nincsenek katalogizálva, nincsenek műfajok, témák, tudatszintek szerint elkülönítve. Ráadásul a közemlékezet folyamatos és nagyon érzékeny kölcsönhatásban áll a személyes emlékekkel, melyeket még rapszodikusabban, sérülten, hiányosan hordozunk.

Az úgynevezett néphagyomány: kivetített személyes emlékezet, a traumafeldolgozás és életértelmezés műhelye.

Bosnyák Sándor gyűjtő üldögél Gáspár Antalné konyhájában, és beszélgetnek. A néni egyre oldottabb, bizalmasabb. Nagyon nehéz személyes élményeken keresztül megfo-

galmazni, mennyire perverz, ha magyarokat deportálnak magyar földre. De egyszer csak eszébe jut, ahogy a hajnali erdőben sétáló Elmélkedő Konrád „*maga előtt látott a fán egy szép struccmadarat. Az olyan szépen énekelt neki, hogy ő oda letérgyepelt, csak azt a madarat nézte, hogy az a madár milyen szépen énekel...*”⁴⁴

(Folytatása következik.)

Jegyzetek

1. Csiszár Sándor. In: Lammel Annamária–Nagy Ilona: PARASZTBIBLIA. Gondolat, 1985. 360.
2. Banó István: BARANYAI NÉPMESÉK. Szerk. Berze Nagy János. Akadémiai Kiadó, 1942.
3. Kálmány az 1879-es árvíz előtt, az utolsó pillanatban felgyűjtötte az „ős”-Szeged népköltészetét. Hatalmas munkával, lélekszakadva – ő is tudta, ahogy a városban mindenki, hogy Szeged halálra van ítélve, hiszen a Felső-Tisza szabályozásával mintegy ráengedték a vizet, és a város csak akkor kap majd országos és nemzetközi segítséget, amikor elpusztul, ahogy ez meg is történt. A legnagyobb magyar város populációja a katasztrófa következtében szétszpriccelt a négy égtáj felé, Kálmány gyűjtése ezért felbecsülhetetlen értékű palackposta az ős-Szegedet örökre elfedő tengerből.
4. *Fővárosi Lapok*, 1881. júl. 8.
5. Kálmány Lajos: SZEGED NÉPE II. 205. Arad, Réthy Ny., 1882. A mesében elhangzik, hogy a daru berepült a házba, mire a ház kigyulladt. Ez a fordulat, ha nem értjük a mögöttes jelentését, zagyvaságnak tűnik...
6. MAGYAR NÉPMESÉKATALÓGUS I–10/A. MTA Néprajztudományi Intézet, 1982–2001.
7. Csoóri Sándor: NOMÁD NAPLÓ. Magvető, 1979. 126.
8. AaTh 1962 – Stith Thompson: MOTIF-INDEX OF FOLKLITERATURE: A CLASSIFICATION OF NARRATIVE ELEMENTS. Helsinki, Suom. Tiedakat., 1932–1936.
9. A MAGYAR HAZUGSÁGMESÉK KATALÓGUSA, 22.
10. MAGYAR NÉPRAJZI LEXIKON, APÁM LAKODALMA szócikk. Főszerk. Ortutay Gyula. Akadémiai Kiadó, 1977–1982.
11. Az a kevés felgyűjtött változat, amelyben nem szerepel, töredéknek tekinthető.
12. Michel Odent: A SZERETET TUDOMÁNYOSÍTÁSA (THE SCIENTIFICATION OF LOVE). Ford. Klukon Bea és Weichinger Andrea. Napvilág Születésház, 2003. 45.
13. A hivatkozott kísérletek publikációs jegyzékét lásd ugyanott, a 28. oldal lábjegyzeteiben.
14. Frigyes Júlia: A SZÜLÉS UTÁNI DEPRESSZIÓ ÉS A DISZHARMONIKUS SZOPTATÁS TRAUMAELMÉLETI HÁTTERE. *Lélekelemzés*. A Magyar Pszichoanalitikus Egyesület folyóirata, 2010. szeptember.
15. Kéziratos gyűjtés.
16. Az utóbbi évtizedekben az ultrahangos vizsgálat részben feloldotta ezt a misztikus titkot. Vagy még abszurdabbra, ijesztőbbre formálta?
17. Banó István: i. m. 238.
18. A MÖNDÖLECSKÉK. = Kriza János: VADRÓZSÁK. 1863. Új kiadás: Kolozsvár, Kriterion, 2002.
19. A HÁROM BÁRÁNY. = Ipolyi Arnold NÉPMESÉGYŰJTEMÉNYE. Szerk. Kálmány Lajos. Kisfaludy Társaság, 1914.
20. Vö. Berze Nagy János: BARANYAI MAGYAR NÉPHAGYOMÁNYOK II. Pécs, Kultúra Ny., 1940 és MAGYAR NÉPMESETÍPUSOK II. Pécs, Mecsek Ny., 1957, valamint Honti János: MESÉK ÉS MÍTOSZOK HALÁL-RÓL ÉS HALHATATLANSÁGRÓL, illetve MESE ÉS LEGENDA. = VÁLOGATOTT TANULMÁNYOK. Akadémiai Kiadó, 1962.
21. NYELVEMLEKTÁR: RÉGI MAGYAR CODEXEK ÉS NYOMTATVÁNYOK. MTA, 1874–1908.
22. Katona Lajos IRODALMI TANULMÁNYAI II. Kisfaludy Társaság, 1912.
23. Vargyas Lajos: A HŐSÉNEK MARADVÁNYAI NÉPKÖLTÉSETÜNKBEN, MAGYAR NÉPRAJZ V. Folklor 1. MTA Néprajzi Kutatóintézet. Főszerk. Paládi-Kovács Attila. Akadémiai Kiadó, 1988–2002.
24. A hivatkozást lásd uo.
25. Uo.
26. Uo.
27. Tele van a vidék olyan ábrázolásaival, melyeket leküzdhetetlen ösztönparancs *szeretni*. A féltő gyöngédség, amit egy kisbaba látványa-

kor érzünk, nem emberi érzelem, sokkal mélyebben beágyazott, erre utal, hogy az állat'cse-csemő' látványa is kiváltja belőlünk Ez az ösztönvázis a gyámoltalan gerinces kölyökegyedek legerősebb evolúciós fegyvere. Hasonlóan erős és pozitív ösztönreakciót – részvételtjes félelmet – vált ki belőlünk Krisztus másik meghatározó ábrázolása: szenvedése a kereszten.

28. Kálmány Lajos: VILÁGUNK ALAKULÁSAI NYELV-HAGYOMÁNYAINKBAN. Szeged, 1893. Nyomtatott Bába Sándor könyvsajtóján.

29. Máris György, sz.: 1903, Klézse, Moldva. Egyházaskozár, Baranya m. 1968. – Bosnyák Sándor Ms. 1969. 463. = Lammel Annamária–Nagy Ilona: PARASZTBIBLIA.

30. Berze Nagy János–Katona Lajos: NÉPMESÉK HEVES ÉS JÁSZ-NAGYKUN-SZOLNOK MEGYÉBŐL. = MAGYAR NÉPKÖLTÉSI GYŰJTEMÉNY IX. 1907. 542.

31. Kálmány Lajos: SZEGED NÉPE II. 42–43. sz. 81.

32. Uo. jegyzetek, 205.

33. Lásd MAGYAR HIEDELEMMONDA KATALÓGUS. Összeáll. Bihari Anna. MTA Népr. Kut. Csop., MTA KESZ Soksz., 1980.

34. MAGYAR NÉPMESEKATALÓGUS 2. A MAGYAR TŰN-

DÉRMESÉK TÍPUSAI. Összeáll. Dömötör Ákos. MTA Néprajztudományi Intézet, 1988. – A katalóguscikk kissé egyszerűsítve, olvasmányosabbá téve.

35. Berze Nagy János: BARANYAI MAGYAR NÉPHAGYOMÁNYOK II. 138.

36. Uo. 136.

37. Uo. 137.

38. MAGYAR NÉPMESEKATALÓGUS 2. A MAGYAR TŰN-DÉRMESÉK TÍPUSAI.

39. Sztravinszkij használja ezt a motívumot A KATONA TÖRTÉNETÉ-ben.

40. A legenda motívumtörténetét Katona Lajos A MENNYEI MADÁRKA című tanulmánya alapján ismertetem. Katona Lajos IRODALMI TANULMÁNYAI II. 135.

41. Martin Buber: HASZID TÖRTÉNETEK. Ford. Rácz Péter. Atlantisz, 1995.

42. Vö. A MENNYEI MADÁRKA. Katona Lajos IRODALMI TANULMÁNYAI II. 135.

43. Temesvári Pelbárt VÁLOGATOTT ÍRÁSAI. Vál. V. Kovács Sándor; ford. Bellus Ibolya. Európa – Helikon, 1982.

44. Magyar Néprajzi Múzeum ETHNOLÓGIAI ADATTÁR. Bosnyák Sándor Ms. 1963. 81 sq, 43.

Jassó Judit

A RÖVID PRÓZÁRA FOGOTT MONDANIVALÓ

„Tökéletes ember volt.”

A nyelv először tárgyává, majd tökéletessé tette.

A szavak feledésbe merülnek.

Lejön róluk rag, jel, képző,

Igétlen idők jönnek.

A korcs Ma előtt lovak absztraktolnak,

Fogadóhiány miatt a belépés tilos.

Mint hajóvonták, összeütköznek,

Pedig egymástól nem különböznek

A lényegi mondanivalók.

Nincsenek sorok, de a sorminták
Egész oldalakat kitesznek.
Ecetfa lombjáról a maró gúny vs.
Az ecetfa lombján át a megerjedt fény
Vállunkra csorog, mint a zuhany, zubog.

Ez a kor
Konceptiótlan ebtenyészet,
Kimérhetetlen nemzetaprólék,
A szükség törvényt és konzervet bont,
Nappal is lefekszik vajúdni.

AZ IFJÚ PUSKIN KIÖNTI MOSDÓTÁLJÁT A LÍCEUM ABLAKÁN

Vacsoraidő van, vagy ebéd. Kezet mostok, elvegyültök,
Itt és otthon is ugyanakkor.
Biztos rejtekemből nem fogok

(az ablakhoz áll)

Előjönni!
Mintha unt családi körbe készülődnének,
Holott vannak meg nem hívott,
Ösztövé, kérdőjelle hajlott hátú
Családtagjaink, akik
Senki asztalához nem férhettek eddig.

Körmöm alól sem a tintát,
Sem a zsíros anyaföldet
Nem fogom kimosni.
Hisz nem láttunk még igazi mocskot,
Hogyan is hurcolhattuk volna
Szobáink steril fürkékébe?

Ugorj arrébb, pajtás, vagy ha nem,
Téged foglak megöntözni.

Nagy Márta Júlia

ALGEBRA-SZAKRAMENTUM

Egérszín bozontú vándor árnyéka esik ránk,
Olyan súllyal, mint a libasorból kihulló
Léc; foghíjas vicsorgás a kerítésünk,
A holdunk meg penészes, túlérett sajt.
Reszketünk és sírunk egy dombvidék szívében,
Árva vadcseresznyelevelé rója köreit.
Szemünk követi a szellők pimasz spirálját,
S az áttetsző csatornákon át két hályogos szempár
Összeakad. De a dérbevonatban minden valaha kegyes
Tekintet, akár a gránit vagy kongás üres templomokban.
Kissé nehéz az alázat, ha egy isten ott van,
Csak éppen nem három, hanem tört szám alakban.

ÁRNYÉKKAPU

Felforr a nyár. Idén az én köröm jön.
Nekem bugyog lilán és dúsan akácfürt
És orgonaözön; nekem lesz mindegy, ha
Résnyire nyílik a tömény, túlérett fény.
Gongütésként csattan, ha majd hallani vélem:
Azt a lábfejet ezer közül is megismerném!
Ferdén siklik el a vállam felett a héjatekintet,
Meg a kapualj torkából bűzölgő lehelet:
Éjféli düh, szégyen és emlék duzzasztja fel.

Aczél Géza

(SZINO)LÍRA

torzósztár

akármerre

emberi lényünk finom árnyalása talán ezt a képességet hozhatja leginkább legbelsőbb zugaink mérhetetlen árvasága honnan rálesve a nagy magányra a létbe vetett kis egzisztenciára apróbb elfogultságaink virtuális börtönébe persze még bezárva félig vakként tapogathatunk is valamit abba a kényes irányba melyet egyetemesként rebesgetnek a velünk szűkösen élők a hatalomra az értelmetlen gazdagságra nem remélők akik sosem tudhatják meg hová is nyílna ábrándozó tekintetük ha lemállana róluk a tolakodás pírja és valamilyen renyhe vonatkozásban az elején úsznának az árban akár a tempózás képessége nélkül is mivel az egy-élet lehetősége nem csak torzít olykor fészül is valamit a merev morális dogmákon ahogy a született ajakbiggyesztést se illik összekeverni e tenyészetből kitermelt rezignációval hisz míg az előbbi zsigerből destruál a bölcs távolsága legtöbbször óv majd akármerre kanyarodnak a pöfeteg honatyák ha leghűbb barátainak sem mered kimotyogni hogy nincsen tovább te már nem kívánsz nézni csöbe egy eszelős ponton túl a vegetatív szisztémára hangszerelteknek szája póre és nem fű már harsonát

akármerről

tudom nem vagyok én baross bárki de azért másfél századdal később a vasutat megreformálni olykor kedvem szottyán igazából nem tudom ez meg milyen ösztön tán gyerekként módosabb helyeken ha irigykedve lestem miként kanyarog megtervezetten a nagy asztalokon az expressz fülemben azonnal csattogni kezdtek a váltók és misztikusan rejtőzködtek az alagutak de az is lehet mikor nagyapa a füstös kis gőzös mögül a postakocsiból naponta a kisállomáson leszállt miután én az apró gyerek lábaim lóbálva vártam a romos megálló egyetlen padján még a nagy kanyar előtti vonatfüttyből rám ragadt valami közlekedési mámor s azóta bárhol utazom elkap némileg furcsa izgalom jól felszállni s indulás előtt legalább egy óra bár a másik nagymamám kiérkezési csúcsait sosem válthatom valóra nem beszélve a politika ravasz útvesztőiről mivel pillanatnyilag öreges önzéssel roboghatok legelől akármerről jön a masina hiszen az álságosan megindított szociális lavina ingyen elsodor bármelyik hazai tájra s noha sejtjük nincs ez elég jól kitalálva sütkérezünk a tévedésen mert a halottszállítás majd egészen fölkerékíti az árakat

akármí

sokáig szép lassan sunyít az emberben az ösztön és az érdek előbbi óvná őt az önpusztítástól a másik római légióként nyomul lelkében előre miközben ártatlanul heherészget és még apró fogalma sincs róla vajon mi lesz mi kicsit is megóvjá ha felfedezi reflexei mélyén a tünedező tisztaságot hogyan tud együtt élni azzal a felismeréssel hogy naivsága is elvászott akár a fogai kiket tud majd eztán bolondítani ha fölösleges vétkeinek finom rezdülései lomha mondataiba belekeverednek és mit mond majdan annak az egynek aki előtt életét végigjátszotta a recsegő színpadon hol az a kozmikus hatalom mely után meresztgetheted szemed az égre sosem lesz botlásaidnak méltó feledése mivel a mennyei áldásokból már régen ki vagy rúgva legfeljebb néhány álnok statiszta szaladgál utánad a füstölővel bűneiket áttolva egy értelmezhetetlenül szűk dimenzióba hová ember fia be nem lát s nemhogy azt nem észleli hol van a határ az élők és az illanni készülők között akármí megérinti kezd úgy viselkedni mint az üldözött legfeljebb torz cinizmusa hódít néha megkérdi mit vesznek mi eladó itt aztán fújhatják az égi trombitát

Miklya Zsolt

VETERÁNOK

A gyászmunka azt kívánja,
mossuk ki ezt a két szemet,
ki nem apadó forrását
sós kutak árnyékának.
Azt kívánja, mossuk le a
tükröt, takarjuk le, rejtjük
jó mélyre, ne kerülhessen
kerekek árnyéka alá.

*

A biciklikéréről kéne énekelni,
siratót fújni együtt a széllel,
próbáltam párszor, visszafelé
sült el mindig, fütty helyett
csak szájalmas süvítés sikeredett,
mint amikor leereszt a biciklikérék,
s ott maradsz az út szélén megállva.

A kis kempingkerékpárról kéne énekelni,
meg a kormányon lógó két tele füzetszatoryról,
biztosan azért volt kettő, hogy kiegyensúlyozza
az egyébként túlon túl labilis alkotmányt,
aminek széllal birkózni nem is olyan egyszerű,
valami tőkesúlyra van ahhoz szükség, hogy
kanyarodásnál, széllekedéseknél fel ne billenjen.

Ellenszélben a tőkesúly inkább megállít.
Vicces, ahogy szinte állva tekersz,
fel is állhatsz nyugodtan a nyeregben,
míg tart a mozgás, kalapál a szív,
úgyse dőlsz el. Csak ha hirtelen
marokra szorítja valami, akkor
billen ki a nyugalompontból.

*

Sorra jártuk halottainkat, veterán nemzedék,
nem feltétlenül háborús veteránok,
bár a háború alatt szocializálódtak,
meg a lassú, észrevétlen belecsúszás idején.
Gyerekifjúként találkoztak azzal a technikával,
ami a frontokon dőlt el, és vált életük
derekán világot átformáló feltétellé,
derekukat is átformálta, meghaltak sorra,
ötven és hatvan között, mintha csak sorban
álltak volna kenyérért, Trabantért, telefonért.

*

Mikor az első kempingkerékpárok megjelentek,
a megengedhető fejlődés új spiráljaként,
elaléltunk a csodálkozástól és a gyönyörtől,
hát így is lehet, ilyen kisemberi léptékben tekerni?
S hirtelen, mint egy új identitáselem terjedt
a páros kiskerek, rohamosan, típusaiban is
rugalmasabban követve az individualizációt,
akkor okozott kiváltképp gyönyört, ha össze
is lehetett csukni. Elfért egy csomagtartóban.

*

Az első versenykerékpárok megjelenésére is
emlékszem, egy orosz félverseny robbant be
először a piacra, követte egy formásabb Csepel,
amin úgy kellett görnyedni, ahogy a tévéből
leste el az ember. Mérete derékpróbáló volt
a száznyolcvan fölöttieknek, de lehetett kapni.

*

A derékpróbáló Csepelen tekertem,
széllel szemben, Szolnok után szinte
egy helyben, gyalog hamarabb értem
volna célba talán. El is éheztem, más-
napra bedagadt a térdem, úgy kerültem
a Dunántúlra, mint egy háborús veterán.

Egyedül hagytalak, szemben a széllel.
Nem szorítottad már a kormányt,
szorult eléggé a szíved. Lábadat,
tele vízzel, a kempingágyadon egyen-
súlyoztad, így is eleget kivett belőled,
míg eszedbe jutott: *ó lélek! Ez a hazám.*

*

Úttörőtáborban ért a hír. A Csepelt
szétszereltük, nem volt összecukható.
A Lada csomagtartójában éppen
elfért a váz. Rajta a két kerék.
Ebéd után már otthon voltam.
Üres nyugágyad várt, rajta vízzel
telt lábad nyoma, sosem száradt
meg igazán. A teraszon állt,
összecukva, sokáig. Magunkkal
hoztuk. A vízzel telt nyomban
fialt meg később a cicánk.

*

A gyászmunka azt kívánja,
mossuk ki két szemünket,
ne lássa senki, hogy veterán.
De mit tegyek, ha láttam ma
egy összecukható Csepel
kempingkerékpárt meg egy
kempingágyat a Vaterán.

VITA

A HALADÉK

Körözés Marno új verseskötetében

„mindenki belefáradt az immár ok nélkülibe”

(Franz Kafka: PROMÉTHEUSZ.

Tandori Dezső fordítása)

I

KÉPEK

I.

*Felületek mint a mélység
kérdésére adott feleletek.*

II.

*Feleletek mint a mélység
kérdését fölvető felületek.*

A Kairos kulcsa, kötetzáró metapoétikai kiazmusa olyan, mint egy grafikus rejtvény. Egy minimalista metakép. Joseph Beuys „vakablakához” hasonló. Nem aforizma és nem paradoxon, bár mindkettőhöz közel áll, ám nincs csattanója; ollószertűen nyitódó-csukódó retorikai alakzat, melynek megoldása nem kínálkozik, avagy kérdés és válasz között vibrál, a kettőt mintha egy láthatatlan csomópontban keresztené. Ne feledkezzünk meg a játékoságról sem: ennek a versnek nincs nyugópontja, csak kereszteződése a két versszak csavarában, ahol az üres (kép-telen) „diphtichon” szárnyai érintik egymást. A „lényeg” megfoghatatlan, mint a lepke, elillan, mint egy élő replika, és a „probléma” is gyorsan elszökne az agyunkból, ha a verstárgy (a műalkotás mint *Gestalt*) nem feszítené ki. Ez a váz untilig ismételtgetett, mondhatni, elnehezedett, kiégett fogalmakból (összmetaforákból) áll. Ezeket a mindennapos fogalmakat azonban a sebes versike meglebegteti, rávesz (rászéd?) bennünket arra, hogy elgondoljunk rajtuk. (Vagy köztük.)

A „felszín” szó ugyan nem vetődik fel a szövegben, „felszínes”, „felületes” sincs, mégis óhatatlanul asszociálunk ezekre, azonnal bevonjuk az értékszempontot, amelyet a vers nem ír elő, ám mi humán, etikai késztetésből menten beolvassuk. A hagyományra és annak egyik fordulópontjára, ESTI KORNÉL ÉNEKÉ-re vagy inkább csak annak slágerére gondolván („*Jaj, mily sekély a mélység / és mily mély a sekélyesség*”), miáltal a normatív értékrendet e modernista örökség nyomán máris fölforgatjuk. Javítsuk ki azonban magunkat gyorsan: a *felület* szó itt értékeslegesen fölütés, *mélység* pedig a szón túl most nincs is, nem látszik lenni (lásd Beuys falát), csupán a kérdése és a kérdésessége áll fönn, az viszont erőteljesen. Egy újabb stációról, filozofikus, ontológiai és kognitív problémáról van szó most, nem etikairól – hacsak az olvasóra is átháramló feleletkényszert nem tekintjük olyasminek, ahonnet a *felelősség* is el lehetne jutni. Ámde mi a föladat, mi a probléma? Feladványt látunk csupán.

Azt sem mondhatjuk, hogy a kérdés föl van adva. A kérdés lappang, mint valami ok. Talán úgy kérdezhetünk: mi az oka annak, hogy fölmerül a kérdés kérdése? Hiszen mintha egy íratlan kérdés nyomába kellene szegődnünk. Létezik-e egyáltalán mélység? A „mélység” kérdése azonban önmagában, a maga általánosságában üres. Honnan vesszük egyáltalán a mélységre való rákérdezést? És miért foglalkoztat ez bennünket annyira? A kérdés kérdésessége fogrog fenn, ez a probléma. A költő a *feleleteket-felületeket* állítja, hasonlat/metafora formájában (tehát nem teljesen) azonosítva a kettőt, és többes számban, mintegy azonnal relativizálva azokat. És van itt egy hézag. A hangtani hasonlóságon túl mi felelteti meg egymásnak a *felületet* és a *feleletet*? Mire vall az összecsengés? Az előbbi, a *felület* kétdimenziós dolog, az utóbbi viszont egy negyedik dimenziót jelez, az elmélet és a nem retinális látását. (Hisz a versben képet nem látunk.) A harmadik dimenzió, a *mélység*, a világtér kérdése, s ezzel együtt persze egyúttal az

azt érzékelő szubjektumé is, aki azonban teljességgel hiányzik a versből, mintha ezúttal törölve volna; bizonyára a *feleletek*ben, a szavakban lappang. Mintha ő lenne az oka annak, hogy mindez fölmerül. Nem is mintha: ennek a versikének van egy láthatatlan szubjektuma. A költő, az olvasó, a beszélő lény az, és még aki/ami beszélteti őt, hiszen egyfajta kényszer, beszéd-kényszer is mutatkozik: muszáj felelnünk. Hogy ezt a harmadik dimenziót milyen mélységében vagyunk képesek fölfogni, az a rejtőző szubjektum minőségének és minősítéseinek, mondhatni, a szellemnek a kérdése. De hol itt a szellem, és ugyan mi lenne az? És/vagy miféle felelősségről beszélhetünk?

Mindenesetre a versből úgy tűnik, mintha a mélység medre, tehát a világ és a szubjektum közös, az életben csak felemásan, torzító szemzőgekből érzékelhető, elfedett, egymással takaródzó, itt és most viszont határozottan *fölvetődő* metszete kérdezne. A *mélység kérdése* ebben a szubjektum- és világhiányos, a világra csak geometrikusan rámutató versben úgy is érthető, hogy a mélység az, amely ránk kérdez vagy ránk tántja a száját, s mi erre a személytelen kérdésre vagy tátongásra válaszolnánk a magunk előítéleteivel, hagyományával, fönntartásaival és rendelkezésünkre álló eszközeivel. Bekapván a horgot.

Az eszközünk ezúttal a nyelv. A versnyelv és a mi diszkurzív nyelvünk. Csak szavak, fogalmak, hol mértanian, hol homályosan absztrakt-nak tetsző képzetek állnak most rendelkezésünkre – sem a szubjektumból, sem a világból semmi egyéb; a „képek” e gondolati kísérlet erejéig szintelenek, kopárak. Csak a nyelv van most, de csak a szavak felszíne, illetve betűk, mint a felület felszíne, rücske, teljesen absztrakt, festett, rótt és nyomott, a felszínből alig kiemelkedő vagy abba alig belevésődő jelek. Mintha vakok volnánk – színes képek híján –, vagy mintha a szemünk jeleket tapogatna. (Nem is mintha. *Csak jel vagyunk...*)¹ Az, hogy a vers a *felületek* szóval indul, erre a mellettünk fekvő könyvtárgyra utal, a KAIROS címűre (nehéz cím). Legyen szó akár ékirásról, akár digitális billentyűzésről, a költő gyakorlatilag egy felületen,

egy pusztta táblán mozog, akárcsak az olvasó szem. Csakhogy a jelek rovása azonnal megnyitja a felületeket, felbontja a fehér színt, összefüggéseket hoz felszínre, és megidézi az imaginációt – az elmét nyitja meg, amit negyedik dimenzióknak nevezünk, és ami nem okvetlenül mélység, hanem inkább csak egy összetett, szakadozott háló, mely illó alakzatokat fog be, és, lévén reflexív szerkezet, rájuk kérdez.

Akkor mi a csuda a mélység obszessziója? Olyan, mint a szerelem obszessziója? A képzlet műve? Ez az egész „szimpla bonyodalom” miből fakad? Honnan vesszük a „mélység” fogalmát és képzetét, képzeletét, eszméjét, metaforáját, amiből aztán költészet, filozófia vagy ügyetlen vallomás támad? A komolyzene talán a „legnyilvánvalóbb” (egyúttal természetszerűleg megfoghatatlan) bizonyosság a mélység létére, hiszen ott nincs is felület, csak a meghatározhatatlan, bár szakértelemmel megfelelő módon mérhető mélység (talán maga az idő?),² mely alakulófélben formára lel, föloszlik, ismét kiépül, lecseng. Ennek a versikének is van ritmusa, üteme, összecsengései, tételei, zeneminimuma. Néhány leütött akkord. A mélységre vall még a kérdéses (szóban forgó) homály, valamiféle „úr” is, vegyük akár üres topozsnak, mennyboltozatnak, kozmosznak, semminek akár. Az úr azonban határtalan, a végtelenségbe(n) felfoghatatlanul szétterülő avagy titokzatosan (telten) boltozódó. Amint Isten teremtményének vagy a Föld nevű bolygó véletlen sarjának tekintjük magunkat, azonnal mélységérzetünk támad, ami változékony térképekkel párosul. Ezeket a térképeket honosítja meg a festészet perspektívkusan vagy misztikusan; a szabályos perspektíva csak egy a technikák közül. (Beuys képe olyan ikon, mely a perspektíva hiányát hozza képbe.) Az írás mint technika azonban a legszigorúbban a felületre és nem képszerű, elvont jelekre kénytelen szorítkozni, és ha a beszédet utánozza, akkor sem jut el okvetlenül semmi mélységig, hiszen a beszéd elcsörgedezik, elszökdös.

Hova? Hol a csatorna egy versben? Lenne valamiféle emésztőgödre is a nyelvnek? Vagy keressünk más metaforát: gyomra? Bensősége? Tengere? Eltévedünk a metaforák erdejében; mindenesetre a versnek, egy megformált írás-

¹ „Csak jel vagyunk, s mögötte semmi, / kín nélkül vagyunk, s már-már elfeledtünk / beszélni is a messi idegenben.” Hölderlin: MNÉMOSZÜNÉ. (Bernáth István fordítása, részlet a részletből.)

² „Nehézléptű / az idő, de világra hozza majd / az igazságot...” (Uo.)

nak vagy szó-beszédnek kell legyen olyan tartománya, ahová a jelek a felszínről kieresztik nagy, apró, darabos vagy miszlikbe aprított, egymást vonzó és taszító jelentéstartalmaikat. A papír, a monitor, a retina azonban tényleg csak felületek.

A versfelület, a papíron a jelek sora szükségképp *valaminek* a felülete. Ha a költő a *felületet* és a *feleletet* (tárgyat és dolgot) metaforikusan, jobban mondva keresztbe-kasul azonosítja, akkor felmerül a kérdés kérdése. Hogyan viszonyul egymáshoz világ és elme? És, közelebbről, minek léteznének ezek az egyébként hasznavetetlen írott, festett felületek, amelyek, ha a díszítő funkciót mellőzzük, semmire se valók, és nem jók semmire. Legföljebb metaforástul kiégnék. A szószaporításnak funkcionálisabb formái is vannak, például az időtöltés, a másik szóval tartása, behálózása vagy tapogatása, ilyesmi. De mit tölt ki, mit hálóz be, mit tapogat le és kit, mit tart szóval egy vers? Hívja-e valaki? Kérdezi-e valaki vagy valami? Valamit? Valakit? Mintha ez a vers is egy faggatódzás töredéke lenne, avagy metafaggatódzás.

Amélység kérdez? Ez a kérdés gyanús. Amélység nem fakadhat magából a szubjektumból, aki – mondjuk, az, aki ezt a verset olvassa – egy tapogatózó lény, ezenkívül áteresztő lény, akiben szinte semmi sem marad meg tartósan. Keresztülmennek rajta a szavak. Abban a pillanatban, amikor ezt a verset olvassa, a szubjektumnak nincs tartalma, legföljebb keresi, fennakadván magának a kérdésességnek (a maga kérdésességének) a horgán. Kell lennie egy titkos felszólításnak (vagy csalinak), mely az embert a nem csupán szexuálisan értett behatolásra hívja fel, hanem a harmadik dimenzió faggatására vagy felszaggatására is, miközben az ő szája szakad fel, tárul ki a szeme a látásra. A festészet történetében ez sokkal jobban megmutatkozik, mint a nyelvben, a festészet szemlátomást a felületeket töri föl, és modellálja a festő tekintete által. Mintha a festészet közvetlenül (?) a mélység kutatása volna. A költészet pedig a szavakat töri föl és a mondatokat modellálja, felelhetnének erre – de miért, minek? Mi készíti a költőt arra, hogy szokatlan módon bánjék a szavakkal, és furcsa jelegyütteseket vessen papírra? Furcsa kérdéseket tegyen fel, ezúttal állításnak álcázva őket, épp a kérdésesség labdáját dobva fel ezzel.

A vers címe *KÉPEK*, noha ebben a versben sem-

mit sem látni: csupán valamiféle „kubista” felületeket, mondjuk, papírt, keretet, forgó síkokat. Ha azonban az egész kötetet nézzük, abban bőven teremnek képek: a nyelv, a verbalitás természetéből fakad a képteremtés és -keverés, -darálás; a nyelv a hétköznapi életben is képes és „képtelen” beszéd. Felülete csupán a hang, a betű, a sor, a strófa, a sorköz. (Ezt *ábrázolja* ez a metavers.) A grafikai rács, amit a papíron látunk, egy ablak rácsa kell legyen, különben mi értelme? Nézzük az ablakot, a verstükröt, a rámat – és át, túl, keresztül vagy neki a falnak, ahogy ez Beuys vakablakával történik. A festészetrel vagy a zenével szemben a nyelvben foglyok vagyunk. Csapdába kerülünk. Épp a nyelv „lényege”, vagyis a megszokás és a szavak szokványos, korlátolt jelentése révén, ami felületes – a társadalom, a jelenségek felszínén való – tájékozódásra, kommunikációra mint közlekedésre készlet. A költői nyelv azonban, megtagadván a nyelv illetén sorsát, a figyelmünket a rácsra és az annak közein betörő különös minéműsége irányítja. A fényre/sötétségre vagy épp a csatorna rácsain fölbugyogó matériára, az azon keresztül elszivárgó zagyra; netán falnak ütközlet.

A mélység fogalmáról képzetet szöve azt horizontális és vertikális irányba vagy mind a négy irányba kiterjeszthetjük. Konkrétan mi magunk nem vagyunk felület, a testünkben bizonyos mélységgel is rendelkezünk: a szubjektum porhüvelye ez, edény. Mindig tudjuk, hogy valami van előttünk, valami van a hátunk mögött, és jobbra-balra tekingetünk, de azt nem tudjuk, hogy mi van bennünk. Erről percről percre változó érzéseink vannak csupán. Az, ami a testünkben történik, egyszerre aktív és reaktív: ösztön, akarat és válasz a világra, mely válasz jobbára alkalmazkodó jellegű, de mindig több vagy kevesebb is ennél – ezért vagyunk problémásak (mondjuk az állattal meg a növényvel szemben). Az ember a világ létezésére és a világban való létezésére problematikus, kétséges, sőt gyanús válaszokat adó, inadekvát lény. A *felelet* több mint reakció: a feleletben magyarázat és/vagy érzelmi többlet is bujkál. Az ember folyamatosan magyarázkodik, és érzelmileg is reagál szakadatlanul. Folyamatosan olyan kérdések szegeződnek neki, melyekre nemigen lehet kerek válaszokat adni, hanem megfelelni kell nekik, a szó mindkét értelmében. Az ember szüntelen meg van kérdőjelezve, álmában ki-

váltképp. Ezt a zavargást, ezt a szubverzivitást elsődrendűen nem a saját elméje téteti vele – hiszen az mindenekelőtt a túlélésre és az uralkodásra van kalibrálva –, hanem a világ. Vagy az Isten? Az ember mint az Isten kérdése? Miért létezik a világban egy ilyen szervesen és szaporán problematikus (bűnös) alakzat? Miért szagatja fel magát a világ a senkiházi emberi lény által? Miért kap rá az ember a kérdések horgára? Mi kérdzkeedik föl benne? S mit nyel el? A mélység kérdése, evidens, mindig a földből is fölsugárzik, mint ami a sarját kivetí, és mint ami elemészt, miközben egy darabig támaszt ad alánk, égboltot tart fölénk.

Ha van énekek éneke, akkor a mélység kérdése a kérdések kérdése – maga a kérdezésre késztető gödör, meder vagy úr. Egyúttal a test gödre és az elme úrja. A képzület benépesítő, képeskönyvlapozó dimenziója. A mélység elmentéje nem a felület – az a mélységgel komplementer! –, hanem a semmi. Ha azt mondjuk, hogy gödör vagy meder vagy úr,³ föltételezzük, hogy valamiben van, illetve valami van benne, miként a kozmoszban, a teremtésben mi, vagy a testünkben és azt meghaladván, túlcordulván az elme. Ez a kettősség azonnal mélységdimenziót kölcsönöz mindennek. A semmi az, ami ezt a valós/képzelt dimenziót fokozatosan vagy egyből kiirtja, ami a *felületeket* és a *feleleteket*, a dolgot és a vele keveredő szellemi, szubjektív entitást is elnyeli, megsemmisíti. A mélység kérdése tehát a semmi(é)vel vetekszik, és végül talán – talányosan – *vagy-vagyot* formáz. De ez sem biztos állítás, hiszen a semmiről semmit (sem) tudunk. A mélység maga is – így, pusztán, miként ebben a versben – üresség vagy hiányjel, azonban a semmi, az nem üresség és nem hiány, hanem ezeknek is a totális nemléte. Meglehet, a mélység és a semmi (s hogy a vers nem említi ezt a szót, éppen azzal lövi be) nem is *vagy-vagyot* formáznak, hanem egy teremtő mozzanatban egymásból fakadnak, miként a semmiből a valami és fordítva. A *felületek* és a *feleletek* ebben az esetben tapéták s raszterek, amelyek mögött a semmi és/vagy a mélység gomolyog. Lent vagy fent, avagy a rács, a fal, a nyelvi felület, a szavak mögött. Ég, föld és fal és rács nem szerepelnek ebben a versben, mi-

ként a semmi sem. De vajon a *felületek*, a *feleletek* és a *kérdés*, melyeknek nekiütközünk, nem vonják-e magukkal őket? S a verscím meg annak záróhelye?

A *felelet* mint nyelvi felület nem fedőlap, nem egyenletes sík, hanem, pláne többes számban, töredezett, rapancsos, kéreg- vagy børszerű képződmény. Felhám, de hám is, mely igába-igébe fogja, összetartja a nyelv alatti (vagy mögötti) zűrös gomolygást. Talán azt a töméntelen sok valamit (*adottságot*) daráló semmit, ami a világban/elmében kaotikusan kavargó, a testben pedig a maga elég rendszeres mozgását végzi. A nyelv képekké alakítja át az arctalant, az arctalant *képesíti* valamire. Például arra, hogy szóra nyíljon a szája, kérdést és feleletet formázzon. *Ábrázol*: ez a kétszer két sor a nyelvi/képi ábrázolás kétszerkettőjét foglalja képletbe. És nem oktalanság az *ábra* és az *ábrázat*, a *kép* és *képlet* szavaink összefüggésére gondolni most.

A mélység kérdése az embereket megriasztó arctalan kérdése, amit akár a „semmi” névvel is illethetnénk, ha erre *képesek* lennénk. A gödör mint a mélység formája, látható: gödre, medre a holdnak, a földnek, az arcnak, a szemnek is van. Az üres képek, melyek mégsem vakablakok, ezúttal a kép-telent és annak nemcsak meta-poétikai, hanem metafizikai kérdését hozták képbe, rá mába legalábbis, versformulába. A semminek, úgy tűnik, ereje, az van. Az ember számára. Sívó ereje. Mely az elnyelés és a megvalósulás között húz el. Nem tudjuk, milyen sebességgel; a mérhető idő csak az időök egyike. Van-e idő ebben a versben? Van, röpke, két taktus, mint két hazard kártyalap csattanása az asztallapon, mint a könyv fedele és hátulja. Felnyitjuk, becsukjuk, idejét nem tudjuk, csak a cím, a KAIROS veti fel azt. Ebből a valaha gazdag fogalomból a „szerencse” maradt meg számkra, a szerencse/szerencsétlenség, a kiszámíthatatlanság kérdése. A költészet ellenszele az idő, mely a felületeken – hirtelen? kiszámíthatatlanul! – teresül. A mélység kérdése a semmiben süvöltő vagy alig araszoló sebességé, a fényé, mely képeket képes alkotni az emberi szemben, majd a retina mögött gondolatokat szül. Vagy a csigalassúságú sötétségé. Az időök s a fényárnyék zavarában érzékelő szubjektumé. Aki reflexív, repetitív és visszaható – önmagára csavarodó –, miközben lételeme a kidomborodó/megképződő és alásüllyedő világ, mely kérdőre vonja.

³ „Márpedig ha emberekről / vitáznak fenn az égben, s hatalmasan / mozdulnak a holdak: a tenger is / szót szól majd akkor, s a folyamoknak / új meder kellenek.” (Uo.)

II

ÉRTHETETLEN

„hogy így lett azután”

*A semmi, mely megvalósulván
a felismerhetetlenségig
egy életre itt termelt bennünk,
és szót kért, ha megálta eszünk
az ablakhoz léptünk volna és
onnan tovább, mert érthetetlen,
hogy házon kívül még mindig az
anyánk, s az utcát már ellepték
a vonattal érkezők. Szemünk,
melyet vörösrre dörzsölt a kéz-
fejünk, szemünk mint szánk, az eresz
pásztazza odaát, s egy tömzsi
kéményt, mely a hasát mereszti
a cserépre, szóbeszéd gyanánt.*

A Kairos, ha az elejétől lapozzuk, ontja a képeket, melyek gyakran össze is folynak, áttűnnek egymásba, akár a dupla expozíció, időket, korokat és tereket kasírozva, keresztezve. Itt kisgyerek sír, jobban mondva a kisgyerek – olyan még nem volt, hogy ne sírt volna. A kiegészítés, beszáradás az élet későbbi folyománya. A vers címe most, hogy gyerekek vagyunk, még egyszerre jelző és főnév, értelem és érzélem, hiperérzékeny fogalom, mely azt vallja, hogy „fogalma sincs” – a nyelv azt is meg tudja mondani, amit nem tud, s éppen ezzel indítja meg az értelem működését. Meglehet, a kisgyerek sírásából lesz majd *azután* az értelmi motorunk, annak olaja legalábbis. A versíró mindenesetre többes számban áll magával, a gyerekekkel, s az első tagmondatban a fölött észére hallgat, amikor önmagunkról a *semmire* enged (vissza)következtetni, filozófiai gondolat húrját pengetve. Amint markánsá érik az arcunk, úgy tűnik le róla az átetszőség, mely a gyermekén látszik, átsugárzik még, s ha tovább hátrálunk az időben, pontnál is parányibbá válva, kétségtelenül el fogunk jutni a semmihez. Melyet a gyermek átérez, a felnőtt értelmez. Ami persze nem látható, ezért felismerhetetlen – eltakarják a testek, a saját testünk, a képek, mindaz, amit valóságnak nevezünk.

Amögöttes tartomány, a képekben rejlő mélység ebben a versben is a semmivel határos, avagy átjárja a *semmi*, mintegy láthatóvá tesztek egymást. Ha az előző záró kulcsversben, a *KÉPEK*-ben nem láttunk semmit, akkor most az ÉRTHETETLEN-

ben élénk tárul a világ képe egy utca arculatán, mely, Marmo legelső, borotválkozótükörbe néző Nárcisz-versét idézve, „*éppenséggel nem mond neki semmit*” (a saját arca), hiányt közöl velünk, itt az anyáét, mely, tekintettel a gyerekre, most maga a minden. A világmindenség üres tekintettel néz vissza reá, s ez a viszonzás fakasztja fel az „érthetlenség” érzését, melyet a felnőtt hajlik „*semmire*” fordítani, és az artikulációnak nekiveselkedni, azaz áthágni a verstér küszöbét. A *semmi szót kért*, mintegy a könnyek ellenében vagy ellenére, vészhelyzetben; *azután* is a pe-remlétben hívja, idézi elő a verset, melynek az üres beszéd veszedelmét kell legyőznie.

Utcakép tárul fel, járókelőkkel, két házsorral, az egyik ablakban álló szemlélő szemben áll, kisírt szeme a szemközi horizontálisra – az ereszre – és a vertikálisra – a kéményre – tapad, keresztet vet, mondhatni, a néma tekintet, amit a költő a szájhoz hasonlít, így a szomjúhozás mind a két érzékszervre vonatkozik, a *tömzsi kémény* pedig az emlő képzetét is felkelti, mi több, a kémény vemhessé változik, a vajúdas pedig most – a semmi ölen – nyelvi alkotásba fordul át, a *szóbeszédbe* fulladás kockázatával. A szófia beszéd: üres, „*hang és füst*” (Goethe) csupán, ezzel szemben az ige, azaz a vers-tett, „*szó és tűz*” (Rosenzweig) – ez a replika kereszteződik a versben, hiszen a gyerek *vörösrre dörzsölt szeme* és a *cserép* is a láthatatlan tűz(hely) köré rendeződik. De Goethe helyett a lánnglelkű Petőfire is gondolhatunk, az ő FÜSTBEMENT TERV-ére, mely szintén nagy anyavers, szólítás és szótlanság határán, összerántott időben játszódó. Vagy József Attila tizenhat éven csúszkáló „*karmos tűzhelyére*” az üres konyhában (AJTÓT NYITOK).

Az ablakpárkány és a szemközi eresz közt lent hazatérő *societast* látni, ami a folyó (társas) idő asszociációját ébreszti, ezzel szemben a kint rekedt, illetve bent rekedt felnőtt-gyerek költő a vers keresztező nullidejében honol, az ősemmi és az abból keletkező vagy abba fülő szó, az eltűnő anyaimágó és a „*hang és füst a név*” gondolata (a nincs) között. Az *érthetetlen* az elérhetetlent s az *odaát*, a túlsó part *felismerhetlenségig* metafizikai „értelmét” is a versbe szövi, a versbéli tér, az otthon némasága pedig az „*anyanyelv*” utáni vágyakozást közvetíti. Ez a kiegészített metafora újra gyullad itt a versben, ahol a szem ég és a száj cserepes, a szólongatás pedig a torokban reked. Petőfinél „*röpiült felém anyám*”, most viszont a mi röpiülésünk zuhanással fenyegetne. A vers első szava a *semmi*, melynek esé-

lyéről már egy egész kötet beszélt, s melyet itt az Anya neve fedne le vagy el, ha meglenne, s nem a hiányával tüntetne, szövevényes, gomolygó nyelvet kínálván cserébe. Az Anya neve innét, a fölnoftkorból nézve, akárha az úr betemetése volna, és egyúttal számbavehetetlen távolság áthidalása a semmi és a valami/valaki között, szólni akaró és megszólításra vágyakozó állapotban, vagyis a könyörgés stációján.

A könyörgés irracionális tett, hiszen akkor lép fel, *ha megállva eszünk...* – nyugodtan gondolhatunk kiszáradó szájra is. *A benniünk–eszünk* rím a *semmi* háttérén a ráció elégtelenségét, azaz a szubjektum totális billenékenységét jelzi, az *eszünk–fejünk–kézfejünk–szemünk*, valamint a *szánk* konkrétan kirajzolnak minket, alakzatunkat, *megvalósulván*, azonban a megsemmisülés peremhelyzetében. A billenés iránya az anya/nyelvtől, a szó állapotától, kimerülésétől vagy újjászületésétől függ. *Az onnan tovább s az odaát* a transzcendenciára utal, az ugyancsak *érthetetlen* másvilágban tartózkodó (halott) anyára, azaz a tőle függő magunkra. „*És érthetellen, / hogy mindig így lesz ezután.*” József Attila jóslata bevált: *így lett*. A vers az idő távolából neki felelt – hová eresztve hangját?

III

TRANSPARENENCIA

*Szél sivított körülöttem,
Uram, és rúdjukat rángatták
tombolva a zászlók, át- meg át-
kaphodva a szürkülő utcák
közén, hogy szövetük gyakorta
egymásba gabalyodott, s mintha-
csak kezüket tördelték volna
fölöttem, Uram, meg kellett itt-
ott állnom, úgy vert a szívem, és
hamar indulnom újra, mert
azt képzeltem, hogy vége, ha
maradok, többet ebben az életben
nem ver, és odaát teremve
nem ismerem ki magam rajta.*

A „transzparenciát” valami miatt azonnal „transzcendenciának” is értem, holott nem filozófiai, hanem fonetikai és képi eredetű a félreértésem s az áthallásom. Miért s mire gyanakszom? A főszereplő – főhős! – zászlóknak itt nincs szimbolikus tartalmuk – jeltelenek, biankók, értéktelenek –, nem is a heroikus/fenséges sugallatuk

csal meg, hiszen már-már összepöndörödnek, a zajuk is kakofonikus, az „induló” úzótt, szorongató; ami „lélekemelő”, az egyúttal töredelmes; gátlásokba ütközik és pánikot kelt. Amiről a „transzcendencia” jut eszembe, az az érzet nem a „jó”, hanem akkor már inkább a „rossz” (bizalmatlanságot keltő ismeretlen) osztályába sorolható, noha a kép, az impresszió szép, és a szürkület ellenére fényes is, bár a fényforrás nem látható. A szépség a ritmizált nyelvből és hanghatásaiból sugárzik valami módon: a versnek nevezett alkotmányból.

Marno János költészetének kritikus pontjára penderültünk, mely eltántoríthatja az olvasót: ez pedig az esztétikai minőségek transzformatív (csavaros) újjaalakítása, aminek persze etikai vonzatai is vannak, hiszen a szép kérdését, ha akarjuk, ha nem, menten követi a jóé és a helyesé. Ebben a lírában megújulnak, más színezetet, eltolt hangsúlyokat kapnak azok az esztétikai és etikai minőségek, amelyekre korunkban kondicionálva vagyunk, s ez mentális zavart kelthet az olvasóban. (A vers a „nyelvzavar” letisztázása.), *„Erőlködik ám az erkölcs”*, ahogy József Attila mondja; az ízléskérdés nem ártatlan és nem is vitathatatlan. Ebben a versben például a zászlók mint a politikai vagy eszmei rugóra járó (intézményesített) transzcendencia matricái kifordulnak, élces-érces vonásokat vesznek fel, hiszen a rúdjukat rángató, hektikus zászlók képe – a *rángatták, tombolva, kaphodva* szavak az ünnepi keretben – meghökkentő. A jól ismert zászló-pátosz kap gellert, oldalszelet, de nem semmisül meg, hanem megmásl. A fenséges megrettentővé változik. Az emelkedettség összegyűrődik, közvetlen testi vonatkozást nyer (szív), és fölfokozott izgalmi állapotá módosul. A KÉZ EMELKEDETTSÉGE című versben, ahol a 'kezet emelni valakire' és a 'magam alatt vagyok' frázisok szelik keresztbe a pátoszt, hasonló, ellenkező előjelű módosítás történik. Az egzaltáció kikölkent, és ez maga az ismeretlen verstörténés, amitől meghökkenünk.

A paródia nem jelenti azt, hogy valami nem igaz, sem azt, hogy valami nem szép. Olyan esztétikai minőség is lehet, mely kiöblögeti a szimbólumokat, a Nagy Jeleket, kiszellőzheti a pátoszformákat, humort lop a fennköltség helyére, visszarángatja a magasból a hamar távozót. Derültséget vagy „vad zenét” okoz a misztikum helyén, s maradásra bír itt a földi világban. A KÉZ EMELKEDETTSÉGÉ-ben a pátosz pofonveréssé aljasul. Ez a vers, ellenkezőleg, a magasságot szó-

longatja; amellett, hogy élményszerű, metavers is, mert magát ezt a problémát, a transzcendálást, a katarzis problémáját rajzolja körül a földerítő, marasztaló paródia és a megtisztító, halálba taszító tragédia két oldaláról. Az *odaát* (Úr) és az idelent (utcakép) meg az idebent (szív) határvonalait, mezsgyéit, tér-képét ábrázolja szaggatott vonalakkal. A *mélység kérdését* ezúttal lefesti és megzenésíti. Mégpedig egy egyszeri, esendő élmény közegeben, egy konkrét ember (én) világtérében, tehát ebben az értelemben parodisztikusan = humánusan.

Nem világos, hogy mi köze van egymáshoz a zászlós utcaképnek és a konkrét személy idegállapotának. Az állami ünnepnek és az egyéni ünnepnek vagy megrázkódtatásnak. Az individuálisnak és a közösnek. A személyes érzésvilág és a kollektív matrica hogyan kapcsolódik össze? Mondani sem kell, hogy létünk sorsdöntően kritikus pontja ez a kérdés, mely, még mielőtt politikai kérdéssé válna, nyelvi és filozófiai probléma. A nyelven keresztül kapcsolódunk a közösbe (vagy némulunk el s rekesztődünk ki belőle), amivel vele járnak a Nagy Jelek, a nyelv szimbolikus csomópontjai, mint amilyen ebben a versben a zászló, az Úr és a szív. Itt most mindhárom Nagy Jel üres: nem tudunk meg semmit a zászlók minéműségéről, sem az Úrról, sem arról, hogy a személy szívét micsoda izgatja. A három jel, a három sík és a három létező dolog összekapcsolódása azonban világos. Mi több, olyan percről van szó, amikor a három összeér, összeütközik, és egy különös esemény történik, amire a cím utal: a három dolog elveszíti dologi jellegét, transzparenskékké válnak, azaz átűnnek egymásba: a zászlólobogás, az Istenszólitás meg a szívverés egy pillanatra ugyanazza az illanó fenoméné válik (Tandori az ilyesmit nevezte el „evidenciátörténetnek”).

Az *Uram* megszólítás ennek az egy versnek a kis világában egy üres, de létező és fölfogható Nagy Jelet jelent. Jelet jelent. A *szűrkülű utcák* a szűkülű utcák asszociációját is behozza, a szűkülűt a szűkülűtet (még érszűkülűtre is gondolhatunk, tekintettel a szívre), ezért mertem kicsinek nevezni a földi teret. Az utcakép keskeny, s a szív szorong. A *vége* szó a tér totális megsemmisülését rejt, szemben az *odaát* veszélyes, kiszámíthatatlan föltárlásával, ami – a *vége* is, és párja, az *odaát* is –, a képzeletvilágban és a jövőben leledzik, homályosnál homályosabban.

Különös fényforrás – beszédforrás – az ismételt *Uram* megszólítás ebben a versben. A vers

elején és pontosan a közepén jelenik meg, ahonét szétsugárzik. A vers ebből a megszólításból jön létre, és köréje épül. Az élményt Neki mondja el a lírai én, mégpedig olyan energiával (az egész vers egyetlen ütemesen, dobogtatva tagolt mondat), amiből a Neki és csakis Neki mondat evidenciája süt. (Ha valakinek valamit benső készletéből, indulatból mondunk, akkor az csakis és éppen neki szól, nem felcserélhető ez esetben a megszólított.) Ez a név – szemben a valós, élő vagy holt személyekével – üres is lehet, zéró tartalmú, csak „*hang és füst*”. Sokféle hangzás van körötte most: szélsűvítés, fémzaj, vázonszaggatás, porcrogás, tördelés, zaklatott szívverés (főlerősítve), meg-megtorpanó és nekilödulő léptek kopogása; ha hozzávesszük a tombolást, valóságos hangorkán ez, mely nem harmonikus, hanem kaotikus. Az „*Uram*” megszólítás nem is hallatszik a zajban, hiszen ez belső hang, a szó a versben is legbelül van, beburkolva, illetve a *szél* alatt, melynek süvítése túlharogja. Egy szinte néma hely. A megszólítás nem is az élménynek, hanem a versírásnak az idejében történik, tehát csöndben, és az „*Úr*” itt mint ha a nyugalom helyét jelölné vagy valami olyan minőséget, ami teljesen különbözik az e világi tobzódástól. („*Gyengédséggel / gondol arra, akit nem ismer*” – olvassuk az EGÉSZ KÖZEL című versben.) Az „*Úr*”, az *odaát* és az „*ismeretlen*” egy szintre kerül. A szív az, ami ebben az akadályozott, elhalasztott (elszalasztott) transzcendálási folyamatban hihetetlen átváltozás elé néz, s amitől visszahőköl. (Innen a palinodisztikus vonások a versben, különösen az EGÉSZ KÖZEL-hez viszonyítva.) Pszichofizikai adottságból ismeretlen minőséggé változik át, a testi maradásból – a porhüvelyből – szabadulván egyáltalán nem tudni, hogy mi lesz vele. És éppen ez a határpont az, amely most megdobogtatja s megrugratja. A páni félelem erejével ugrotja. A transzparencia eltűnés. Vagy belevészés a transzcendenciába, a túlmanba, a szemeilytelenül közösbe, ami, ha folyamat, a fázisait személyre szabva nem vagyunk képesek elgondolni. Megállni és indulni a maradás végett – ezek a kinetikus mozzanatok paradox fázist mutatnak be: a ragaszkodást az élethez/énhez és a kikívánczozást belőle, az önkívület (eksztázis) határan.

Az élmény ideje közelebről meghatározatlan múlt idő, azonban a vers üteme, ritmusa, a tízennégy soros hosszú mondat zaklatottan tagolt terjedelme, tehát a versírás idejének a formációja követi, lekottazza az élmény dinami-

káját, hacsak nem azonosul vele. Ez esetben a versírás térideje válik transzparenssé, átengedi magán az elmúlt élmény „ünnepi” téridejét, és megfogalmazza a megfogalmazhatatlant (*par excellence* vers tehát). A költő transzcendálja azt, ami valós (ami intellektuálisan és/vagy érzelmi-
leg a szó szoros értelmében megrendítő) – úgy ölti nyelvbe, hogy felajánlja a menthetetlenül ismeretlen Úrnak. A versírás (versolvasás) processzusa, aktuasa a transzparenssé válás (kiderülés) titokzatos eseménye, melyen ugyancsak nehéz végigmenni. A szavak közlekednek a személyes élet és a versbéli (közös, de idegen) más-lét között, s közben átvilágítanak egzisztens/egzisztenciális történéseket. Amikor ez az élmény jelen volt, akkor nem hangzottak el szavak az *uccazajban*. Léptek kopogtak, haltak, kopogtak. („Mikor / a léptek elhalnak, valaki mindig / megszólal” – írja Marno A SEMMI ESÉLYÉ-ben. Ez a „valaki” itt egy idegen, egy olyan személy, aki elkülönböződik az alanytól, miközben ő szólal benne.) Telítődött a fül, a szem és a szív is. A nyers, vad élmény feldolgozása és értelmezése – vajon elidegenítése vagy épp meghitté változtatása-e? – nyilván a versben, a versírás idejében történik, olyan költői eszközökkel, mint az alliteráció, a rím, az eufónia, a megszemélyesítés, a hasonlat, a ritmizálás, a szonettformálás. Metafora tulajdonképpen nincs is a versben, hanem az egész vers válik metaforikussá, a hangzó képsorrrá formált élmény válik transzparenssé, és tűnik át valami másba, mint ami volt. („Momen-tán tehát nincsen” – áll az előbb is idézett, Mikor kezdetű versben, mely ugyanezt a folyamatot boncolja.)

Egy kicsit komikus, ahogy „*rúdjukat rángatták / tombolva a zászlók*”, a képnek szexuális vonzata is van, valamint a porhüvelyből való szabadulás – abszurd? – készítése is kiált belőle. A vásznak mozgásiránya azonban vízszintes is, a szövetek, akárha sejtiszövetek vagy szószövetek, egymásba gabalyodnak, mint ahogy ezt a szubjektumok teszik a világban, testileg és nyelvi-
leg. A kéztördelés domináns hasonlata azonban egy harmadik személyt is belevisz a játékba (a korábbi versben az alany „szavalni kezd valakiben”), akihez az esdeklés gesztusa köti; azt az abszolút ismeretlen Istent, akihez fél megtérni, mert a vég rémképe megakadályozza ebben. Egészen konkrétan a szerves, biológiai, lelki és társadalmi élet izgató érzéki teltsége az a hely, ahonnan az Úr megszólítása kihallatszik. A töredelem, bűnbánat, a szorongás ennek a megszólításnak az anya-

ga szinte, valami recsegés-dobogás, amiből kilövell az Úr szólolongatása, mely – s most megint a korábbi vershez fordulok – „nem szorul magyarázatra”. Legalábbis abban a drámai pillanatban, amikor zászló s szív majd’ kiugrik a helyéről, a szubjektum aggodalommal teljes ünnepi percében, melyből azonban az öröm indulata sem hiányzik.

A versbeszédet kiváltó életesemény tartalmáról nem hallunk semmit. Derű és félelem keresztezik egymást benne, úgy, ahogy maradás és indulás fizikai készítése botlik össze. Az egymásba gabalyodott kifejezés azonban fölveszi az „egymásba szerettek” jelentést is. Lehet, hogy ez a vers egy szerelem föllobbanásának pillanatát örökíti meg. Lehet, hogy onnan fúj a szél. „Szállj költemény, szólj költemény”... És a SZEPTEMBERI ÁHÍTAT: „Ifjúságom zászlói úszva, lassan / röpüljetek az ünnepi magasban.” A transzparencia a költészet történetén belül is létrejön. „Mint lobogót, körülvesz a Messze engem”, írta Rilke ELŐÉRTET című versében, melyben vihart lát előre s magányt: „És szétterülök és magamba rogyok, / dobálva magam, magamra-hagyott, / a nagy viharban.” A Marno-vers alanya fölött vergődő üres zászlók/instanciák talán a versírás szent óráját is jelzik, amikor, csöppet sem egyszerűbben szólva, az én „szavalni kezd valakiben, / minél idegenebben. S szava, távol- / léteben, nem szorul magyarázatra” (MIKOR). Az esendő tehát váratlanul evidencia-
érvényre tesz szert a verstérben, ahol maga a vokáció (mint megszólítás és hangadás) gesztusa a megrendítő, kikölkentő esemény a kairoitikus időben. Mely, a végén kiderülhet (ettől félünk), mégis helyretesz valamit valahol, más szóval: irgalmaz vagy pokolra küld. „Nem ismerem ki magam rajta.”⁴

IV

DÁTUMOK

Március 15., Petőfi lángoló tekintete, szemben egy sokat látott üszkös szempárral. S a szemgolyók folytatván most útjukat – a szívben támad majd egy pont, hol egymást pillantják meg; és nem tudnak többé elmenni egymás mellett csak úgy, ahogy tették volt

⁴ „Miket tekintek jelnek?” – szalazza tovább a gondot a JELEK című vers is, a MNÉMOSZÜNÉ-re emlékeztetve.

*a múltban a végtelenségig;
mert arrafelé szűkül még itt
minden: egy nyomtáv, mely a szívből
újra nyílik, mihelyt összeér
a sínpár a két envészponton,
s világot oltva gyújt fülkefényt.*

Vissza a szavakhoz. Ebben a költészetben szó(lás) újjáélesztés folyik, lírai nyelvkritika, mely mindig krízis is és felnyílás. Ha jobban odanézőnk, a szavak mint szemek felragyognak, elhomályosulnak, zavarosakká, véreresekké válnak. Lehunyódnak. Szálka a szemben, ha például a szemben kötőszó, úgy mint „ellentétben”, a fizikai és lelki látószerv képzetével és a „szemtől szemben” helyzet, a tükröződés és a konfrontáció konstellációjával dűsul – mintha a szó túl mélyre menne, ahol már nehezen látunk. Petőfi Sándor és József Attila – mert kétségkívül övé az *üszkös szempár* a nevezetes fényképről – alternatívák-e, vagy valami módon, a költészet transzcendens tartományában, tükrözi, tartalmazza egyik a másikat, netán valaki – egy harmadik szempár – szembesíti őket, akik messzire elkerültek egymást a történelmi időben? Fölöleli őket? A versben a *szemgolyó* szó is furcsán viselkedik, mivel lőszer gyanánt a szívbe hatol – ez érzelmileg érthető amúgy –, miközben mégsem fegyvertényről van szó, hanem már nem létező, már nem látható tekintetek misztikus útjáról. Különös, nagyon érdekes Marnónál „tény” és „titok”⁵ közlekedődénye (az időzőjelek lényegesegek) – a szavak útján, melyek a lélek foltos, itt-ott vakfoltos, foncsorukat is kimutató tükrei. Más szóval a retinális látás és a misztikus látás (avagy vízió vagy nem retinális meglátás) állnak össze képpé a költői laborban.

A „szív” ebben a versben határozottan egy hely, mely most ennek a versnek a színhelye. Ha már a dátum meg van határozva, íme a hely is, mely abszolút szubjektív. Egyúttal fizikai – az előző versben a szív *vert*, itt pedig összehúzódik – *szűkül* – és kitérül – *nyílik*. Az a hely ez, ahol a testi és lelki/szellemi események kereszteződve összefutnak. A szív *pontja* az elektrokardiográf ugráló pontja, ugyanakkor misztikus pont is, mely most – a versolvasás idejében – egy pillanatra megáll, térré bontakozik, és a naptári idővel ellentétes, azzal egyáltalán nem egyező –

kairitikus – idődimenzióra tesz szert. Személyek és idők, a naptári meg egy kiszámíthatatlan idő konfrontálódnak ezen a helyen. Minémű személyek ezek? Marno csak nem a lélek halhatatlanságának ősi képzetével játszik?

A múlt idő a végtelenségbe tart, amit a perspektívalátáshoz szoktatott szem – tudjuk a festészetből – szűkülésnek lát, és az agy korrigálja a végpontot relatív vég-telelné. Petőfi és József Attila nem találkozását a naptári, történelmi időben most a szívvé koncentrálódo versszubjektum – Marno vagy én, aki olvasom – javítja ki. A sínek, mint a látszátvégpontban találkozó párhuzamosok képe számunkra halállal terhes, ez a halál helye a magyarnak, a megsemmisülésnek a képe. *A két envészponton* a József Attila nevű konkrét személy halálának különös fénye és ténye, valamint itt és most Petőfi eltűnésé a föld színéről. A *DÁTUMOK* című versben Marno áthúzza a dátumokat, és a halált áthelyezi a harmadik szempárhoz tartozó szubjektum létébe, aki pedig éppenséggel az *ESZMÉLET* című versre emlékszik vissza: „*Igy iramlanak örök éjben / kivilágított nappalok / s én állok minden fülke-fényben, / én könyöklök és hallgatok.*” Az „örök éj”-nek Marnónál a *végtelenségig* felel meg, ahol/amelyben nincsen eszmélet, s ami a világ személytelen, nem látó, láthatatlan kiterjedése, az „én”-é pedig a mesterséges fülkefény, ahonnét viszont nem lehet kilátni. Vagy-vagy. Az én és a világ találkozása kritikussá pont.

Ahogy a *PETŐFI TÜZE* című versben kritikussá ponttá vált a fiatal József Attila által Petőfi ünneplése. („*Ó, ünnepelvén, mélyre temetnek el!*”) Az ő szívében égett el később üszkösre az *Eszme*, miközben azonban *eszméletté* változott át, s ennek a folyamatnak ő mint ember lett a kárvalottja. „*Az Eszme ég az elnyomottak / Büszke szívében örök dalodra*” – írta volt József Attila 1923. január 23-án. Amikor Marno 2013. március 14-én az *Élet és Irodalomban* megjelent alkalmi versében fölébresi emlékezetünkben legkedvesebb költőjének *üszkös szempárját*, akkor ezáltal – jobban, mint nélküle – Petőfi lángoló tekintetét is képe hozza a jól ismert dagerrotípiáról, valamint a fejből tudott tízes versekből. A füstre utaló „*cifra, hideg lobogás*”, mely József Attila szerint Petőfi lelkének tüzeit takarja, a Marno-vers tanúsága szerint az az út, melyen keresztül vágyva fényt deríthetünk a pusztá dátumra. Ez a szellemi út a versben a veszterhes sín pár látványába tűnik át – ez is a transzparencia egyik jelensége.

⁵ Az alapító jellegű *NÁRCISZ KÉSZÜL* című versben Nár-cisz, a férfimás „*a tények tükrében*” „*méretkezik*” és „*merítkezik*”: titokban, faktumban.

A DÁTUMOK-ban a *majd* szó is szerepel, a jövő idő s a *mihelyt* is, ami szintén jövendő pontot, zökkenőpontot jelöl. A hármas költői találkozó checkpointja a halálé, melynek ideje eszerint dátumokkal nem mérhető, legfőjebb tetszőlegesen jelölhető. A *kék enyészpont* a világ kioltása és szemek világának kihunyása – egyúttal a végtelenség kezdete –, amit az eszmélet *fülkefénye* ellenjegyez. Ez a „fülke” azonban tükörkamrának látszik itt, sőt szemtükörkamrának, melyben hirtelen összenézünk – mert mi innét látjuk József Attilát némán könyökölni a fülkefényben, s „mögötte” megsejthetjük „*e kis családnak / Tűzét*”-t. A találka azonban csak egy futó – a szívben megállított – pillanat a kronologikus időben, mert a vonat vágat, s az élet, ugye – eliramlik. A TRANSPARENTIA-val szemben, ahol nagy volt a lárma, itt a DÁTUMOK-ban csönd van – hacsak távolról nem hallani a vonatot –, ámde a kényes szemgolyók tükröződéseit látni, s olyasféle „*kancsítást*” (KI-BE UGRÁL...), melytől talán megdermedünk. De fel is oldódhatunk akár, hiszen az egybeesések nem a mi hétköznapi időnkben játszódnak, a *kairos* pedig, messi, kiszámíthatatlanul, a költészeté.

V

KAIROS

*Ki kecskemaszkban, ki káposztalevélbe csomagolva fejét,
egyedül magam gondolatban,
födetenül, mint afféle gép,
elviselhetetlenül nehéz
lábazattal. Táncolnak párban,
páratlanul, nálam egy bot van,
a botban, rémlik, valami kés,
mely szükség esetén kipattan
a botból. Nem húzza alattam
sokáig már ez a pad se, hűsz
éven át ültem és aludtam
rajta, s ennek ma vége, üssön
csak órám egy órára még.*

Az antik óstragédiában kecskebőrbe bújó kórus lépett fel. A *tragosz* annyi, mint bakkecske, az antik *tragoedia* pedig: kecskeének.⁶ Aztán a zsidó-kereszténységgel ördög lett a kecskéből, bün-

bak a buja szatírból. Az első két sorban azonban magyar közmondások is bujkálnak: kecskére bízza a káposztát; úgy szereti, mint a kecske a kést; a kecske is jóllakjon, a káposzta is megmaradjon. – Vajon ha elolvassuk egy vers két sorát, mi történik a halottaikból föltámadó, távoli-közeli asszociációkkal, reminiszenciákkal? Egymásnak esnek. Nem „hitelesek” már – mit is jelent ez a jelző? semmit? –, szemantikai perpatvarban szerepelnek. A színjátékot egyvalaki látja, a kiközösített vagy kívül rekedt, arctalan (teljesen *födetlen*) „én”, aki nem vesz részt benne, s akinek a fejében, gondolatában a szemiotikai-szemantikai zavargás meg a képzavar (meg) rendeződik, a számára meg nem adatott társadalmi színtér konfigurációjává válik, és alakoskodás jellegét ölti. Egy alampintázatot vesz fel, az erotizáló táncét. A *tragoedia* helyetti táncban csalogatás, vonakodás, egyezkedés, szorongatás és eloldódás zajlik, tetszélges és tettetés – az antik és a zsidó-keresztény elemek elhalványultak, helyébe szórakoztató pásztorjáték lép, *szép magyar comoedia*. A színtér belső képpé vált látványa nem hahotát, hanem rezignációt és abba rejtett indulatot vált ki, az értelem/értelmesség hiányát, azaz fondorlattá válását szemlélteti, és az *álca* jegyét hangsúlyozza.

„*Áldozatok / vagyunk, visszataszító áldozatok, / nyálas nyelvűek, és gyökértelemek / mindamellet*” – áll A SEMMI ESÉLYÉ-ben. A kecske is az áldozat szimbóluma, az ógörögöknél az eksztatikus, az istennel szót váltó vérontás szimbolikus médiuma, a zsidóknál viszont a pusztába űzött és a démonnak följánlott bűnbak. A *visszataszító áldozat* szintagma a mi pacifikált korunkban furcsán hangzik ugyan, ámde az ennek megfelelő valóság olyan korokban, amikor az érzéki fölfogásnak és az esszenciális ambivalenciáknak sokkal nagyobb szerepe volt, bizonyára átható evidenciaerővel rendelkezett. Így volt ez minap a még élő kereszténységben is. Ma már nincs így; az áldozás üres ritussá vált. Ebben a versben polgári színtérré, táncparketté változott át a rítus helye, abszolút deszakralizálódott, csupán némi urbánus és népies jelleget hordoz. A lírai én fölmérhetetlen, azonosíthatatlan távolságból, nyelvjátékból támadt vízió által közvetíti a réges-rég elhalt emlékfoszlányokat, halovány utórezgések formájában, melyek tánczenébe, afféle szalonzenebe olvadnak bele.

⁶ Ének, melyet kecskeáldozat alkalmával énekeltek, vagy ének, amellyel a kecskéért mint jutalomért

versengtek, avagy kecskemaszkba bújó mimoszok éneke.

Az értelmezőt nemcsak a fentebb idézett, hanem a *Tereld* kezdetű korábbi vers is tereli a kecske felé, ott ugyanis a kecske a főmotívum, álom/emlék/képként tűnik föl, és az (ön)megszólító versben a kecske megszólítására, tulajdon szakadékába való visszalökésére, illetve oldalba rúgására történik felszólítás. Az a kecske ott elhagyott, kapufához van kötözve a sportpályán (ez már ismerős látvány), és szerencsétlen: a bűnbakhoz áll legközelebb.⁷ Az ösztöke, hogy rúgjunk még egyet a szerencsétlenül, szintén nem ismeretlen az ember számára. A tragédia talán az ilyen oldalba rúgásokat, szakadéka taszításokat volt hivatva „helyesbíteni”, helyrebillenteni a kiközlött időt, az isteneknek az emberek miatti haragvását kiengesztelni; a „nyáját” jó irányba terelni.

A kecske is jóllakjon, a káposzta is megmaradjon – ez az a manőver, amelyet modern, felvilágosodott (korrekt, demokratikus) politikának nevezünk, mely tiltja a tragikus megoldást. A népköltészet azt is látja, hogy manővereink során mindig tévedünk, és kecskére bízunk a káposztát. A társastánc a politikai manőverezés, a csábítás, a szexuális küzdelem megszédített mása, a késeles, a harc ellentéte – az ősi törzsi táncoknál komplementere –, a vérmes emberek és nemek közti viszony legkellemesebb szublimációja.

A versalany, a belső én (ő lát, őt alig látni), aki most egyenesben – élő adásban – beszél, botlábú. Számkivetett (se páros, se páratlan), kívül rekedt a táncmulatságon, az álarcosbálon, melyhez nem is csatlakozhat, mert nem viszi oda a lába, mert nincs köteles maszkja, s mert valami miatt a padjához (magamagához) van tapadva, szinte összenőtt vele, mint egy gályarab, mely kánpad tehát, ám egyúttal mintha magányos őrhely is volna, ahonnét – az embernek önnönmagától – nem lehetséges tágitania. A mocanhatatlanul súlyos, vaslábú vén paddal (Gestalttal, öreg csontvázsal) összenőtt lélek és elme, melynek magánya megváltoztathatatlan (hiszen saját gondolatunknak, énkünknek, személységünknek rabja vagyunk), a vers indította olvasói belső rövidfilmben hajléktalanként, holderlini „költőien lakozó” otthontalanként is

megjelenik, sőt meg az APOKRIF árva „egy ember”-eként is, akinek „Nincs semmije, árnyéka van. / Meg botja van. Meg rabruhája van.”⁸

Nem indul el. A magány, számkivetettség, kirekesztettség, árvaság szívárványos holdudvara, a romantikus oppozíció nem képződik meg, ennek ellenáll a vers szikársága, a fő hasonlat (*mint afféle gép*) közönségessége, a szóismétlések (háromszor a *bot*, kétszer az *óra*), a közmondások szavai és a szleng (*nem húzza... sokáig*), a központi kép – a padra ragadt nyomorult hajléktalan – köznapisága. Az igék is oly kollokviálisak – ez a vers a líraiság ellen dolgozik, ami jellemző, de nem mindig áll Marnóra, aki olykor könnyfakasztón lírai is tud lenni, máskor meg – és ez egy versen belül is cserélődik – antilírai, teljesen visszafogott, a költőiséget már-már irtó vagy sűrítve redukáló.⁹ Erről a kérdésről sokat lehetne tanakodni, biztos, hogy az évtizedek múlásával egyre érzékenyebb, itt-ott gyakran a leggyönyörűbben ellágyuló lett a versszövet – ebben a darabban azonban, épp a kötet címadó versében, hogy egy szólástorzulattal éljünk, a költő nem enged a huszonegyből, nem hagy utat méltó s méltatlanokodó érzelmeknek, és a magára maradt, száműzött „én” panaszos sirámának semmilyen mintáját nem engedélyezi. Mi több, deromantizálja a lírai árvaságot, amit Vörösmarty, József Attila vagy Pilinszky verseiből a szívünkbe zártunk.

József Attila a *BUKJ FÖL AZ ÁRBÓL* című versében azt írja: „nem ember szívébe való / nagy kínok késeivel játszom”. Pontosan tudjuk, hogy így is volt, és megköckáztat, hogy a versbéli követelése, mármint hogy az Isten verje bottal, ami szintén szólástorzulat – beteljesedett. És bizony rácsapott a karjára, a kezére a mennykövével. *Bot és kés* most a padot nyúvó koldusfigura kezében érhető tetten. Hacsak nem ő van Isten kezében a botjával együtt, mely nemcsak fegyver, hanem a koldusok, a sánták és a vándorok, a pásztorok és a hírnökök, sőt az orvosok kísérő szimbóluma, Hermésznek, a líra föltalálójának és, repkénnyel díszítve, Dionüszosznak az attribútuma. Ködbe veszett, elhalt szimbolikus tar-

⁷ „tereld a szót álmodban a kecskére, / mely egy sportpályán lelegel, elhagyottan, / a kapufához kötözve; szólítsd meg / most, tereld a szót a harangzúgásra, / vagy lökd vissza őt a szakadékába, / még harangszó előtt; vagy rúgd jól oldalba. Nosza, tereld a szót a nyájra.”

⁸ „Így indulok. Szemközt a pusztulással / egy ember lépked hangtalan.”

⁹ Az első kötet, az *EGYÜTT* • JÁRÁS teli van máig érvényes ars poeticaserű verssorokkal: „a vers legyen, / miszlik-be aprítva, / sűrű, sűrűn szedett, és szikár / mint a kecskeszar” (VISSZASZERZŐDÉS).

tománya¹⁰ legalább olyan gazdag, mint a kecskéé, a versben azonban nyersen szerepel, olyanformán, mint egy bicska. A komplett kép – gép, nehéz lábazat, bot, kipattanó kés – a hagyományos írógépet idézi fel. Melyet húsz évvel ezelőtt még vertünk, s amely a papírt ütötte hajdanán. Át is ütötte olykor. Elég zajos, és a billentyűzet simogatásánál jóval agresszívebb tevékenység volt az az írói munka. A magányos szubjektumot itt ebben a (húsz évre visszarévedő) vershelyzetben kétségtelenül az erőszak vonaglása rántja fel. Már-már. (*Ma vége*, tehát még nincs vége, hanem a vég van.) Ámbár, ha könnyen vesszük, egy golyóstollra is gondolhatunk, melynek egy lágy gombnyomásra kipattan a hegye. Az ihlet erejére. (Egykor ezt ch-val írta Marno: *ichlet*.) Netán jócskán eltolt fallikus (álom)szimbolikára.

Utóbbira enged következtetni a SZAG című vers, a KAIROS után három lappal: „*Késem akárha kulcsom tolla / fordulna meg a kedves sebben / kétszer, s vérével olajozva / némulna el fejében a zár*”. Ebben a gyönyörűen komplex képben a kés, a toll és a kulcs forgatása azonosul metaforikusan, s a nő lakásába/testébe való kéjes behatolásban fut össze erő, erőszak és testi-lelki gyönyör – s nyílik meg s válik majd idegenné a tér a fejben, az énben s a másikon, változik *Unheimlichkeitté*, tébolyodottá az intimitás¹¹ – olyan processzus ez, melytől mindig újra elrettenünk. A SZAG mélységesen erotikus vers, amelyben a szerelmes test és a megismerés, a gondolat erotikája találkozik, forrósodik fel s hűl el. Ezzel szemben a szóban forgó versünkben az egyedülálló lénynek, aki kiszolgáltatót (*födellen*), csak a pad a „hozzátartozója”, akit szinte gyűlöl, mert már húsz éve nyúzza, és szakítani akar vele – a tulajdon kínjával. Ez a pad egy versolvasói rémlés erejéig Kafka A FEGYENCGYARMATON című novellájának önfélszámoló gépezetébe, büntető-, ítélet-végrehajtó padjába játszik át.

Az önfélszámolás, azaz az öngyilkosság gondolata – tereljük figyelmünket az *egyedül magam*

gondolatban verssorra – kétségtelenül ott lapang a marnói versvilágban. Az öngyilkosság talán ma a *par excellence* kairoitikus cselekvés, az az egyszeri, a kronologikus időben bemetszést végző, döntő (mindent eldöntő) tragikus gesztus, mely értelmét valóban önmagában hordozza (kikutathatatlanul, de a szó szoros értelmében), s amelynek beérése kiszámíthatatlan, lapangási ideje pedig ellenőrizhetetlen és mérhetetlen. Nem szükségszerű, *szükség esetén* viszont egyszeriben örült erővel nyilatkozik meg. Vég-szükség esetén – és a versben a *vége* szó is szerepel: *ennek ma vége*, fészkelődik az autoagresszió gondolata. Az „üt az (utolsó) órám” frázis azonban kétszeresen meg van bolondítva: „*üssön / csak óráim csak egy órára még*” – azaz járjon az óráim még egy darabig, haladékat (kegyelmet) kérek, illetve hasonlítsom az óráim egy órára, azaz a személyes időm és a világidő találkozzék egy pillanatban, az én pillanatomban, mely az én felfüggesztéséé egyúttal. A koldus alkudozik, a magányos ember térdre kényszerül, mikor a BUKJ FÖL AZ ÁRBÓL József Attilájához hasonlóan Isten intését/lecsapását várja, és könyörög annak be nem következteért; a saját halálával fenyegeti meg Istent. Ez az istenkísértés (poétikailag nézve tragikomikus) pillanata. És ez lenne a vágyott/elodázott, kívánt/félt, az örökkévalóság nyújtani kívánt szerelmi aktus perce is. Melyre itt most nincs alkalom.

Az „alkalmas pillanatot” megszemélyesítő Kairos, az „örök futó” a görög mitológiában borotvát tart a jobb kezében, „*jelként az embereknek, hogy minden élnél élesebb vagyok*”. Hátról őt nem lehet elcsípni, csak szemből. A *kairos* Marnónál a versírás ideje, mely nem illeszkedik bele a kronologikus időbe, hanem Robinson-szigetként kiválik belőle; az a pillanat, „*amikor egy nyílás tűnik fel, melyen akár erővel is át kell nyomulnunk, ha sikert akarunk elérni*” (E. C. White a kairoitikus időről), a kezdés és a végzés egymásba forduló ideje, amikor a nyelv veszi át a szót, és a „szag” vezet s rémiszt: „*csípős szag ébreszt, / szúrós, mint a szalmiákszesz*”, amely felébreszti az ájultat, és a makacs foltoktól is megtisztít. A tragikus pillanatot a versírás nyelvi csataterere váltja ki.¹²

A KAIROS-ban szereplő „én” lát, látja az alakoskodókat, önmagáról viszont csak kínos, elvisel-

¹⁰ Kosztolányinál a gázlámpagyújtó *tűzbotja* még romantikus-szecessziós költői szimbólum: „*Egy, szűk, kicsiny botban viszem / a szent tüzet felétek*”, „*fölgújítom a vak éjet*”, „*a gyáva pillelámban / egy lázadó világ van / bebörtönözve mélyen*” (A LÁMPAGYÚJTÓ ÉNEKEL).

¹¹ „*a szobában csípős szag ébreszt, / szúrós, mint a szalmiákszesz, / valamint egy hideg tekintet / mered felém, keresztül rajtam, / majd eltűnik valami hajban.*” – A másik arca tébolyodottá válik, az „én” halálra válik.

¹² „*Sűrűsödnek a hisztériáim*”, „*hullámok vetnek partra roncs-szöveget*” – idézek ismét szinte találomra az első kötetből, mert Marnónál kezdetektől fogva ez a különös téridő, amikor a vers születik, ez számított.

hetetlen *érzése* van (nyilvánvalóan nem látja magát, ki látja magát?), mely szakításra hívja fel, talán a belső énjéből való kilépésre, fölkelésre (lázasra), kihágásra, saját maga fölhasítására, talán közbelépésre – egyszóval írásra mint vivi-szekcióra és intervencióra – amihez idő kell, olyan, amelyik a kronológiai és kairotikus idő metszetében képződhet meg: „*üssön csak óráim / csak egy órára még*” – az óra mint szerkezet és mint tartam üt itt el egymástól, és hasonló is a remélt időben, amely a föltárlásé – fölállásé, megújult egzisztálásé. Amit – magát a *kairost* – a szociális ember úgy szeret, mint kecske a kést. És itt jön a fordulat. Bűnbakká válik a kitaszított, mert a kitaszított = bűnbak, ott rohadjon el. Az ő reménye a fölkelésé, vagy, Pál után mondva, a föltámadásé, amikor „*mint utolsó ellenség töröltetik el a halál*” (1Kor 15,26). Ezt a reményt azonban Alain Badiou interpretációja szerint¹³ az univerzalizmus tarthatja csak fenn – aminek a gátoltságát, lehetetlenségét ábrázolja ez a vers a belső én és a societas szembeállításával és az erő, a hűség (*hűsz éven át...*) önmaga ellen fordulásával. Remény és reménytelenség konfrontálódik a metsző kairotikus pillanatban, jó esetben versre szűrva.

VI

FALU

*Megint a szokásos, szagtalan,
szagotott álom: nem találok
a havazavezető utat,
kutyádnak lába kelt, haláloed
lesz, mikor a füledbe ugat,
elvezve a labirintusban.
Aztán még órákig bolyongasz
ugyan, valami dereng is már
a szemed sarkában, most szaladsz
össze a vasorrú bábával,
a falu azonban végtelen messze*

¹³ „Pál szerint főbenjáró fontosságú, hogy csak pontosan abban a mértékben igazulhatok meg, mint mindenki más. Igaz, hogy a remény rám vonatkozik, ám ez azt jelenti, hogy szingularitásomban csak annyiban azonosíthatom magam az üdv ökonómiajában alanyaként, amennyiben ez az ökonómia egyetemes. [...] A remény annak a neve, ami jelzi és teszi, hogy részesülök az üdvben, mihelyt az igaz egyetemességének türelmes munkása vagyok. Ebben a tekintetben a reménynek semmi köze a jövőhöz.” (Alain Badiou: SZENT PÁL, az EGYE-TEMESSÉG APOSTOLA. Csordás Gábor fordítása.)

*mögötte is. Miféle falu
persze, se hátára, se füstje,
hátaad egy falnak nekivetve.*¹⁴

¹⁴ A *Holmiban* (2013/4.) közölt, egyes pontokon téves és ezért igazságtalan, más pontokon Marno költészetének, egyáltalán a költői nyelvnek a nem értéséről árulkodó kritikájában (MINT AKI A RÍMEK KÖZÉ CSAPOTT) Sántha József cukrot és ütet osztogat fölálva, de nem képes magához idomítani tárgyát, miután dialógus nem jön létre köztük. Sántha keveselli a műgondot, és hányavetiséget hány a költő szemére, miközben ő maga tévesen idézi, az eredeti kurzíválást is feledve, a FALU című vers lényegét alkotó keresztezett szintagmát: *havazavezető* utat ír a *havazavezető* út helyett, pedig ez a gyerek-nyelvjáték (madárnyelv) röppenti be a versbe a behavazott tájat, azaz a nyomaveszést, a múltat tanúsító jelek önelőtörődésének szemléletes képét, a kilátástalan fehérséget, melyben most már csakis a vers jelei igazíthatnak el, melyek a dezorientációról, a feledés bensőségségéről vallanak.

Sántha nemcsak egyes versekbe nyúl bele bal kézzel, hanem a költő intencióit is gyökeresen félreérti, mikor „*a banalitásoktól való erőteljes idegenkedéséről*” ír, melyből „*elemelési*” szándék következne, mármint a lírai világnak „*a realitás talajáról*” való „*elemelése*”, hiszen az ilyen „*aufheben*” igen avított és dilettáns lírizálás lenne, ráadásul Marnónál ennek pont az ellenkezője történik, éppenséggel a komplex és komplexusos realitás megragadása a cél, beleértve a „*banalítás világát*” is, mely, ha kicsit megforgatjuk, máris elveszti „*banális*” jellegét (kimutatván foga fehérjét), hiszen csak a megszokás teszi azzá, pontosan az a „*kényszeres megrögzöttség*”, amit pedig a kritikus a költő számlájára ír.

Sántha a személyesség fogyatékát is konstatálja Marnónál, mert nem látja, hogy ebben a költészetben a nyelv rizomatikus gyökerei által egymásba bonyolódó és az olvasói képzeletben fölnyíló képek közvetítenek originális, azaz egészen szubjektív, érzéki gondolatokat, melyek a versolvasónak is visszaadhatják az eredetiség örömét, ha nem csapja be magát holmi okoskodással, hanem a saját érthetlenségében vesz fürdőt, és mielőtt rossz rímekeket vetne a költő szemére – ami, álljon meg a menet, megsemmisítő bíráló! –, odafigyel a nyelv fickándozásaira, *havazavezető* (sic!) útjaira, hiszen verset olvas. A verset nem a rímek hűzák (ki a kátyúból), hanem fordítva – Sántha bírálattal szemben szinte minden fordítva van –, a költői gondolkodás figyel ki az összecsendüléseket, mely rezdülések Marnónál mindig az egész verstestet átszövik. Nemhogy rossz rimekről, hanem egy újfajta rímelésről, jobban mondva vershangzás-világról (nyelv-kutatásról, nyelvfilozófiáról) van nála szó.

Tévedés az is, hogy ez a költői gondolkodás „*egyáltalán nem akar felelősséget vállalni a szövegeiért*”, Sántha ezen a ponton is téved, hiszen pontosan az ellenkezője forog fenn, a költő abban az órában van felelősségre

Avilágba való oda (nem) találás, a világ „odüsz-szeuszi” (itt meglehetősen kurtúra s póriasra fogott) bebolyongása, a nagy kaland¹⁵ álomban, vagyis versálomban létesül, amelyek – álom s versbe írt álom – szigorúan nézve bizonyára oly radikálisan, talán összepázhathatatlannal különböznek egymástól, mint a belső én és a világi, társas, társra találó, beszélő én. *A szagtalan, szaggatott* álom – figyeljünk a két jelző összeakaszkodására, és gondoljunk a SZAG vers éberálmára! – a vers foglatában letisztul, transzparenciára tesz szert és transzcendálódik. *A havazavezető út* madárnnyelven beszélő gyerekkori – és jeszenyini¹⁶ – behavazott táját hoz képbe, mely költői látomás ábrázatát ölti, s fölmerülnek a belsővé vált „szülőfalu” meg a „labirintus” klasszikus toposzai. Az előbbi az a (visszavágyott) origó, mely az anyához és az APOKRIF-béli kezdethez, az „*ősi rend*”-hez kötődik, amit azonban – sem ébren, sem álmában – Pilinszkyvel ellentétben nem talál az álmáról beszámoló, közben óvatosan verstérképét festő lírai én. A hazatalálás inverziója esik most meg a versálmotörténetében: egy szóba összehúzóva: *havazatalálás*, behavazódás, elveszés, a dezorientáció, az elárulás és a végtelenbe való rémült belerévedés, valamint valami nagy (akár filozófiainak is nevezhető) tévedés.

Két mesebeli segítő/támadó figura akad ebben a mitikus labirintusban: a *kutya* (hiánya), a *hűség* (a József Attila-*eloldalgó* hűség), a ragaszkodás, a vezetés és az örökös megtestesítője,

vonva, amikor verset ír, és a büntetése a szétroncsolódás, melynek a formaalkotás áll ellen. A kockázat Marno minden versének minden sorában (mű)gondosan ott van, s ha nyer, az „*daidal*” (sic!). Az ilyen szöferdítések nem feleltlen játszadozások, hanem jelentésbokrok magvai – Ikarosz mítosza, a bukás eshetősége is jelentést és jelentőséget nyerhet. A figyelem hiánya a verskoncentráció idején kizárt. Marno költészetében a költői figyelem kiélezése – a koncentráció, a sűrítés – döntő faktor, a gondatlanság kritikusai vádja teljes mértékben célt téveszt.

¹⁵ „*Dahlmann úgy vállalta ezt a gyaloglást, mint valami kis kalandot*”, idézi Marno az EGYÜTT-JÁRÁS című vers mottójában Borgest, majd egy helyütt e versben ezt írja: „*a világ ismét összegörbül / hitelik – mint a szél / hűvelyében felnőtt fehér vers*” – ez a „*fehér vers*” lett harminc év múlva a FALU. A világgal való vágyott találkozás, a beléoldódás, -ajródás, a hazatalálás végig fő indítékai e költészetnek.

¹⁶ Így hangzik az egyik szép Jeszenyin-vers: „*Behavazott síkság, fehérarcu hold, / végig a vidékre szemfödél omolt. / Nyírfa sír az erdőn, fehérfátylasan. / Ki halt meg a tájon? Talán én magam.*” (Rab Zsuzsa fordítása.)

aki itt Kerberosz gyanánt, az alvilág bejáratának félelmetes őreként jelenik meg a jövőbe írva (az inverzió óriásléptékű), valamint a múltból a *vasorrú bába*, Marno régi motívuma, a boszorka, aki egyszerre a kedves és a nagyanya, mitikus eredetű, jóságos és egyúttal gonosz nőszemély, akitől-akihez viszolygás és vágy úzi. Ahogy a SZAG-ban a hirtelen elhidegült nő néz keresztül a szerelmes lírai énen, úgy néz itt keresztül a közbenjáró némben a kóborgó, aki *haza akar, hazajutni végül*, falvát azonban a végtelenségben sejtí, ezen a ponton Pilinszkyvel sem vitatkozva. „*Sehol se vagy. Mily üres a világ*”, így az APOKRIF, itt pedig: „*Miféle falu / persze, se határa se füstje...*” József Attilánál: „*Majd csöndbe fagnak a dalok*”. Ez a hely *atoposz*, a halott Anya helye (nem csak ebben a versben Marnónál s József Attilánál), ahova megtérni maga a háborzongató ambivalencia, az idegenség és a hazaérés kiazmusa.¹⁷ *A szagtalan* álomban – se íze, se bűze – a falunak *se határa, se füstje*, se híre, se hamva, úgyhogy neve sincsen, a verstérkép kifehéredik, kifordul, mint a szem.

Van azonban a vers végén egy kleisti csavar. A felismerhetetlen *falu* mintegy brutálisan megrovidül, metonimikusan és metaforikusan tömörödik, s *fal* képében a kereső hátába kerül (*hátaid egy falnak nekivetve*). Az (el)tévedés mondhatni totális. A szubjektum most alighogy megáll a lábán, azonban a versálomban (az életben lehetetlen nézőpontból) láthatja a saját hátát, mint még soha, és ezzel a „magába-göngyölődéssel” (Merleau-Ponty elég csodálatos filozófiái fogalma) a láthatatlan hazáját is a hátában érzi, a testével tapintja – ha nem is pillanthatja meg magát mint hazát, mint lakható teret, hiszen ő maga az, de csakis öntudatlanul. A vers olyan pillanatokat csíp fölön, melyek egyébként megragadhatatlanok – ezért oly pótolhatatlan beszédforma.

A mitikus és mesebeli tilalom (nem nézési, hallgatási, továbbá fordítási fogadalmak stb.) filozófiái érvényiek. Heinrich von Kleist mondja: „*Az Éden kapujában pedig ott áll a kerub, nehogy visszamehessünk; körbe kell hát kerülnünk a világot, hátha találunk egy hátsó kikaput.*”¹⁸ Ennek a kör-

¹⁷ Nem kevésbé ambivalens a hazatérés Adynál sem: „*Ez itt falu, az én falum, / Innen jöttem és ide térek. / Mind-szentnek hívják hasztalan, / Mert minden gonosz rajta van, / S itt, jaj, átkos, fojtó az élet.*” (SÉTA BÖLCSŐ-HELYEM KÖRÜL.)

¹⁸ A MARIONETTSZÍNHÁZRÓL. (Petra-Szabó Gizella fordítása.)

bekerülésnek Kleist esszéjében a *végtelen megjárása* a hasonlata, egy másfajta tudás megszerzése, mely, mint Rilkenél (és Pilinszky-nél) az állat és a bábu (reflexió előtti és utáni) tudásával szimbolizálható. Marnónál kerub helyett Kerberosz van, Éden helyett (belső) alvilág tehát, a falu pedig mint vágyott hely áttűnik a paradicsom hült helyének képébe: „*Valamikor a paradicsom állt itt*”, érzékeli váratlanul Pilinszky is a „*világvégi esett földeken*”. Kleist „*hátsó kiskapu*”-ja nyilvánvalóan az elmében nyílik, és trükkökkel, akarattal, reflexióval nem, csakis *gráciával*, azaz (nem is más szóval) kegyelem által nyitható. Az „én” ekkor és itt (ez is kairotikus pillanat), Kleist szavával, „*elrugaskodási felület*” (Kleist vízszintes talajából függőleges fallá emelve), ahonét föl- vagy emelkedhetünk, ha legyőzzük a gravitációs, a ragaszkodási erőt s a tapaszkodást. A támasz igényét.

A „kairos” anagrammája az „Ikaros”.¹⁹ Ikarosz megemelkedése Marnónál a Daidal című versben történt meg az ezredfordulón, szárnyas hangya képében, mint Brueghel festményén, miközben, mondja magának: „*Isten / mintha megint nem törődne veled.*” Isten itt a gyanakvó, bizalmatlan, a fiában nem hívó, ironikus Apa figurájába vonul, aki „*Majd megfullad. Elevenébe ne vágjon, / hogy mégsem lesz többé ünnep a világban.*” Majd/nem megfullad, azonban a mítosz szerint mégis megmenekült, és a fiú fulladt meg – a keresztény mítoszban is ilyen kölcsönös életre-halálra kapcsolat fűzi össze apát s fiát. Kímélet/kíméletlenség, könyörület/könyörtelenség feszes zsinórja alkotja a versben, mely az Apa nevét, kifacsarva, címbe emeli, a köteléket. Az ünnep, a parúszia *várásának* elmaradása kettős fájdalom, *kettős teher*.

A Kairos már a NAGYON FÁJ jegyében íródott – „*elviselhetetlenül nehéz / lábazattal*”, mely akár a kleisti „*láthatatlan vasháló*” – a subjektum itt „*nehézkedésnek alávetett*”, a kínpadjához (magamagához) kötözött, akár a kleisti, palánkhoz odaláncolt, hátát nekivető medve. Kérdés, hogy a magányos individuumnak lehetnek-e adekvát reakciói, nincs-e inadekvációra kárhoytatva, a „belső órája” hogy s mint út, hogy s mint találhat rá a megfelelő ritmusra és az alkalmas, *kipattanó* pillanatra. Ez Hamlet kérdése is, aki szintúgy a reflexió és a pontos mozdulat kettősségével küszködik – *egyediül magam gondolatban* –, akár a

KAIROS „*leláncolt*”, letapadt szubjektuma. Hamlet, Kleisttel szólva, az utolsó jelenetben, kardozás közben eszik újra a tudás fájáról, és ezt az „utolsó fejezetet” halogatja Marnónál is a védtelen lírai én a maga bicskájával.

A FALU-ban a labirintus a bejósolt Kerberoszsal meg a vasorrú bábával az Ariadné-mítoszra is emlékeztet, melyben szintén szerepel Daidalosz: ő adott tanácsot Ariadnének, hogy miként mentse meg Thészeuszt. A FALU-ban azonban nincs nyoma az atyának, sem Ariadné-fonalnak, a vasorrú bába azonban mintha eligazítással szolgálna, hacsak nem félrevezető a tanácsa. A bolyongó azonban mégis kikerült a labirintusból – felébredt, és nem látja már az álmot. Nem is nézhet vissza, fal van mögötte. Mintha az ébrenlét egyúttal a leglényegesebb tudásforrásunktól zárna el bennünket, mely viszont az álomba van zárva. A költészet a nyelv ébresztése által egészen speciális, gondolati-úti közlekedést kínál föl a kettő között. Ha a „falu”, az origó, a hátamban van, anélkül, hogy tudnám, csak érzek valamit a vak testemmel (szinte bizonyosat), akkor ezt az érzést kitapogatni a látó, fölsebzett költői gondolat földadata lehet, mely a fogalmakat még *érezkelni* és a nyelv hiperérzékeny hangtestével megérezkíteni is képes.

És most szeretnék visszatérni a *sokat látott üszkös szempárra*. Adyt is hallani már a bölcsőhelyéről: „*Ez itt pedig magam vagyok, / Régi tüzek fekete üszke.*” Marno hermetikusként becézett költészetében egy symposium folyik, s ez nem afféle folt hátán folt típusú intertextualitás, hanem kísérlet a költészet megmagyarázhatatlan szakrális mibenlétének (mit is jelent ez? semmit?) visszahódítására, Kafka után szabadon, Prométheusz ötödik mondáját írva.²⁰ Ugyanakkor, mivel a fentebb Badiou által említett egyetemesség dimenziójának híján vagyunk, radikálisan, végzetesen egyéni és személyes menet ez a költői *trip*, időutazás és labirintusjárás, mely minket, olvasókat, kit-kit, a saját behavazott tájaira vezethet, a költészet erejénél fogva, egészen élményszerűn, a szavainkból kiindulva.

Radics Viktória

²⁰ A negyedik monda így hangzik: „*Maradt a megmagyarázhatatlan sziklahegység. A monda a megmagyarázhatatlant próbálja magyarázni. Mivel a valóságra épül, újra megmagyarázhatatlanságban kell végződnie.*” (Franz Kafka: PROMÉTHEUSZ. Tandori Dezső fordítása.)

¹⁹ Uri Asaf észrevétele.

FOGARASSY MIKLÓS

1939–2013

VILÁGOSSÁG / SÖTÉTSÉG – ez a címe Fogarassy Miklós Nádas Péter prózáját bemutató tanulmányának, amely az *Életünk* folyóirat 1978. évi 2. számában látott napvilágot. Már akkor, amikor ezt a briliáns elemzést először olvastam, úgy éreztem, hogy az EGY CSALÁDREGÉNY VÉGE sejtelmes mottójának inspirációjából született címválasztás igazi telitalálat. Határozott gesztussal emeli ki Nádas Péter írásművészetének egyik lényeges vonását, ugyanakkor – bizonyára szándéktalanul – elárul valami fontosat a tanulmány szerzőjéről is. Mert jó harmincöt éve ugyanúgy láttam, ahogy most, a halálhír vétele után is látom, hogy Fogarassy Miklós élete és pályája a „*pulzáló csillagok*”-hoz volt hasonló (a képet a neki is nagyon kedves, korán elhunyt filmkritikus, B. Nagy László egyik írásából kölcsönözöm). Néha egészen eltűnt az ember szeme elől, máskor viszont – és szerencsére ez volt a gyakoribb – hallatlan intenzitású energiával, fénnel világított.

Pedig születésekor úgy látszott, hogy a sors a jómódú polgárgyerekek szabályos, kiegyensúlyozott, kicsit unalmas életét szánja neki. Apja a Magyar Királyi Honvédség magas rangú tisztje volt, a család a Krisztinavárosban lakott, tágas, kényelmes otthonban. Ám a borulat már igen hamar, Magyarország hadba lépésével elkezdődött: az apát diszkréten, de félreérthetetlenül figyelmeztették, hogy jól tenné, ha elválna zsidó származású feleségétől, mert ellenkező esetben „megbízhatatlan elem”-nek minősül, annak összes következményével. A férj azonban kitartott felesége mellett, így aztán hamarosan a keleti frontra vezényelték, ahol a nagy szovjet áttöréskor nyomtalanul eltűnt. Miklóst élete végéig foglalkoztatta az apja sorsa, folyamatosan nyomasztotta, hogy még képezetben sem tudja rekonstruálni a halálát, ezért rengeteget levelezett, fölkeresett életben maradt társakat, dokumentumokat tanulmányozott, de, úgy tudom, egyértelmű bizonyossághoz nem jutott. A polgári élet keretei azonban még egy ideig fennmaradtak, bár Budapest ostromakor – a Krisztinavárosban különösen heves harcok dúltak – jócskán megroppantak, de azért kitartottak az 1945 utáni néhány esztendőben is. Teljes összeomlásuk a kommunista hatalomátvétellel következett be, amikor a családot (az anyát, Miklóst és nővérét) kitelepítették Budapestről. Előbb egy északmagyarországi kis faluban, Szirákon éltek, ahonnan csak később, sok-sok ügyeskedés árán sikerült a Kisalföld határára, a szeretett vidéki nagymama közelébe költözniük. Így Miklós a középiskolai tanulmányait már Győrben, a Czuczor Gergely Bencés Gimnázi-

umban végezte, ott is érettségizett az 1956/57-es mozgalmas tanév végén.

Pályája utolsó szakaszában írt önéletrajzi töredékeiben (ezek egy része megjelent, más részük még publikálatlan) hosszú-hosszú évtizedek távolából maga is csodálkozva konstatálja egykori gyermek önmaga életrealitását, azt, hogy milyen gyorsan volt képes adaptálódni a teljesen új helyzethez, hány és hányféle módon tudott segítségére lenni a családnak, mennyi egészséges ellenállás gyűlt össze benne a megalázó körülményekkel szemben. Kétségtelen, hogy ezek az évek igen erőteljesen formálták a személyiségét, például ekkor alakult ki egészen különleges, bensőséges viszonya a természettel, ami aztán mindvégig jellemezte. Nem egyszerűen szerette, hanem ismerte is a természetet, a füveket-fákat éppúgy, mint az apróbb-nagyobb élőlényeket vagy a hajnal fényeit, a vízfelszín tükröződéseit, és ez a fogékonysága erősen érvényesült irodalmi, művészeti ízlésének karakterében. A kíméletlen rendszernek azonban nem minden ártalmát sikerült valamelyest a javára fordítania, mert amikor az egyetemre jelentkezett, még brutálisan érvényesült az „osztályszempont”, a származás szerinti megkülönböztetés, így esélye sem volt, hogy bejusson a művészettörténet szakra, amelyre pedig nagyon készült, de amelyet csak nappali tagozaton lehetett elvégezni. Maradt – jóval később – a levelező tagozat és a magyar–könyvtár szak. Ezt a megfosztást életre szóló sérelemként tartotta számon, aminek a sebe, azt hiszem, sohasem gyógyult be teljesen.

Pestre kerülve az Országos Széchényi Könyvtár Hírlaptárában talált tartósan állást, és ha szabad ideje engedte, vendéghallgatóként szorgalmasan látogatta a Bölcsészkar művészettörténeti előadásait, és ugyanekkor szilárdította meg később nagy hasznára váló, biztos francia nyelvtudását. Akkoriban az OSZK még a Magyar Nemzeti Múzeum épületében működött, ott találkoztam vele először én is, 1962 elején, amikor rövid, a középiskola és az egyetem közötti átmeneti időre az intézmény dolgozója lettem: igaz, a hírlaposokénál alacsonyabb státuszú, könyvraktárosi munkakörben. Tanúsíthatom, hogy ebben a fénylő, dinamikus korszakában Miklós páratlanul jó kapcsolatteremtő volt, kérdezett, de nem faggatott, véleményt mondott, de nem ítélkezett, érzékenyen reagált mindenre, de nem sértődött meg, ha ellentmondtak neki. Ezért egyáltalán nem lepődtem meg, amikor később hallottam, hogy a pesti szellemi élet számos jelesével igen jó személyes kapcsolata lett. Ez idő tájt kezdődött a barátsága Mészöly Miklóssal, akihez mindvégig őszinte ragaszkodás fűzte, s eleinte mintha egy cseppnyi apa-fiú viszony is árnyalta volna egymás iránti érzelmeiket. A Mészöly házaspár őszinte bizalmába fogadta a nyíltszívű fiatalembert (egy rövid ideig még náluk is lakott albérlőként), és sokat tett azért, hogy Miklóst minél többen megismerjék. Valószínűleg Mészöly és a *Jelenkort* akkoriban szerkesztő Tüskés Tibor barátságának is sze-

repe volt abban, hogy neve jó néhányszor fölbukkant a pécsi irodalmi folyóirat lapjain, később pedig – amikor Tüskést eltávolították – a Simon István szerkesztette *Kortárs*ban. Recenziókat írt, mint a kezdők általában, de az átlagnál jóval alaposabban, igényesebben. Alkalmi megbízások voltak ezek, így az ismertetett könyvek szerzőinek névsora meglehetősen vegyes (például Lázár Ervin, Sobor Antal, Gyurkó László, Galgóczi Erzsébet), de az írásokból mégis jól kivehetők a recenzens szempontjai: a művekben megjelenő világ „matériáját” vizsgálta, a finom megfigyeléseket, a pontos részletek gazdagságát dicsérte. Mielőtt valaki elhamarkodva azt gondolná, hogy a fiatal Fogarassy valaminő nemesen konzervatív irodalomeszményt képviselt (ennek már a Mészöly iránti feltétlen becsülés is ellentmondana), sietek előrebocsátani: néhány esztendővel később ő volt az, aki egész tanulmányt szentelt Petri György első kötetének a vajdasági *Híd* folyóirat lapjain, és ugyancsak ő lett a kezdetektől lelkes híve az egykori krisztinavárosi iskolatárs, Tandori Dezső költészetének. Később értően és nagybecsülően írt Várady Szabolcs bemutatkozó könyvéről is. Mindezt pedig nem valamiféle befogadói „tágkeblűség” jegyében, hanem úgy, hogy az újítók munkáiban is fölfigyelt a tapasztalatok érzéki matériájára, az érzelmek változatosságára, a megszólalás módjának nívója miatt csak még erőteljesebben ható, örök lírai témákra. Röviden: ezekben a művekben is megtalálta – és elemzéseiben felszínre hozta – mindazt, ami számára az irodalomból elsőrendűen fontos volt.

A felkészülést, pályakezdetét a konszolidálódás korszaka követte: Miklós megnősült, önálló lakásuk lett, előbb fia, néhány évvel később lánya született. Közben állást is változtatott, a Magyar Írószövetség könyvtárának munkatársa lett, itteni emlékeit – a jókat – éppen a *Holmi* 2009/6-os számában idézte fel. Nehezen viselte azonban a hely vagy pontosabban: a „Ház” szellemét, kicsinyes pletykákkal, áskálódásokkal teli légkörét, ezért miután rendbe tette a könyvtárat, amely korábban elég zilált állapotban volt, visszatért az OSZK-ba, de már nem a Hírlaptárba, hanem az önálló szervezeti egységet alkotó Könyvtártudományi és Módszertani Központba, akkoriban viccesen ható, kétértelmű rövidítéssel, a KMK-ba (a kmk ugyanis büntetőjogi fogalmat, közveszélyes munkakerülést is jelentett). Azon belül is az állománygyarapító könyvtárosok számára készülő, körülbelül kéthetenként megjelenő *Új Könyvek* szerkesztőségébe, ahol olyan kollégákkal dolgozott együtt, mint a prózafordításával már nevet szerzett Szilágyi Tibor vagy a költő Fodor András. Az *Új Könyvek* különös képződmény volt: sajátosan elegyítette egy könyvterjesztő vállalat (ő volt a kiadó) reklámújságjának és egy röviden – hét-nyolc mondatban – tárgyyszerűen ismertető, néha kritikus hangvételű, komoly szemlélő folyóiratnak a jegyeit. Fogarassy Miklósnak jelentős szerepe volt a lap arculatának formálásában, a szerkesztési normák meggyökereztetésében, a jobbnál jobb külsős bedolgozók toborzásában, egyáltalán annak

a kellemes szellemi atmoszférának a létrejöttében, amely még azután is jellemezte a szerkesztőséget, hogy ő már nem dolgozott ott. Bár később is hű maradt hozzá: névtelenül megjelent, velős ismertetéseinek százeit őrzik az ebben a formájában 2003-ig létezett lap évfolyamai.

Anyolcvanas évek első felében, az akkori jó barát, Könczöl Csaba sikeres próbálkozásán fölbuzdulva Miklós is összeállított egy kötetet a Szépirodalmi Könyvkiadó számára az érdeklődését és ízlését leginkább reprezentáló írásaiból, de sajnos, ő kudarcot vallott, a kéziratot visszakapta. E tervezett, meg nem valósult könyv egyik ciklusának a következő címet szánta: „Filmekről írni jó volt”. A *Filmkultúrát* 1965 és 1973 között szerkesztő Bíró Yvette egyik nem múltó érdeme, hogy a hatvanas évek végétől rendszeresen teret adott a folyóiratban Miklós bírálatainak, cikkeinek. Andrzej Wajda MINDEN ELADÓ című vallomásos opuszát leszámítva, nem írt korszakos alkotásokról, inkább a korabeli magyar mozgókép hétköznapijait jelentő művekről, ám soraiból még ma is megérezni azt a szellemi izgalmat, amely a filmművészetet ebben az időszakban övezte. Ekkoriban ugyanis a mozi, ez a sokaknak sokáig gyanús művészeti ág csodálatos metamorfózison ment át; a „látvány logikája” (a metafora megint csak B. Nagy Lászlóé) révén olyan elvont gondolati tartalmak váltak érzékletes jelenvalósággá a vásznon, amelyenek korábban soha. Érthető, hogy Miklóst, akit mindig is foglalkoztatót a művészet „matériája”, rendkívüli módon érdekelték a filmben rejlő lehetőségek, a valóság és stilizáció sehol máshol nem tapasztalható viszonylatai. A fanyar, érdes, dokumentáris stílusban fogant műveket szerette leginkább, úgy tartotta, hogy ezek sokkal többet tesznek átélhetővé a minket körülvevő világból, mint a kortárs próza kritikusi hozsannával felmagasztalt alkotásai.

Minden bizonnyal a politikai represszió 1973-as kiterjedése és a vele járó nyomott, füledt, zavaros értelmiségi közérzet is okozta, hogy az esztendő végén Miklós úgy vélte, jobb, ha elhagyja Budapestet, és vidéken próbál szerencsét: Esztergomba ment a Városi Könyvtár vezetőjének. (Akkoriban vásárolt – vagy talán csak használt? – Babetta robogóján azért időről időre feltűnt a főváros utcáin.) Ám hamarosan tapasztalnia kellett a nagy múltú kisváros jelenbeli szűk szellemi horizontját, az elvtársak kedélyeskedéseit, a különböző szívességek-viszonzóságok gubancait – összefoglalóan azt, hogy a pangás vidéken talán még áporodottabb, mint Budapesten. Visszatért az OSZK–KMK-ba, de már egy másik osztályra, ahol aztán majdnem a nyugdíjazásáig dolgozott. Különös, hogy a könyvtárosi hivatás, amelyet tulajdonképpen jobb híján választott, mennyire természetes életformája lett. Ebben feltétlenül szerepe lehetett annak, amit közös mentorunk, az 1945 utáni könyvtárügy egyik meghatározó alakja, Sallai István szeretett emlegetni, hogy a nyilvános könyvtár még züllött, agyonellenőrzött formájában is a legdemokratikusabb kulturális intézmény. Polcain egymás mel-

lett sorakoznak a legkülönbözőbb felfogású, legkülönbözőbb stílusú szerzők művei, és az olvasó dolga, hogy válasszon közülük. A könyvtárossá válás mellett a hűség egy másik összetevője már inkább lokális természetű: a KMK-ban, hála a szerencsés csillagállásoknak és a józan vezetésnek, olyan familiáris közeg vette körül Miklóst, amely életének nehezebb periódusaiban is óvta-védte őt. Kollégái – régebbiek és újabbak egyaránt – osztoztak minden örömeiben, irigység nélkül gratuláltak a sikereihez, de nem tettek szemrehányást, ha eltűnt a szemük elől, nem zaklatták illetéktelen kérdésekkel.

Végül meg kell említeni még egy tényezőt, s ez már tágasabb kiterjedésű a könyvtárnál, könyvtárosságnál. Fogarassy Miklós lankadatlanul kereste, kutatta azokat az ügyeket, amelyeket többekkel összefogva, jó lelkiismerettel lehet szolgálni, és ehhez a KMK igen alkalmas terepnek bizonyult. Már munkakörében is adódtak ilyenek, például a gyerekkönyvtárakkal foglalkozás (szakmai segédletek összeállítása, konferenciák szervezése és főleg a személyes kapcsolat a könyvtáros-társadalom e területen dolgozó munkatársaival). Miklós a jeles literátortól, Vargha Balázstól örökölte ezt a rezsortot, aki a gyerekkönyvtárak ügyének igazi apostola volt, sármos lényé országszerte népszerűvé tette, így komoly eredményeket ért el. Utóda semmivel sem maradt el mögötte, ennek köszönhető, hogy a gyerekkönyvtár a magyar könyvtárügy „sikerágazata” volt évtizedeken keresztül. Külső munkatársként hasonló elánnal vetette bele magát az Olvasásszociológiai Osztályon folyó kutatásokba. Örkény-novellák, majd Bulgakov A MESTER ÉS MARGARITA című regényének befogadását vizsgálták, és Miklós hozzáértésében egyenrangú partnere volt az ott dolgozó, Kamarás István vezette csapatnak: remek műelemzésekkel, a kérdőívek összeállításához nyújtott praktikus tanácsaival, az eredményeket népszerű előadásban ismertető cikkekkel járult hozzá a vállalkozás sikeréhez. Később pedig, már a rendszerváltás éveiben, az amerikai könyvkiadók által alapított Sabre Alapítvány és a Soros Alapítvány együttműködése teremtett számára alkalmat, hogy a hivatali munkáján túl is használjon a magyar könyvtáraknak, ismét csak csapatmunkában, köztük az Országgyűlési Könyvtár egykori főigazgatójával, a KMK-ban már nyugdíjasként dolgozó Vályi Gáborral. Együttesen sok-sok ezer idegen nyelvű szakmunkával javították fel tudományos könyvtáraink állományát. Azt hiszem, személyiségének e fontos vonásából magyarázhatók politikai gesztusai is: egyszerűen jó ügynek tartotta azt, amit a nagyrészt barátaiból formálódó demokratikus ellenzék tagjai képviseltek, és természetes módon volt szolidáris velük. Készségesen adott tanulmányt a Kenedi János szerkesztette PROFIL-ba, az első szamizdat antológiába, 1979-ben aláírta a Charta '77 mozgalom vezetőinek szabadon bocsátásáért fogalmazott petíciót, vásárolta és lelkesen (olykor kritikusan) olvasta a *Beszélt*, az *AB Hírmondót*. A politika azonban

inkább csak mint a szellemi klíma keretfeltétele érdekelte, a demokratikus ellenzék „mélyáramával”, szubkultúrájával keveset érintkezett.

Ugyanerre a lapra tartozik a MAGYAR TALLÓZÓ könyvsorozat története is. Kardos György, a Magvető Kiadó igazgatója azt a – cenzurális viszonyok közt egészen egyedülálló – lehetőséget kínálta föl Mészöly Miklósnak, hogy maga válogatta munkatársakkal gondozzon egy sorozatot, amely a magyar próza-, művelődés- és mentalitástörténet elsüllyedt kincseit hozná felszínre, s amelynek tartalmi kérdéseibe kívülről senki sem avatkozna bele. Mészöly Fogarassy mellett Lukácsy Sándort és Szörényi Lászlót kérte fel közreműködésre, s hatalmas lendülettel indult a munka, a tervbe vett címek száma nőttön-nőtt. Ám még tíz kötet sem jelent meg a sorozatból, amikor az igazgató mondvacsinált ürüggyel, otromba hangú levélben felbontotta a szerződést, és az ötletek garmadáját jogilag ugyan tisztán, de lényegében elorozva, azonos formátumban, kicsit más címen „megbízható” kiadói káderek kezére adta tartalmilag is a folytatást. Miklóst (aki nemcsak a könyvtári háttérrel adta a vállalkozásnak, hanem sok egyéb módon is részt vett benne) mélyen érintette a durva eljárás – ez is soha be nem gyógyulható sebei közé tartozott. Egy magam jegyezte írásban nagyon kényes dolog szóba hozni, de a képhez – és egy kicsit e nekrológ beszédhelyzetéhez is – hozzátartozik, hogy Fogarassy Miklósnak a jó emberek összeesküvését serkentő buzgalma nyugdíjazása után sem apadt el: az ő szervezésében és szerkesztésében jött létre az a kiadvány (AZ OLVASÓ), amelyet 2009 májusában a barátaim átnyújtottak nekem. Utolsó jószolgálati működése is a könyvtár és az irodalom kapcsolatát szolgálta: A BARÁTSÁG SZELLEME címen összegyűjtötte, előszóval és jegyzetekkel közreadta azt a levelezést, amelyet az általa sokra becsült, nagyon szeretett novellista, a viszonylag fiatalon meghalt Szabó István folytatott könyvtáros barátaival és köteteinek szerkesztőivel.

Már a negyvenes éveinek derekán járt, amikor maga is úgy érezte, hogy eljött az összegzés, a nagyobb lélegzetű művek ideje, s ha ő netán még halogatta volna, környezetének várakozása folyamatosan figyelmeztette rá. Részben ezt a célt szolgálta az elvételt tanulmánygyűjtemény összeállítása is, de barátai, tehetségének ismerői ennél többet, egy *igazi* könyvet vártak tőle, legtöbben egy Mészölyről vagy Tandoriról írt monográfiát. Miklós azonban szuverén személyiség volt, aki nem kívánt soha semmilyen „elvárásnak” megfelelni, és a nagyobb lélegzetű művet egy festménynek szentelte, ami előtt már az első megtekintésekor is órákat töltött, aminek rejtélyes szépsége hosszú-hosszú ideje foglalkoztatta. VERMEER: A FESTŐMŰVÉSZET – 1987-ben megjelent első önálló kötetének címe egyúttal tárgymegjelölés is, és valóban képelemzést, minden apró részletre kiterjedő analízist tartalmaz. Formáját, személyes előadásmódját, stílusát tekintve a mű klasszikus nagyesszé, ám a benne

főlhalmozott rengeteg információ, az elemzési szempontok gazdagsága, változatossága, a szakirodalom elképesztően bensőséges ismerete okán a tudományos munka rangjára is számot tarthat. Minden együtt volt benne ahhoz, hogy a művészettörténész-szakma, az „édes mostoha” végre fiává fogadja a szerzőt, de ez, sajnos, nem történt meg: Tátrai Vilmosnak egy rövid, becsülő nyugtázásán kívül, amelyet a *Holmi* legelső számainak egyike közölt, tudtommal érdemben nem foglalkozott a kötetel senki. (Még fájdalmasabb, hogy amikor több mint húsz év múltán a nagyszessé egy kisesszével párban újra megjelent, a szakmai visszhang akkor is elmaradt.)

A nyolcvanas évek végén azonban Miklóst nem látszott letörni a könyve körüli csend, nemrég kötött második házassága, amelyből hamarosan kislánya született, euforikus örömmel töltötte el, érthető izgalommal figyelte a politikai viszonyok alakulását, élvezte a szellemi klíma gyors változását. Ám az a sejtésem, hogy az érdemi reakciók hiánya az évek múlásával mégis keserűséggé ülepedett benne, s talán ez is közrejátszott abban, hogy hasonló alaposságú, terjedelmű munkára később már nem vállalkozott. Pedig rengeteget dolgozott – újonnan alakult és régi folyóiratoknak egyaránt, a *Holminak* például már az igen korai időktől szívesen látott szerzője lett, de jelenléte a lapban – akár az élete – pulzáló volt, némely évfolyamokban sűrűn, másokban viszont egyáltalán nem szerepelt. Hosszú vívódás után, 1996-ban közreadta – egy-két újabb darabbal kiegészítve – Tandoriról írt fontosabb tanulmányainak füzére formált kötetét, már a címmel (TANDORI-KALAUZ) is hangsúlyozva, hogy munkája nem monografikus igényű. Fogarassyt valóban nem irodalomtörténeti szempontok vezérelték, amikor Tandoriról értekezett, hanem az a szándék, hogy minél több olvasót nyerjen meg a műveknek. Tisztában volt ugyan az invenciózus formai újítások hatalmas jelentőségével, az életműben megfogalmazódó súlyos bölcséleti kérdésekkel, de ő inkább arra törekedett, hogy érzékeltesse: ez az univerzum mindenki számára megközelíthető, akiben egy kis fogékonyság is van az emberi létezés olyan alapvonásai iránt, mint amilyen például a mulandóság tudata, a szeretet, a minket körülvevő világért érzett felelősség. A rossz olvasói beidegződéseket, előítéleteket oszlatni kívánó, rábeszélő attitűd a kötet megjelenése után írt Tandori-dolgozatait is jellemzi, ékes példája ennek az a remek elemzés, amely életében utolsó publikációja volt, és a *Holmi* idei júliusi számában jelent meg. Tandori szellemében fogalmazva: meghívás ez az esszé a közös, elmélyült versolvasásra. Hasonló szellemben foglalkozott Marno János költészetével is, akit a Petri–Tandori–Várady triászhoz fogható nagy tehetségként tartott számon, és akiről úgy vélte, hogy versei nem kapják meg azt a figyelmet, amelyet pedig méltán megérdemelnének.

A kétezres évtized a Mészöly Miklóssal szemben érzett adósság törlesztésének jegyében telt: az író halála után nem sokkal, a szabott terjedelemhez igazodva, jól forgatható szöveggyűjteményt

állított össze az életmű befogadásának történetéről a Domokos Mátyás szerkesztette IN MEMORIAM-sorozatban, majd egy réges-régi ígéretét váltotta be, az ELÉGIA című, többtétéles, hosszú versről írt kis kötetnyi elemzést. Természetesen kritikái, jegyzetei is születtek ekkoriban szép számmal, de közben legtöbbet mégis a Rembrandt-önarcképek szuggesztivitásának titkán töprengett. Még súlyos betegen, a kórházi ágyon is beszélt nekem erről a mobiltelefonján.

Fogarassy Miklós halálával életem egy nagy darabja tört le, félszázados ismeretségünk, barátságunk „szép beszélgetései” szakadtak meg, eltűnt az emlékeink közös felidézésének lehetősége. Ha ilyen személyes veszteség éri az embert, akkor nehezen tudja tárgyilagosan fölmérni a hiányt, ami a magyar szellemi életben a távozásával keletkezett. Bízom benne, hogy a lényéből áradó grácia, amely minden írásán átsugárzik, a későbbi korok olvasóit is megérinti majd, de túl sok fényes nevet láttam már eltűnni a feledés fekete örvényében ahhoz, hogy nagy reményeim legyenek. Egyelőre nem tudok jobbat, mint újra és újra elmormolni az EGY CSALÁDREGÉNY VÉGE sejtelmes mottóját a JÁNOS EVANGÉLIUMA 1. fejezetéből:

*„És a világosság a sötétségben fénylik,
de a sötétség nem fogadja be azt.”*

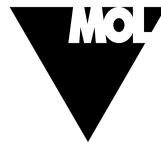
Lakatos András

A folyóirat a Nemzeti Kulturális Alap és a MOL
támogatásával jelenik meg

Nemzeti Kulturális Alap

IFJÚ KRITIKUSOK DÍJA BODOR BÉLA EMLÉKÉRE

A díjat férje emlékére Tunyogi Erzsébet alapította.
A díj célja, hogy segítse az egyedi hangvételű, önálló gondolatokat
megfogalmazó fiatal (35 év alatti) kritikusokat.

A beküldött kritika terjedelme

8-10 ezer karakter lehet.

A felkért zsűri választja ki azt a művet,
mely alkalmas Bodor Béla szellemiségének továbbvitelére.

A pályázat jelíges, a jelige: „*Írjon rólad a Bodor kritikát*”.

Külön borítékban kérjük megadni a nevet, címet, telefonszámot.

Leadási határidő: 2013. december 30.

Postacím: Tunyogi–Bodor, 1077 Bp., Bethlen Gábor u. 8.

A díj kiosztása: 2014. február 24.

Összege: **100 000 Ft**